

СВЕТОВНИТЕ РЕЛИГИИ

ТЕМА III

Раздел I. БУДИЗЪМ

ВЪЗНИКВАНЕ И ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА БУДИЗМА

През VI в. пр. Р. Хр. Индия става родина на нова религия. Тази религия възниква от просветлена мъдрост. От семената на тази мъдрост израства и се развива мощното дърво на новата религия – будизъм. Названието си тя получава от „Буда“ (на санскрит „Будха“, т. е. „Пробуден“, „Просветлен“). Първият пробуден – Сидхарта Гаутама – полага началото на традиция, в която се утвърждава ново изискване към човека: всеки човек, независимо от своя произход, е призван да преодолее мрака на невежеството си, да се пробуди, да постигне Истината (Дхармата). Будизмът трудно се поддава на определение от педна точка на нашите обичайни критерии за религия. Защото в него не се почита личностен бог-творец. Религиозните усилия се насочват към разкриване на потенциала на човешките способности за самоовладяване и самопреодоляване до превъзможване на „аза“. Тъй като това е според Хегел религия на битието-в-себе си, на нераздвоена в себе си субстанция, тя предполага потапяне на човека в субстанциалното – в безкрайния Буда, в „тишината на битието-в-себе си“.

Сидхарта Гаутама (Буда)

Сидхарта Гаутама се приема почти единодушно от изследователите за историческо лице, макар че животът му често се представя в ореола на легенди и митове. Роден е вероятно през 576 г. пр. Р. Хр. в Лумбини, близо до Капилавасту, тогава плавен град на индийското царство Шакия (на територията на днешен Непал) в семейство, принадлежащо към кастата на кшатриите. Наричат го и и шакиямуни – мъдреца от Шакия. Според легендите неговата майка Мая била най-добродетелната от земните дъщери. Говори се и за негово чудодейно зачатие от бял слон (символ на мъдрост), случило се в пещера. Легенди разказват още, че самият Буда избрал „срединната земя“ на Индия, в която да дойде в света, както и своята майка и знатния си баща. На Сидхарта Гаутама било предсказано, че ще стане или „земен цар“, или ще се отдели от света и ще стане отшелник. За да избегне за своя син участието на отшелничество, бащата го обградил от света, като му създал условия за охолан живот в три двореца за трите сезона на годината. За детството и юношеството на Буда също чуваме легенди: че сянката на дърво не се отмествала, за да пази младенеца; че статуите на боговете в храма му се поклонили.

С воински подвизи, както се полага за кшатриите, Сидхарта спечелва младата си съпруга. С нея и със своя син той живее несмушаван от бедите на света, докато този покой не се нарушава от срещи със страданията на света: с грохнал старец, с болен

човек, с погребение и с аскет отшелник – срещи със старостта, с болестта, със смъртта и с отшелничеството като възможен (практикуван в брахманизма) изход от страданията на света. Тези срещи го подбуждат да предприеме странстване по света, за да търси път за спасение. Двадесет и девет годишен, той изоставя предишния си начин на живот и се присъединява към петима аскети. Заедно с тях странства по долината на р. Ганг, като се подлага на самоограничения: на лишение от храна, на изпитания на тялото. Но това само изчерпва силите му и не просветлява съзнанието му, ето защо той се отрича от аскетизма.

Край град Гайя след продължителна медитация под священото дърво „бодхи“ (дърво на просветлението) Сидхарта Гаутама достигна „достойнството на Буда“ – получава просветление. А какво е просветление? С проникнат от безкрайната светлина вътрешен взор той обхваща в едно всички предишни съществувания, всички прераждания и „цялата верига от причини“, свързващи всичко в света. Тогава, както пасят преданията, той е подложен на последно изкушение от зъл демон, за да се потопи окончателно в нирвана (да умре за света) и да не може да проповядва истината, узната в просветлението. Устоял на това изкушение, 35-годишният Буда поема дългия път на проповядване на Учението (Дхармата).

Едва ли може да се каже, че Сидхарта Гаутама прави радикални опити за реформиране на брахманизма. Но учението му, което предлага път за освобождаване от безкрайните прераждания, открива нов смислов хоризонт пред човека. Следвайки това учение, той вече не е ограничен от кастовия си произход. Пред Дхармата са равни всички, независимо от кастите. Постигането на просветление и нирвана, разкрива Буда в проповедите си, е резултат единствено на усилията на самия човек. Заедно със свои ученици и сподвижници основава монашеска община – **сангха**, в която могат да встъпват мъже и жени.

В продължение на четиридесет и пет години Буда проповядва и умножава последователите си. Наричат го още Татхагата (Тъй дошъл, с добро дошъл), Сугата (Създаващ добро), Ананда (Блажен), Джина (Победител), Бхагават (Повелител) и с други имена, обозначаващи изключителните му качества. Според будистите той е преминал през 550 прераждания, докато се роди в съвършения си облик на Буда.

Преди смъртта си, т. е. преди своята последна нирвана, Сидхарта Гаутама за последен път споделя в беседа с близкия си ученик Ананда основни принципи на учението и завещава „трой-

Буда Сидхарта Гаутама

но огледало“: Буда (за да се вярва в това, че след първия Пробуден Будността никога вече не може да бъде изгубена), Истината (Дхармата) и сангхата. Това огледало е наречено „Огледалото на Истината“. Човек не следва да търси външно убежище за себе си, защото убежището е в самия него, той трябва да се просветли в себе си и така да бъде светлина за себе си. Но заради просветлението му е нужен метод и основанията на този метод, на този правилен път към просветление и нирвана са положени от първия Пробуден. Ето защо всеки ученик, всеки последовател трябва да има ясното съзнание за това, че е оправдана неговата вяра. А тя е:

- **вяра в Буда:** в това, че Буда е Блаженият, „Светият, Напълно Просветленият, Мъдрият, Праведният, Щастливият, Познавачът на света, Върховният, Укротителят на своенравните сърца на хората, Учителят на боговете и хората, Блаженият Буда“;
- **вяра в Дхармата:** в непреходността на провъзгласената от Буда Дхарма (Учението, Истината, Закона), която води към нирвана и става достояние на мъдреците;
- **вяра в Сангхата:** в това, че Сангхата е истинната форма на единство на многобройните мъдри, праведни, честни последователи на Блажения, които следват неотклонно предписания от своя учител благороден осемстепенен път, които спазват Закона (Дхармата) и правят самата община достойна за уважение. Сангхата утвърждава и пази висшите добродетели чисти, непокътнати и неопетнени, в нея човек успява да достигне свободата на необвързаността със земните страсти и жаждата за съществуване, на независимостта от изменчивите импулси и резултати на видимите действия.

Смъртта си Сидхарта Гаутама посреща около 80-годишен. За будистите това е негова доброволно приета последна нирвана (паринирвана), след смъртта на преходното тяло остава да живее проповядваната от него истина и чрез нея и той е вечно жив в съзнанието им. Прахът от изгореното тяло на Учителя будистите полагат заедно с други свещени реликви в свещени ковчежета, над които се издигат мемориални храмове (ступи) и пагоди.

Учението на Буда

Първата проповед на Буда в град Бенарес пред неговите първоначални спътници аскети съдържа основополагащите принципи на учението.

Из „Бенареската проповед“

или „Сутра за задвижване колелото на учението“

След това Възвишеният казал на групата от петима монаси: „О, монаси, човек, който се е отрекъл от света, не може да е обвързан към следните две крайности. Кои две? Относно страстите – отдаването на удоволствието от страстите, което е долно, низко, мирско, недостойно за благородния и не води към целта, и отдаването на самоизтезанието, което е болезнено, недостойно за благородния и не води към целта. Без да следва тези две крайности, монаси, Съвършеният е познал средния път обаче, който поражда откровения и поражда знание, и който води до успокоение, до прозрение, до просветление, до угасване (**нирвана**). Какъв, о, монаси, е този среден път, който е познал Съвършеният, който поражда откровения и знание и който води до успокоение, до прозрение, до просветление и до угасване? Това е благородният осемчленен път, а именно – правилен възглед, правилно мислене, правилна реч, правилно действие, правилен живот, правилен стремеж, правилна бдителност и правилно съсредоточаване. Това, монаси, е средният път, който Съвършеният е разбрал, който поражда откровения и поражда знание, и който води до успокоение, до прозрение, до просветление, до угасване.

Ето по-нататък, о, монаси, благородната истина за страданието. Раждането е страдание, старостта е страдание, болестта е страдание, смъртта е страдание, да бъдеш съединен с нелюбимото е страдание, да бъдеш разделен от любимото е страдание, да желаеш нещо и не го постигнеш – това също е страдание, накратко, петте групи на привързването (*бел. – т. нар. „пет привързаности“* – скандхи: *формите руна, усещанията ведана, възприятието самджня, вродените знания самскара и съзнанието виджняна*) са страдание.

Ето по-нататък, о, монаси, благородната истина за възникването на страданието. Жаждата (тришна) е тази, която води до прераждане, която, съпроводвана от наслади и страсти, се харесва тук и там, а именно жаждата за страсти, жаждата за възникване, жаждата за унищожение.

Ето по-нататък, о, монаси, благородната истина за премахването на страданието. Това е премахването на жаждата чрез пълна липса на страсти, отказът, отхвърлянето, освобождаването и необвързването към тях.

Ето по-нататък, о, монаси, благородната истина за пътя, водещ към премахване на страданието. Това е благородният осемчленен път, а именно – правилен възглед, правилно мислене, правилна реч, правилно действие, правилен живот, правилен стремеж, правилна бдителност и правилно съсредоточаване. (...)

Откакто обаче, о, монаси, притежавам това тройно, дванадесетчленно истинно знание (12-членна верига от причини за страданието – бел. ред.) и ясно виждане за тези четири благородни истини, оттогава, о, монаси, твърдя, че на този свят аз заедно с небесните богове, боговете на смъртта и Брахма-боговете съм постигнал висшето свършено просветление сред тези същества заедно с аскетите и брахманите, заедно с боговете и хората. И ми се разкри знанието и отвори зрението: непоколебимо е освобождението на моя дух; това е последното ми раждане; не ще се прераждам повече.

(Е. Фрауваалнер. *Антология на будистката философия*. ЕАР, 1995, с. 13–15, прев. Р. Пожарлиев, Ж. Ценова)

Така Бенареската проповед разкрива четирите благородни истини: благородна истина за страданието (т. е. за това, че има страдание – дуккха), благородна истина за възникване на страданието, благородна истина за премахване на страданието и благородна истина за пътя за премахване на страданието. Буда проповядва „срединен път“: тръгващите по него остават далече както от прекомерното обвързване със земното с неговите страсти и наслаждения, така и от крайностите на мрачната аскеза. Ето едно изразено по нов начин виждане за „златна мяра“, придържането към която води човека към религиозна цел: към освобождение от колелото на преражданията (самсара) – към нирвана.

За будиста няма външна по отношение на самия човек причина за страданието, няма и личностен носител на страданието: то е „разлято“ в света. Причината за него е в невежеството и непросветлеността на самия човек. Той допуска да се привърже към земното, той допуска сластолюбие, злонамереност, гневливост, суетливост, плупост. Но това отново го тласка към съществуване, следователно – към прераждане. Тъй като от жаждата на човека за съществуване (или не-съществуване) възниква страданието, то овладяването на собствените желания може да доведе до прекратяването на това страдание – ако съумее да постигне безстрастие, той би лишил страданието от опора. Тук няма благодат, човек не получава помощ свише. Очевидно е изискването той да съсредоточи волевите си усилия, за да бъдат умалени онези лоши постъпки, лоши феномени, поради които светът е в страдание.

Осемстепенният път за прекратяване на страданието изисква овладяване на всяка стъпка, за да стане възможна следващата:

- 1) Правилен възглед – това е приемането на четирите благородни истини.
- 2) Правилното намерение предполага съзнателно намерение за действие в съответствие с тези истини, включващо и ненасилие, стремеж човек да не причинява вреда на живите същества (ахимса).
- 3) Правилната реч означава, че истинното не може да бъде изказано по неистинен и неблаг начин, ето защо човек следва да се въздържа от безсмислени думи, от празнословие, от изричане на грубости и от плупости.
- 4) Правилното действие е норма, според която човек следва да се въздържа от недължими, отрицателни постъпки – от кражби, от убийства и др.

- 5) Правилният начин на живот е организиран в съответствие с пет принципа: не убивай, не кради, не прелюбодействай, не лъжи, не се опивай (забранява се употреба на алкохол и други упойващи напитки).
- 6) Правилният стремеж (правилно усилие) изисква пълно мобилизиране на волята и мисълта на човека, за да не възникват лоши феномени чрез негови негативни мисли, лъжи или лоши постъпки – така несъразмерността в света се умалява вследствие на умножаването на добрите феномени.
- 7) Правилната бдителност, или правилното самообладание, предполага пълно самосъзнаване, самонаблюдение, самоовладяване и самоконтрол.
- 8) Правилно самовглъбяване – тази пределна степен предполага достигане до дълбока медитация, до пълна концентрация и самосъсредоточаване (самадхи). Тя напомня мистичните състояния в други религии, но се различава от тях. Тъй като в будизма не се приема съществуване на висш личностен Бог, а е налице стремеж за абсолютно преодоляване на всичко, свързано с форми (външни и вътрешни), то можем да изразим тази пределна степен и така: будистът чрез нирвана угадва за всичко крайно, „потая“ се в Безкрайността, като постига покой, пълна невъзмутимост и освобождение.

Според будисткото разбиране всичко в света е във взаимна зависимост, зависимо е по своя произход, всичко е свързано с всичко и в определено отношение всичко и всички са равни – равни са в своята зависимост в преходния свят, равни са в относителността си. Ето какво е казано в Сутрата за зависимия произход (пратитясамутпада):

„Така съм чувал. Веднъж Възвишеният пребивавал в Шраваста, в Джетавана... с голяма група монаси, около хиляда двеста и петдесет. Тогава Възвишеният казал на монасите: „Искам, о, монаси, да ви изложи началото и обяснението на учението за зависимия произход. И така, слушайте и внимавайте добре. Аз ще ви говоря. Кое е началото на зависимия произход? То е следното: ако съществува това, възниква онова; вследствие от възникването на това възниква онова. А именно в зависимост от незнанието (авидя) възникват нагласите, в зависимост от нагласите – познанието, в зависимост от познанието – името и формата, в зависимост от името и формата – шестте сетивни области, в зависимост от шестте области – допирът, в зависимост от допира – усещането, в зависимост от усещането – жаждата, в зависимост от жаждата – привързването, в зависимост от привързването – съществуването, в зависимост от съществуването – раждането, в зависимост от раждането – старостта и смъртта, болките и воплите, страданието, тъгата и отчаянието. Такъв е процесът на възникване на цялото множество страдания. Това се нарича начало на зависимия произход“.

(Е. Фрауваалнер. *Антология на будистката философия*. С., 1995, с. 34, прев. Р. Пожарлиев, Ж. Ценова).

И тъй като в началото на тази верига е невежеството, то следва да бъде преодолявано. Но как?

Всичко е страдание, защото нищо в света не е устойчиво, не е неизменно. Няма нито една сама по себе си съществуваща реалност – дори онези същества, на които хората се покланят като на богове, нямат неизменно съществуване. Как бихме могли да мислим и да познаваме онова, за което предполагахме абсолютност, необвързаност с каквото и да било от нещата, които са ни вече познати? Всичко е в преход, в изменение – дотук се простират възможностите на нашето познание, което сравнява нещата. Всичко е само образи, а образите са преходни и непрекъснато се рушат и се пораждаат отново. Във всеки момент нашето „аз“ се изменя; няма устойчивост на „аза“, на индивидуалното. Светът и ние самите в света сме сякаш в огън – този огън, в който е потопена сетивността, е възпламенен от рождението, от старостта, от болестите, от смъртта, от човешката печал. Във всеки миг всяка точка от тази огнена стихия, която

ще изгори видимия свят, се изменя и същевременно чрез огъня ние и светът сме свързани в едно. Ако човек се пречисти в огнената стихия на страданието, се възвисява към вътрешна единност, защото чистотата на огъня – това е несъставност, неделимост, и огънят изгаря несходното (нечистото, делимото и преходното). Тогава човек би преодолел жаждата за съществуване и би се избавил от натрупаната карма (последниците от действията в предишните съществувания). И тъй като причината човек да бъде тласкан към нови кармични действия от инстинкта за съществуване е в неговото невежество, е важно пробуждането, просветлението. То е висшето знание, достъпно след очистването; то вече означава самопознание до освобождаване от представата за устойчивост на „аза“ и самоовладяване до преодоляване на „аза“ (който е от сферата на преходното).

Буда се въздържа от отговори на метафизически въпроси, които са „нерешими“ или „неизразими“ въпроси за пределните основания на съществуващото: такива са въпросите за това дали е вечен или не светът, дали той е краен или безкраен, дали съществува или не съществува душата, дали съществува или не съществува след смъртта си Татхагата (Буда като този, който идва с добро в света и си отива). По тези въпроси Буда запазва мъдро мълчание, различавайки ги от сотериологичните въпроси – от онези, които имат съществено значение за достигането на нирвана.

Будистката нирвана

Нирваната е един вид „смърт“ на „аза“, „смърт без страх“. Разбиранията за нирвана не са еднозначни и това е обяснимо поради невъзможността тя да се опише на ограничения човешки език. Буквално се разбира като „угасване“, като „успокояване“ – тъй както „пламъкът на светилника изчезва след изгарянето на поддържащото го масло“. То е висше състояние на човешкия дух, резултат на волевите усилия на самия човек, без помощ свише – човекът единствен е в състояние да го постигне. Така става въпрос за достигане до свръхсъзнателност, защото всяка съзнателност предполага привързаност към сферата на формите, към битийност. Въпросът е не в устремяването към нов вид битийност, към блажено съществуване, както се разбира то в редица религии, а в освобождаването изобщо от всяко съществуване, понеже битие и страдание са за будиста едно и също нещо. И нирвана очевидно не означава прекратяване изобщо на живота, тъй като за будистите Буда остава завинаги жив.

Канонична литература

Специфично за будизма, за разлика например от юдаизма, от християнството, от исляма, е, че няма един общоприет каноничен текст. Принципът на създаването на свещен текст се различава от този в другите религии. Свещеното Учение в будизма – Дхармата, съвършеното знание, получено от Буда в мига на просветлението, не е слово боговдъхновено, ето защо то няма неизменна форма. Всеки човек, достигнал просветление, има правото да създава каноничен текст. И, от друга страна, никой от приеманите за канонични текстове няма окончателна форма. Няма един свещен език, няма нито езикови, нито етнически или културни ограничения относно възможностите да бъде проповядвана и тълкувана Дхармата. Всяка езикова, етническа, културна или национална общност може да търси конкретни форми на изразяване на това Учение. Канонични текстове се пишат на много езици (санскрит, пали, китайски, японски, тибетски и др.). Канонични текстове има всяка от многобройните възникнали школи в самия будизъм – предимно сутри. Словото, чрез което се проповядва Дхармата (Учението), следва да се адаптира към хората, към които е насочено, към конкретните ситуации, в която се произнася. За будистите е характерен специален интерес към психичните характеристики на човека, към възможностите му за възприемане и

разбиране, за да се конкретизира отправеното към него слово. Вечна е самата Дхарма и нейната вечност е независима от приемането ѝ от Буда и от препредаването ѝ в слово на другите.

Съществува обаче един основен, приеман от будистите канон. Това е т. нар. **палийски канон „Типитака“** (на санскрит – „Трите кошници“) и този канон, чиито най-ранни текстове са приети на първия будистки събор в Раджагриха една година след смъртта на Буда, включва:

- **Виная-питака.** Това е уставът, регламентиращ правилата на съвместен живот в първоначалната монашеска община (сангхата). Съдържа изисквания по отношение на облеклото, на начините на хранене, предписания относно нормите на поведение (включително различни правила за поведение на монасите и монахините), регламентираща местата за медитация.
- **Сутта (сутра)-питака,** или още Дхамма (дхарма)-питака. Съдържа основните принципи на Учението, проповядвани от самия Буда и от най-близките му ученици. Към тези наставления будистите се обръщат като към имащи непосредствената достоверност на свидетелства, понеже се предполага, че са чути непосредствено от Буда. Като начало на проповедите ще срещнем „така съм чувал“. Тук са включени наставленията на Буда, записани в „Дхаммапада“.
- **Абхидхамма (Абхидхарма)-питака.** Тази по-късно утвърдена част на основния канон съдържа принципи на тълкуване на Учението, на систематизирането му, аргументи относно основни понятия в него (като например това за мигновеността на дхармите като поддържащи целостта на явленията, възгледите за непостоянството, за времето и т. н.), изобщо – метафизическата и логическата страна на учението, както и типове психологически характеристики на хората, до чието обременено съзнание следва да проникнат тези възгледи.

Ранната сангха

Буда основава сангхата като община на просещи монаси. Наричаме ги „монаси“, но следва да имаме предвид, че те нямат функцията, която имат например монасите в християнството – да отправят към Бог молитви за всички; будисткият монах не се обръща към Бог, той се отдава на самосъсредоточена медитация и се стреми да преобрази собствената си човешка природа. Ранният будизъм живее изключително под формата на такъв монашески живот.

Не е трудно човек да постъпи в сангхата. Той следва да се откаже от живота си в света, от всякакво имущество. Встъпвайки в дълъг период на ученичество, той обявява своята вяра в Буда, в Дхармата и в сангхата. Дава обет да не унищожава живот, да не краде, да не лъже и да пази достойнството си, да не употребява упойващи напитки, да спазва изискванията твърда храна да се приема само до пладне, да не се изкушава от танци, пеене, употреба на украшения и др. и непременно – да не приема „злато и сребро“. След периода на подготовката и след ус-

пешен изпит следва посвещение в монашество. Будистът не дава обет за послушание пред никой човек, не приема задължение да се подчинява пред някакъв сан. Но дава обет за непритежаване. Има право само на няколко лични вещи: долна и горна дреха (тъмнооранжева туника), препаска, бръснач (с който бръсне главата си), сито (за прецеждане на водата), игла (за съшиване на туниката от подредени по определен начин късове плат) и глинена паница за храна.

Монасите трябва заедно сутрин да чистят около свещеното дърво на просветлението, каквото има до всеки манастир; да набавят вода за деня, която се прецежда (за да не се погълне някаква малка живинка); да поднасят цветя пред реликвите на Буда; да си осигуряват храна само за деня, пристъпвайки смирено и мълчаливо от къща на къща, докато им се сложи нужното им (и нищо повече).

Целта на будисткия монах е да постигне победа над себе си. Но за това му е необходимо ръководството на учител, както и познаване на свещените книги. Четенето и преписването на свещени книги е обичайно занимание в манастирите. Но главното е да се усвояват начините и степените на медитация. Медитацията (дхяна) е интелектуално съзерцание, съсредоточено върху съществен в будисткото учение предмет: върху нечистотата (върху нечистотата и преходността на телесното), върху обичта (монахът размишлява върху обичта като условие за щастието на всички и желае щастието на всички живи същества), върху състраданието (заради страданието на другите), върху радостта (насочва мислите си върху радостта на другите, сърадва се), върху покоя (във вътрешна умиротвореност и с безстрастие монахът съзерцава всичко онова, което е в преходния свят добро и зло, любов и омраза, богатство и бедност, господство и подчинение).

Медитацията има сотериологично значение; според известната „Лотосова сутра“ например тя служи за постигането на практическа цел (човек да установява точно болестното състояние на света и да е негов лечител), на мъдрост (праджня), на просветление, на нирвана.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

- 1. Коментирайте основните моменти в учението на Буда за четирите благородни истини.*
- 2. Как изглеждат светът и човекът през призмата на основополагащите принципи на будисткото учение? Каква е причината за страданието от гледна точка на възгледа за зависимия произход в света?*
- 3. Какво отличава сотериологията на будизма от сотериологичните възгледи в разглежданите досега религии? А по какво се различава тя от християнската идея за спасение?*
- 4. Какво отличава отношението на будиста към каноничната литература от това в религиите, в които се приемат свещени книги, дадени чрез откровено Божие слово? Какво представлява „палийският канон“?*
- 5. Върху какви принципи се основава животът в ранната санхва?*

НАПРАВЛЕНИЯ И ФОРМИ НА БУДИЗМА

Будизмът се развива и се разпространява в Индия и извън пределите ѝ в две основни направления: тхеравада и махаяна. По-късно възникналото и значително по-широко разпространено направление махаяна придобива свои специфики в различните страни, в които прониква. От него възниква и будизмът ваджраяна, който става особено популярен в Тибет. В махаянистка среда възниква и съзидателният будизъм (дхяна, чан, дзен).

1. Тхеравада-будизъм

Според принципите на ранното учение и възгледите на Буда основният обединител на будистката община е Дхармата. На първия будистки събор („сангхити“ – „рецитиране“) се утвърждава палийският канон. Още след този събор, състоял се една година след смъртта (паринирваната) на Буда, възникват няколко групи (никаи), сред които се появяват разногласия. Първите спорове са относно правилата, предписани от Винай-питака. След близо сто години се случва прецедент – в един от манастирите е прието парично дарение, т. е. „злато и сребро“, и това предизвиква остро недоволство сред голяма част от монасите. Свиква се втори събор в гр. Вайшали. Пред лицето на привържениците на „по-меки“ правила се консолидира направлението **тхеравада** (учението на старшите). Тхеравадините се придържат максимално близко до първоначалните предписания на устава и отстояват суровите принципи на монашеския живот. По-късно това направление бива наречено „хинаяна“, т. е. „малка колесница“, защото привържениците му очертават „тесен път“ към освобождение.

Тхеравадините категорично отричат възможността манастирите да приемат дарения „в злато и сребро“, според тях сангхата трябва да остане община на просещи монаси. Привържениците на по-широкото тълкуване на уставните правила, от средите на които се формира направлението махаяна („голямата колесница“), смятат, че могат да се променят изискванията за съхранение и приемане на храна, че могат да се приемат парични дарения, да се извършват свещенодействия и да има места за медитиране и извън границите на манастирите и т. н. Но в центъра на тези ранни спорове остава разбирането за статута на архата.

Архат

В ранния будизъм архатът е свещена фигура – той е монахът, преодолел привързаностите към земното, обуздавал всички свои желания и достигнал нирвана. Архатът, който е просветлен и е носител на висше знание, на мъдрост, е поради това и непогрешим. Ето защо той знае всичко, не се съмнява в нищо, не се допитва до никого за нищо, самоконтролира се дори насън. Нищо не може да отмени необходимостта монахът, стремящ се да бъде архат, да следва предписания от Буда осмостепенен път; не е възможно този път да бъде съкратен чрез произнасяне на мантри (по-специално мантрата „аум“), за да се постигне по-скоро религиозната цел.

Тхеравадините считат, че Буда (Сидхарта Гаутама) да бива да бъде обожествяван – за тях той е идеален образец за следване (защото, ако би бил мислен за повече от човек, тогава как биха могли хората да го следват). Исторически съществувалият Буда е за хинаянистите архат. В този смисъл ориентацията им остава антропоцентрична. Но за архата те допускат и свръхестествени способности (всевиждане, всечуване, те-

лекинеза и др.), които му придават изключителност, ето защо той започва да се превръща в обект на почитане. Това е неприемливо за онези будисти, които защитават каузата на „широката колесница“. Те оспорват непогрешимостта на архата и способността му да остава в състояния на абсолютен самоконтрол, допускат той да няма абсолютно знание, да има съмнения, да се допитва до други хора.

Макар че тхерите припомнят призива от проповедта на Буда – човек да бъде светилник за себе си – преклонението пред архата и изключителната обърнатост на монаха към самия себе си стават причина да се търси ново тълкуване на смисъла на религиозния живот, да се „разшири“ пътят и усилията на просветлените да са насочени към другите.

Мисията на Ашока

Ролята на цар Ашока (*III в. пр. Р. Хр.*) за утвърждаването на будизма често се сравнява с ролята на император Константин за утвърждаването на християнството. По времето на Ашока на будизма като религия се придава официален статут, свързан с държавните институции; утвърждава се значителната част от литературата, свещена за тхеравада; правят се решителни опити за примиряване на различните групи будисти. Ашока изпраща мисионери по света и най-успешна е мисията в Шри Ланка, където той изпраща своите син и дъщеря. Оттук тхеравада-будизмът се разпространява в Бирма, в Тайланд и др.

Тхеравадините придават важно значение на съборите (сангхити). През 1954 г. е свикан последният, шести събор.

Религиозно-философски школи

В хинаяна будизма се развиват две основни религиозно-философски школи. Възгледите на по-ранната, **вайбхашика (сарвастивада)**, са изложени главно в съчинението „Милинда-панха“ („Въпросите на Милинда“). На въпросите на цар Милинда мъдрият Нагасена дава отговори, в които се установява, че нищо в преходния и поради това страдащ свят няма устойчиво съществуване, че нито едно явление няма устойчива същност, че дори не съществува душа, че няма Аз. Втората школа, **саутрантика**, се опира на тези възгледи, но развива по-нататък учението за дхармите като първоелементи (начала) на проявяващите се „дела и неща“. В съчинението „Абхидхармакоша“ („Съкровищница на принципите на учението“) Васубандху Младши (*V в.*) разделя дхармите, разглеждани като начала, на „вълнуващи се“ (подлежащи на битие, участващи в проявения свят) и „невълнуващи се“ (неподлежащи на битие, неучастващи в проявения свят) – сред последните особено важни са дхармите на „религиозното прозрение“. По-нататък дхармите биват класифицирани на различни групи, за да се покаже, че човек може да преодолее зависимостта от всички „вълнуващи се“ дхарми и да намери в „невълнуващите се“ онази опора, благодарение на която да бъде възможно неговото освобождаване от кръга на „веригата от причини“ и достигането до нирвана.

2. Махаяна-будизъм

Махаяна („Голямата колесница“) се утвърждава като основно направление в будизма след третия събор в гр. Паталипутра (проведен 137 години след паринирваната на Буда) в Северна Индия и от тук прониква в други азиатски страни. Според привържениците на „Голямата колесница“ будизмът следва да стане достъпен за повече хора, без да изисква непременно монашески живот; трябва да е обърнат към всички, които приемат причастността към невидимата свързаност чрез четирите благородни истини. Антропоцентристката ориентация става за махаяна-будистите недостатъчна. Изключи-

телната съсредоточеност на монаха върху собственото му освобождение започва да им изглежда егоистична. За тях идеал може да бъде този човек, който помага на другите да достигнат освобождение и нирвана – така се формира идеалът за бодхисатва.

Бодхисатва

Бодхисатва е според представите на будистите човек или друго същество, решило да стане буда и да спаси другите от страдание. Достойнството на бодхисатва имат според махаянистите Буда (Сидхарта Гаутама), другите буди, за които вече говори формиращата се митология, но и всеки човек, тръгнал по пътя на просветлението. Ето защо за махаянистите бодхисатва има универсално значение. „Ако е болен целият свят, болен съм и аз“ – това е кредото на бодхисатва. Мисията му е свързана с идеята за състраданието, с идеята за взаимност: той трябва да устои на изкушението да остане окончателно в нирвана, да се върне в света на самсаричното битие (в колелото на преражданията), за да проповядва Дхармата – така, както според махаянистите е постъпил самият Сидхарта Гаутама. Ето защо за тях той е въплъщение на идеала за бодхисатва. Пътят на бодхисатва е дълъг и многостепенен. В продължение на милиони години, измервани в огромни периоди от време (калпи), той преминава последователно при преражданията си през десет равнища. И едва тогава може вече сам да избира необходимата заради другите форма на въплъщение и да бъде техен водител.

Чрез образа на бодхисатва се открива и специфична за махаяниста религиозна цел: окончателно преодолял всеки егоизъм, да практикува размяна на себе си с другите. В ползващата се с висок авторитет сред махаянистите книга на учител от Индия, Шантидева (VIII в.) „Пътят на бодхисатва“ за последното равнище на възрастването на бодхисатва е казано следното:

*След като видях грешката от това да обичаш себе си
и океана от добро от това да обичаш другите,
аз напълно ще отхвърля егоизма
и ще се посветя на другите.
Тъй както ръцете и останалото
се разглеждат като части на тялото,
защо телесните същества
да не се разглеждат като части на живота?
Чрез опознаване се е появила мисълта за „Аз-а“,
отнасяща се до моето безлично тяло.
По същия начин, защо тя да не се появи
по отношение на другите живи същества?
Когато действам по този начин за другите,
не бива да изпадам в самонадеяност и да мисля,
че съм от необикновен произход.
То е все едно че храня себе си –
не разчитам нещо да ми се върне.
Следователно, както зачитавам себе си
от неприятните неща, дори и да са леки,
така трябва да се приучавам
да съм състрадателен и грижовен по отношение на другите.
Поради своето велико състрадание
господарят Авалокитешвара е благословил даже името си
да прогонва напрежението,
което възниква във взаимоотношенията между хората.
Няма да се откажа от това, което е трудноизпълнимо;
тъй като с помощта на близките отношения
мога да бъда направен нещастен даже когато*

*онзи, чието име ме е изплашило, е вече далече.
И тъй, нека всеки, който иска да осигури бърза защита
на себе си и другите същества, използва тази свещена тайна:
размяната на себе си с другите.*

(Шантидева. *Пътят на Бодхисатва*. С., 1994, с. 105–106, превод от старотибетски Ал. Федотов)

Човекът е този, който поради своето най-високо достойнство може да владее най-близкото и най-далечното, да устоява на границата на покоя и изменението, на щастието и нещастieto. Но той вече има опора във висша трансцендентална реалност – „абсолютното тяло на Буда“.

Учение за „трите тела на Буда“ и митологичен модел

Учението за „трите тела (трикая) на Буда (трикая)“ представлява общата идейна основа на целия махаяна-будизъм. Това учение се оформя успоредно с оформящата се митология в периода VII–XI век. Основният корпус от литература, на който се опира махаяна-будизмът, са сутрите за съвършената мъдрост (праджняпарамита). И за разлика от антропоцентричната концепция при хинаянистите, тук вече виждаме трансценденталистски идеи.

Според учението за „трите тела на Буда“ има едно най-висше равнище отвъд всичко видимо и изразимо и то е представено от безначално-безкраен **ади-буда**. Ади-буда олицетворява „**абсолютното тяло на Буда**“, или „**тялото на Дхармата**“ (**дхармакая**). Тази висша космическа-свръхкосмическа субстанция няма творчески функции. Но ади-буда присъства в света като състрадащ на всички живи същества.

Чрез съзерцание (дхяна) ади-буда създава последователно петима **буди на съзерцанието (дхяна-буди)**, олицетворяващи следващото, второ йерархично равнище – равнището на „**идеалното тяло на Буда**“ (**самбхогакая**).

В митологичния модел дхяна-будите са пазители на свещения център и на четирите посоки на света: в центъра е дхяна-буда Вайрочана, пазител на изтока е Акшобхя, на юга – Ратнасамбхавя, на запада – Амигхосиддхи, на севера – Амогхасиддхи. На това второ равнище Буда присъства във всезнаещи и всеблагосъщества, които са свръхестествени и са достойни за почитание.

Третото равнище е това на „**конкретното тяло на Буда**“ (**нирманакая**), т. е. **въплъщенията в облика на земни буди и бодхисатви**. В основния митологичен модел са представени петима бодхисатви и петима земни буди. Будисткият култ има своя специфика в отделните страни и различни буди и бодхисатви стават предмет на почитание. Сред бодхисатвите се откроява като особено почитан бодхисатвата на запада Авалокитешвара. Сред земните буди ще посочим почитания историческия буда – Сидхарта Гаутама – земен буда на запада, а също и бъдещият земен буда (на севера), който се очаква да се въплъти – състрадателният и мило-сърден Майтрея.

*Бодхисатва
Авалокитешвара*

От тези религиозни възгледи личи невъзможност ади-буда да се асоциира с идеята за личностен творещ Бог в теистичните религии – за ади-буда може да се мисли по-скоро като за безкрайно живо същество. И още – откроява се неабсолютността, относителността на конкретното земно съществуване на будите, при което и Сидхарта Гаутама се оказва само един от почитаните земни буди. Но и не бихме могли да го мислим като просто човек – това също би било резултат на невежество, понеже той е неотменно част от свещеното цяло, намиращо само временен външен израз.

Буда има едно основно предназначение – да открива пред другите Дхармата в разбираемо слово. Никой от будите няма изключителен авторитет, защото те в еднаква степен носят природата на Буда и имат собствени разпределени сфери на влияние. Всъщност в митологичните представи няма точно определен брой на будите, според някои представи те са 24, а според някои могат да бъдат безкрайно много. Времето се разделя на огромни космически цикли – калпи. И ако през една калпа в света се раждат много буди, тя е щастлива, а ако не се раждат буди, е нещастна. Настоящата калпа е според тези представи щастлива. В траещото време Дхармата може да губи силата си или по-скоро хората да губят възприемчивостта си към нея: тогава идва в света нов буда, който започва отново проповед на Дхармата.

Обобщеният митологичен модел, съзвучен с учението за „трите тела на Буда“, има свое символно изображение – **мандала** (диск). Във външен и вътрешен кръг е обхва-

нато „космическото цяло“, свързано от центъра и четирите посоки на света. В изработването на мандала с помощта на естествени „съставки“ (семена, листа и други жертвени дарове) будистите влагат цялото свое умение, но най-често после заличават сътвореното, защото е преходен образът на света.

Според митологичните представи пространството е разпределено като йерархична пирамида: от най-високото равнище – сферата отвъд формите (арупа), през сфера на формите (рупа) до най-ниската, подобна на адско съществуване – „сферата на желанията“. Всички йерархични диференцирани в себе си равнища са въввлечени в колелото на самсара. Това колело се задвижва от зависимия произход, но пак чрез него е даден изходът от този произход и в този смисъл то е и колелото на живота.

Мандала

Самсара? – тя е тъждествена на нирвана

И тъй като всичко в света е във взаимна зависимост, то нещата в света нямат своя собствена природа и са от тази гледна точка „пусти“ (шуня) – така заключава един от най-крупните мислители на махаяна-будизма – философът Нагарджуна (II в.), основател на школата **мадхямика (учение за срединния път)**. Особено значение има в махаянистките възгледи преодоляването на законите на формалната (от типа на Аристотеловата) логика, мисленето следва да стане свободно от принципа „за противоречивостта“, „за изключеното трето“. Преодоляването на обичайните стереотипи на мисленето е начин самото съзнание да се трансформира, а това е необходимо заради достигането на нирвана, т. е. има сотериологично значение. И така, според Нагарджуна, не може да бъде доказано нито битието, нито небитието и нирвана не е нито битие, нито небитие.

Тя е също пуста (шуня) и не могат да ѝ се дадат никакви определения. Но не може да има нищо различно от нирвана и в този смисъл самсара не е различна от нирвана, а е тъждествена на нея. В това тъждество се открива единството на всичко чрез буда-природата (просветлеността) на всяко нещо. В своята буда-природа всички хора са равни, равни са като потенциални носители на тъждеството на самсара и нирвана. Това прави всички хора равни пред последната религиозна цел, равни като потенциални „участници“ в „абсолютното тяло на Буда“. Така в махаяника, първата от двете основни религиозно-философски школи в махаянския будизъм, нирвана се отъждествява с абсолютата, а той – с непознаваемото по рационален път абсолютно тяло на Буда (Дхармахая).

Вляво: Дхяна-буда
Амитабха (Амида)
Вдясно: Низхождането
на Амида

Втората основна махаянска религиозно-философска школа – **виджнянавада** или **йогачара** – приема, че всичко проявено е поток от дхарми и изследва съзнанието. Дейността на петте сетива и представите на човека се съзнават благодарение на шест вида дхарми, подлежащи на битие. По-високо от тях са дхармите на обобщаващото категориално съзнание (манас) – но то и заблуждава, защото разкрива реалност на „аза“, а той е преходен. Третото, най-високо равнище на съзнанието е съзнанието съкровищница (алая-виджняна): то крие семената, от които могат да се появят както дхармите на преходното и илюзорното във феноменалния свят, така и онези дхарми, на които човек може да се опре като благоприятни за освобождението и които са свързани с висшия аспект на алая-виджняна – самосъзнанието. За мислителите от тази школа, най-авторитетни сред които са Асанга и Васубандху Старши (IV в.), абсолютното е именно самосъзнанието. Да се постигне то, ще рече да се постигне нирвана, а това може да стане чрез йогистки практики и чрез интуитивна мъдрост (праджня) – така ще се преодолее двойствеността на сетивния и на мисловния свят и ще се открие тъждеството на самсара и нирвана.

Особености на култа

Култовото служение в махаяна-будизма е обърнато към множеството буди и бодхисатви и е съсредоточено в будистките храмове (пагоди). В храмовете има статуи на буди и бодхисатви. Висок остава духовният авторитет на сангхата, която обединява множество будистки общини. При все че живеят и „в света“, махаяна-будистите отдават особено значение на живота в манастирите.

Специално се проработват и медитативните практики, които са централният момент на култа. Медитацията се извършва при определени правила и изисква пълен контрол над тялото, над дишането и пълна съсредоточеност на мисълта, за да не се разпилява тя в странични „предмети“. Специално значение има съзерцанието на мандала. Счита се за уместно и принасянето на жертвени дарове на почитаните същества.

През II в. махаяна-будизмът прониква в Китай. За разлика от конфуцианците, толерантни към него се оказват даоистите. Те дори приемат Буда като възплъщение на Дао. Наричат го Фо (кит. – „Просветлен“). Утвърждаването на будизма тук е свързано с дейността на патриарха Дао-ан. През IV–V в. в Китай вече има много будистки манастири, активно се превеждат свещени текстове. Оформят се специфични възгледи на различни религиозно-философски школи в китайския будизъм: в тези школи се развиват възгледи на школите махаяна и йогачара, като се обосновават начините да се преодолее двойствеността на съзнанието и самсара да се види като тъждествена на нирвана. В една от тези школи, хуаян („гирлянда от цветя“), се разработва „кръгло, съвършено учение“ за единството на всичко като проявяваща се природа на едно начало – Буда.

Будистки храм

Сред почитаните от будистите същества присъства и китайската богиня Гуанин, и други китайски божества. Особено широко разпространение получава култът към бъдещия буда Майтрея. Един от характерните култове е този към дхяна-буда Амитабха, с когото китайците свързват представите си за блаженство и безсмъртие.

В Япония будизмът прониква през VI в. и съжителства с шинтоизма. В епохата Нара (VIII в.) будизмът става за известен период държавна религия. Характерен е култът към дхяна-буда Вайрочана (Сияйния), утвърден от една от основните махаянски общности – Кегон. В столицата Нара е изграден манастирският комплекс Тодайджи (Великият храм на Изтока), в централния храм на който е издигната 16-метрова позла-

тена статуя на буда Вайрочана. По-късно са създадени общностите Тендай, която се опира на махаянските сутри (особено на Лотосовата сутра), и Шенгон, в която се приемат редица положения от тантризма (*вж. Ваджраяна-будизъм*).

През периода на военното управление (шогунат) от края на XII в. будизмът остава популярен като религия, в която хората търсят опора за преодоляване на страха от смъртта. Култовите действия се опростяват. По това време възниква и придобива популярност дейността на групата Джодо („чиста земя“), която утвърждава култ към дхяна-буда Амида (Амитабха) – амидизъм. Амидистите търсят непосредствен достъп до покровителя на „чистата земя на блаженството, включително чрез произнасяне по хиляди пъти на ден на сакралната фраза „О, буда Амида!“. През XIII в. възниква влиятелната школа Ничирен (наречена на името на своя основател монах), в която на основата на Лотосовата сутра и на махаянски учения се развиват възгледи за реформиране на страната по будистки образец и за разкриване у човека на собствената му буда-природа (предимно чрез прославяне на Лотосовата сутра като Сутра на богатата Дхарма).

3. Чан (дзен)-будизъм

В тази специфична за Китай (чан-будизъм) и за Япония (дзен-будизъм) форма се установява съзерцателният (дхяна) будизъм. Възникването на чан-будизма в Китай е свързано с името на легендарния патриарх Бодхидхарма (VI в.). Поканен от Индия от тогавашния китайски император, за да помогне за разпространението на будизма, Бодхидхарма се отвърнал от светската суетност на самия император и останал в Китай, заобиколен само от група свои следовници – те станали първите чан-будисти.

„Чан“ – това е чистото съзнание на Буда и методът за неговото постигане. Медитативната практика на чан/дзен се осъществява при съответно овладяване на тялото, преди всичко в позата задзен. В манастирите, а само в Япония те бързо стават над 60, от ранна сутрин в тази поза се пристъпва към четене на сутри и медитиране. Целта на медитацията е достигането на „внезапно просветление“ (сатори): това възобновява всеки път просветлението на самия Буда. Предполага се съществуването на **буда-природа** във всяко нещо и в самия човек. Още Бодхидхарма установява прецизен метод на медитацията, който накратко може да се изрази така: да седиш в медитация, впедан в стената... В „Трактат за светилника и светлината“ Бодхидхарма казва: „предаването на истината е извън писанията и речите, не зависи по никакъв начин от думите и буквите. Предаването на мисълта от сърце към сърце, съзерцанието на собствената изначална природа – това е реализирането на състоянието на Буда.“

„Дзен“ означава да станеш тъждествен на собствената си вътрешна природа, а това е възможно, понеже всеки носи буда-природата в себе си. За такова отъждествяване не са нужни посредници. Буда-природата е едновременно чисто съзнание и действително съществуващото и е единствено устойчивата сред преходността на външния свят, на човешката душевност. Човешкото „аз“ също е част от преходната природа, ето защо то следва да бъде преодоляно, практикуващият дзен трябва да се освободи от него.

Тялото е дърво на пробуждането.

Духът е като ясно огледало.

*Старайте се постоянно да го бършете, да го триете,
за да няма прах по него.*

Този стих бил предложен за размисъл от един от чан-будистките патриарси Шънсиу, за да се проясни смисълът на просветлението. Но до този стих скоро се появил друг, който наистина удостоверил просветлението на своя автор Хунжен (VII в.) и станал основание той да бъде посочен за патриарх:

Пробуждането не предполага наличието на дърво.

Нито ясното огледало – веществена рамка.

Природата-на-Буда е вековечно чиста.

Къде би могло прах да има?

(Ан Чън. *История на китайската мисъл*. Рива, 2001, с. 410, прев. В. Йончева)

Истинната буда-природа не може да се схване чрез понятия, чрез „мъртво слово“, а само интуитивно, и това слово, което я изразява, е живо и безмълвно слово – то не спори, не формулира тези и аргументи, а спокойно пребивава в себе си. Интуитивната мъдрост (праджня) е непосредствено знание и тя е единствената, която може да отведе човека „на другия бряг“, т. е. до нирвана. Особена функция имат в тази форма на будизма загадките, тъй наречените коани (на китайски „гунани“). Целта на тези загадки във формата на въпроси е съзнанието да достигне до пределно и спонтанно саморазкриване на чистотата си, на недвойствеността си. Ако нещо се утвърждава, редното е да отричаш, и обратно – да утвърждаваш, когато нещо се отрича. Ако някой желае да достигне такова състояние, би могъл настойчиво и непрекъснато да си задава въпроси от рода на „Какво е пляскане с една ръка?“, „Какво е Буда?“, „Има ли кучето Буда-природа?“. Тази форма на будизма не се институционализира и изисква непосредствени отношения на учител и ученик.

4. Ваджраяна-будизъм

Ваджраяна-будизмът възниква от около V в. като модифицирана форма на махаяна-будизма. „Ваджраяна“ означава „Елмазната колесница“; тази форма на будизма е езотерична и е известна още като тантрайна или мантрайна. Според нейните привърженици пътят към религиозната цел може да бъде по-кратък и нирвана или, иначе казано – състояние на Буда, – може да бъде достигнато в настоящия живот (да не забравяме представите за прераждане). Ваджраяна се развива особено интензивно в Тибет.

Пред дзенбудистки храм

Същностна характеристика на ваджраяна-будизма е **тантризмът**. Помним го от шиваитския култ в индуизма. Тантрите се съсредоточават вниманието си към „тялото на блаженството на Буда“. Блаженият се сплита със своето женско съответствие или енергията на блаженото същество. Практикуваният тантризъм по подобен начин инициира своята физическа, душевна и духовна енергия и така става възможен достъпът му в самата сфера на живота на Блажения. „Светът“ на почитаните същества става пъстър и многообразен, сред тях се появяват и множество женски образи, включително и на бодхисатви (например Тара). Разработват се специални медитативни йогистки техники, чрез които да се постигне инициране на енергиите, непрекъснатост на потока на съзнанието и обхващане на всичко в едно. Особено важно в тантристките практики е съсредоточеното съзерцание на мандала – така, че човек да се отъждестви с центъра, от който се обзира единството на всичко.

Тибетските будисти развиват възгледите за бардо – състояние между смъртта и новото рождение на човека. Възгледите за бардо са изложени главно в тибетската „Книга на мъртвите“ („Бардо тъодол“). Разработват се принципи на йога-бардо, чиято цел е човек да съумее съзнателно да „навлиза“ в друго тяло, да преживее свое следващо рождение. Цели се да се постигне онова постоянство на съзнанието, при което самсара и нирвана да се видят като тъждествени, а това изисква да се видят в едно и състоянията на човека преди смъртта, след смъртта и при новото рождение. Независимо от това, че се създават множество тантристки текстове, будизмът в тази форма е езотеричен и поради това съществените му възгледи се препредават устно и е особено важно отношението между учител и ученик.

Ваджраяна се практикува и чрез произнасянето на кратки словесни формули – мантри, сред които най-типичната е „Ом мани падме хум“ („О, драгоценност в сърцето на лотоса“).

Ламаизмът е специфична форма на тибетски будизъм. В Тибет будизмът прониква през VIII в. Оформят се групи привърженици на традиционния будизъм (жълтошапковци) и на тантризма (червеношапковци). Началото на ваджраяна-будизма тук е положено от Падма Самбхава (VIII в.), като този будизъм се съчетава с някои нагласи, характерни за местната религия бон-по. През XIV в. будизмът тук се утвърждава окончателно от Дзонхава, който става основател на влиятелната школа Гелукпа и духовен лидер на „жълтошапковците“. Регламентират се формите на култа, като придобиват тържествена церемониалност. Събират се и се превеждат два основни корпуса на свещената литература: корпус с основни текстове от ранната будистка литература и тантристки съчинения под названието Кагюр (108 тома) и тълкувателни текстове на будистки автори под названието Тегюр (225 тома). Установява се институцията на **ламите** – тибетските гуру, които вече придобиват статута на йерархично подредени длъжности. Йерархията е оглавявана от далай-лама („лама-океан“) и панчен-лама. Далай-лама се приема за възплъщение на бодхисатва Авалокитешвара и се грижи за връзките на будистката общност със света. Панчен-лама е духовният лидер и се счита за възплъщение на дхяна-буда Амитабха. Йерархията на ламите се определя от тяхното възрастване в добродетелност, в съвършенство.

Върховното ръководство на ламите се намира в град Лхаса (Непал), духовната столица на будизма днес и главен център на поклонничество. Ламите ръководят храмовите служения и живота в манастирите.

Будистки празници

Освен специфичните в различните страни, в които се изповядва будизъм, има и общи будистки празници и централният сред тях е денят джаянти. Това е троен праз-

ник, който се празнува през май по лунен календар и в който се отбелязват събитията от живота на Буда: рождението му, просветлението му и неговата нирвана. С празник се отбелязва и денят на първата проповед на Буда. От средата на лятото до началото на есента се определя от религиозния календар период на пост, след който следва празник (Катхина) с тържествени процесии около пагодите и четене на сутри.

Разпространение

Будизмът е разпространен предимно в азиатски страни. Данните за привържениците му са различни. Общият им брой е вероятно към 330 млн. души. Тхеравада-будизмът е разпространен в Тайланд, Бирма, Шри Ланка, Кампучия, Лаос и броят на последователите му е близо 110 милиона. Най-широко разпространение има махаяна-будизмът: в Китай, Япония, Корея, Виетнам, Непал, сред китайски емигранти в други страни, като общият им брой е около 150–180 милиона. Привържениците на ваджраяна-будизма са предимно в района на Тибет, в Бутан, в Монголия. Дзен-будизъм се практикува освен в Китай и в Япония, още в Корея и Виетнам и привлича вниманието на мнозина в различни европейски страни и в САЩ.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Кои са характерните черти на тхеравада-будизма?*
2. *Направете съпоставка между образа на архата и този на бодхисатвата.*
3. *Анализирайте учението за „трите тела на Буда“.*
4. *Представете основните принципи на махаяна-будизма, дзен-будизма и ваджраяна-будизма в техните сходства и различия.*
5. *Ролева игра „Ако аз съм ти...“.*
Нека някой от вас приеме ролята на будист, а друг – на не-будист (например християнин). Проведете разговор за мисията на Буда и за ролята на човека за преодоляването на страданието в света.

Раздел II. ХРИСТИЯНСТВО

ЗА СЪЩНОСТТА И ИЗВОРИТЕ НА ХРИСТИЯНСТВОТО

1. Каква религия е християнството?

Християнството е откровена монотеистична религия. Тя е религия на Откровението на личностен Бог, изповядван като единосъщен Бог в Три Лица: Бог Отец, Бог Син и Свети Дух. Монотеизмът на християнството не е абстрактен, а е основан върху мистичната реалност на Троичния единосъщен Бог като личностен Бог – Безкрайността е жива в живота на Троица.

Названието си християнството получава от Христос (в буквалното си значение – Помазаник, Месия). Името Иисус означава Спасение. В **Личността на Иисус Христос** възплътеният Бог **Логос, Словото**, се открива като Спасителя на човека. И така открива нов път към Спасението. Боговъплъщението е пределът на Откровението, ето защо християнството е в най-автентичния смисъл на думата откровена религия: в Боговъплъщението сам Бог разкрива себе си, като става човек. **Християнството е религия на Богочовека и Богочовечеството.** Иисус Христос е за християнина не само основателят на религията, а и Предмет на религиозния култ по самото определение на тази религия. Богочовекът дава възможност за участие на човека в Божествения живот. Пътят на човека към Бога вече е битийно основан в Боговъплъщението.

Християнството е религията, която Хегел определя като **абсолютна**. Защото самото понятие за религия се разгръща и изразява тук в пълнота: така идеалното, понятието за религия, става конкретно тъждествено с реалното. И религията е осъществена според своето Понятие, според действителното си предназначение. В християнството чрез спасителната мисия на Логоса крайното човешко същество се възвежда към безкрайността на Божествената сфера. Ето защо би било основателно да се мисли за пълнота на спасителното дело в християнството, за самата религия като пределно осъществяване на Спасението, доколкото в съвършеното единение на Божествената и на човешката природа в една Личност – в Личността на Логоса, е осмислена и „изкупена“ падналата и затова несъвършена природа на самия човек.

Откровението, дадено от личностен Бог, достига своята пределност за човека във възплъщението на Бог Слово. Но откровеното Божие Слово се разкрива и в Священото Писание – в Библията. То говори и чрез боговдъхновените пророци, апостоли и евангелисти. Откровението може да се разбира като свръхестествено – дадено в Священото Писание на човека Слово Божие; и естествено – откровението чрез всичко сътворено. Разбирането за естествено откровение има опора в казаното в Посланието на ап. Павел до Римляни: „онова, което е невидимо у Него, сиреч вечната Му сила и Божеството, се вижда още от създание мира чрез разглеждане творенията“ (Римл. 1: 20). А Логосът преобразява и самото естество на сътвореното и го спасява от наклонеността му в грехопадението.

Християнството е религия исторична. В нея е осветено времето, дадено на човека за неговия живот и неговата мисия (неговия кръст) в света. Тук времето на конкретното човешко съществуване и времето на човешката история, или екзистенциал-

ното и историческото време, се съсредоточават в една „осева точка“ – централните събития на Боговъплъщението, кръстната смърт и Възкресението. От тази точка на осевото време се разгръщат вектори в посока на миналото и бъдещето. Центърът – това е „вечното сега“. Така вечното присъства във времето и възвисява времето на човешкото съществуване към свръхисторичното – към есхатологично битие, вечно и неподвластно на историческото време.

А ние отмерваме времето „преди“ и „след“ Рождество Христово. Такова време не е просто циклично, каквото е митологичното време на вечното възвръщане. Защото е положен смисъл на историчния живот на човека – когато и където и да се е родил и живял, той е призван да привнесе в смисъла на историята своя уникален християнски живот, сам да стане причастен в смисъла на Боговъплъщението, Христовата смърт и Възкресение. Времето в християнството очевидно не е и просто линейно, каквото е времето на свещената история в юдейската религия. Началото – „В начало беше Словото“ (Иоан 1: 1) – не е начало на линейна перспектива на историческо време. Ето защо и идеята за линеен исторически прогрес, която се появява в секуларизираните среди на християнското по основната си нагласа модерно европейско човечество, се отдалечава от християнския смисъл на историческото време. Причастният в Богочовека, участващият в Богочовечеството на Христос християнин е приобщен към „вечното сега“ на „осевото време“. И то преодолява както повторемостта на митологичното време на вечното възвръщане, така и линейната перспектива на еднопосочното историческо време. За отреденото време на собствения му живот човек, когато и да се е родил на света, черпи духовни сили от неизчерпаемостта на осевото време – в него чрез Боговъплъщението самата вечност е проникнала във времето и го е осветила. И той, човекът, възраства в Бога благодарение на тази иницираща духовна мощ.

Християнството изповядва Бога като Дух и като Любов. То приема десетте Божии заповеди. Но истинската му същност се разкрива в любовта. В Новия Завет се съдържа последната и най-висша „заповед“, дадена на християнина – да се обичат Богът и ближният. Ето защо по своята същност християнството е **религия на любовта**.

2. Образът на Иисус Христос

Евангелският Иисус Христос

Иисус Христос, Синът Божи, е и Син Човешки, роден по човечество от Богородица. Ритмиката на християнския живот се разгръща около сакралните Евангелски събития – Въплъщението на Бога, Неговия земен живот, кръстна смърт, Възкресение, Възнесение. Смисълът на човешкия живот се определя от възможността човек да стане причастен в Личността на Богочовека Иисус Христос и от възможността той, човекът, да бъде „бог по осиновяване“ (по благодат, не по природа).

Има принципна разлика между статута на Богочовека Иисус Христос в християнството и този на Буда (Сидхарта Гаутама) в будизма например или на пророк Мохамед в исляма. Историческият Буда, основоположник на будизма, достига до своето „последното рождение“ и открива пътя към нирвана – така той олицетворява предела на човешките усилия за избавление от страданието. Мохамед, макар и „печат на пророците“, няма качества, по-високи от човешките, и дори в мистичните възгледи той е не повече от добродетелен човек. И в едната, и в другата религия не е мислим Богочовек, не е допустимо съвършено единение на Бог и човек в една личност. Християнството е уникално с почитанието на Личността на Богочовека.

Евангелие означава „блага вест“. То е едновременно и възвестяване на „Благата вест“ за любов, за изкупление и спасение, и благодарност за нея, и почитание, оказвано на Носителя ѝ. **Евангелският** Христос благовести за ново Царство, което „не е от този свят“. Неговата проповед на планината е проповед за блаженствата:

1. Като видя народа, Той се възкачи на планината; и когато седна, учениците Му се приближиха до Него.
2. И Той, като отвори устата Си, поучаваше ги и казваше:
3. блажени бедните духом, защото тяхно е царството небесно.
4. Блажени плачещите, защото те ще се утешат.
5. Блажени кротките, защото те ще наследят земята.
6. Блажени гладните и жадните за правда, защото те ще се наситят.
7. Блажени милостивите, защото те ще бъдат помилувани.
8. Блажени чистите по сърце, защото те ще видят Бога.
9. Блажени миротворците, защото те ще се нарекат синове Божии.
10. Блажени изгонените заради правда, защото тяхно е царството небесно.
11. Блажени сте вие, когато ви похулят и изгонят, и кажат против вас лъжовно каква и да е лоша дума заради Мене.
12. Радвайте се и се веселете, защото голяма е наградата ви на небесата...

(Евангелие от Матей, 5: 1–12)

В Евангелието Исус Христос бива наричан учител. Но мнозина са учителите в религиите. И как да си позволим да смятаме, че той е просто един от тях? Той единствен носи Божественото Учителство, като Учител на всички учители, на пророци и апостоли. Самият Бог идва, за да предаде Евангелието. „Учението Ми не е Мое, а на Оногова, който Ме е пратил“ (Иоан 7: 16).

В Евангелието Той е и добрият пастир, който пази своето стадо. Разпиляното множество бедни и страдащи, жадуващи за духовна храна и за истинско спасение, Той свързва чрез своето пастирство. Едва ли би могъл просто човек да бъде съвършеният посредник, свързващ Божественото и човешкото, за да бъде възможно такова пастирство на битието.

Евангелският образ на Исус Христос е непроницаем за външен взор. Както е непостижимо за непричастния към Неговото Богочовечество присъствието Му в живота на човека.

*Христос-Спасителят.
Андрей Рубльов, XV в.*

Митологична и историческа интерпретация на образа на Исус Христос

По-различен е образът на Исус Христос в изследователската традиция. От XIX в. се формират две школи, чиито подходи към образа на Исус Христос са противоположни, но и в двата случая – външни по отношение на евангелски образ, както го разкриват Писанието и Преданието. Тези две школи са митологична и историческа. Привържениците на **митологичната школа** (А. Дреус, Дж. Робъртсън и др.) приемат, че Христос е митологичен образ, че събитията на неговото зачатие, раждане, чудесни действия, тридневна смърт и др. правят този образ сходен с всичко онова, което откриваме в слънчевите и лунните митове: слънчево божество, което „изгрява“ в края на слънцестоенето, „залязва“ в тридневната смърт и отново се възражда и т. н.

Христос в образа на добрия пастир

Образът на Христос, който се рисува тук, е пределно сближен с други образи, откривани в митологичното съзнание (на Кришна, Буда, Митра и др.). Но така остава без внимание историчността на Исус Христос, неговото реално съществуване като Слово, станало плът.

Историческата школа, станала особено популярна в протестантската теология, поставя акцент върху историческото съществуване на Исус. Книгата на Ернест Ренан „Животът на Исус“ и книгата на Дейвид Щраус със същото заглавие полагат началото на този подход. Призивът им е за „освобождане“ от митологичните нагласявания върху образа на основателя на християнството, за да се открият неговите исторически черти. Формира се т. нар. Тюбингенска школа, чиито изследвания поставят акцент върху историцизма и върху критичния анализ на библейския текст.

Този подход намира краен израз в т. нар. формален критицизъм – критика на формата на библейския текст с оглед той да се „демитологизира“, да се десимволизира, за да остане в „чиста“ форма провъзгласяването (харизмата) на Исус. С името на протестантския теолог Рудолф Бултман е свързано формулирането на концепция за „демитологизацията“. В книгата си „Исус“ екзистенциалистски настроеният Бултман разглежда човека като потопен в историята и следва да направи именно от това свое уникално историческо „място“ своя избор: да приеме или да не приеме владичеството на Бога. Провъзгласеното от Исус послание към нас се свежда, според Бултман, до това да съумеем да видим човека в такава екзистенциална ситуация на избор, в каквата е бил историческият, „демитологизираният“ Исус. Но опитите да се „демитологизира“ Бог Слово, както и библейското слово, да се лиши от реалност и дори от символност присъствието на Бог в християнския живот, довеждат в последна сметка до откъсване от живата свързаност на християните чрез Священото Предание, а оттук има само една стъпка до секуларизацията.

3. Свещено Писание и Свещено Предание

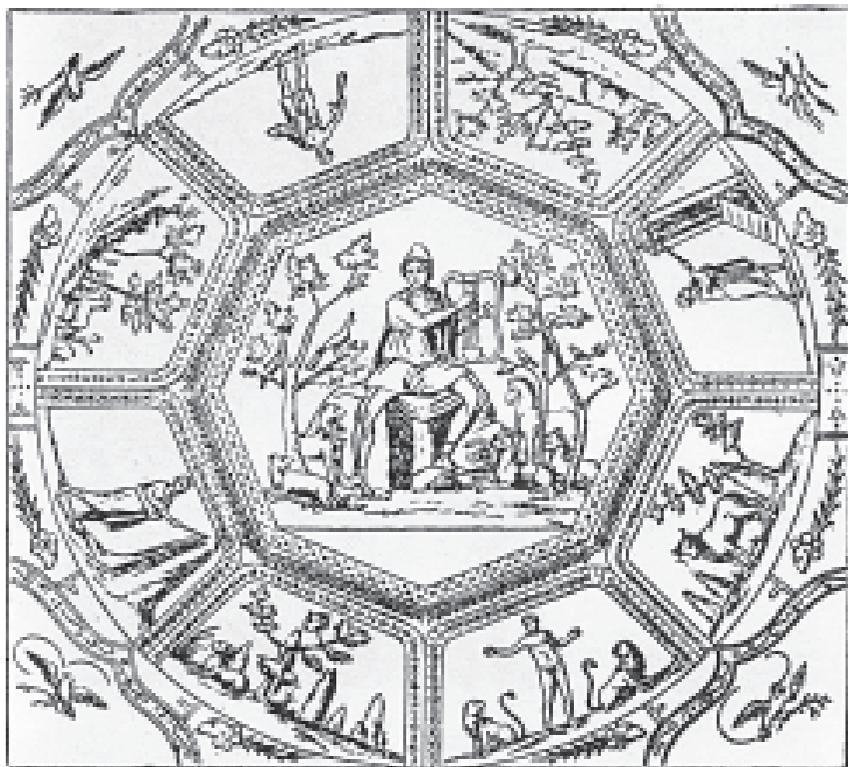
Свещено Писание

Логосът е битийно изначалното Слово и никое записано в Свещените Книги откровено слово не би било възможно без основанието си в това изначално Слово.

Свещеното Писание, или Библията (Книгите), е корпус от боговдъхновени **канонични** книги. „Канон“ ще рече правило, образец – този образец трябва да бъде следван както в проповедите, така и в ученията, той задава и нормите на живот и поведение на вярващия. Светият Дух, говорил и чрез пророците, е същинският автор на тези Книги. „Всичкото Писание е боговдъхновено“ (2 Тим. 3: 16).

В християнството приемат като канонични книгите на Стария Завет: първото пектокижие (Законът): Битие, Изход, Левит, Числа, Второзаконие; Книга на Иисус Навин, Книга Съдии Израилеви и Книга Рут, Първа и втора книга Царства, Трета и четвърта книга Царства, Първа и втора Паралипоменон; Книга на Йов, Псалтир, Притчи Соломонови, Еклисиаст, Песен на песните; пророческите книги на дванадесетте пророци, на Исайя, Йеремия, Йезекиил, Даниил; две книги Ездра, Естир; Премъдрост Соломонова и Премъдрост на Иисус, син Сирахов. В Стария Завет са включени и други (неканонични) книги, учещи на добродетелност.

Книгите на Новия Завет са 27. Това са четирите евангелия – от Матей, от Марк, от Лука, от Иоан. Първите три биват наричани „синоптични“ (сходни в синоптичното, с един поглед, обзирание на евангелските събития), а четвъртото разкрива незалязващата истина на християнството като религия на Логоса и любовта. В Свещеното Писание са включени и Деянията на светите Апостоли, записани от св. апостол и евангелист

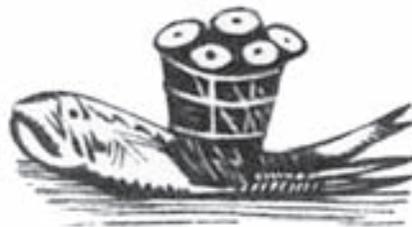

Библейски сцени.
Фреска от
катакомбите
на св. Калист

Лука. Следват 21 послания: едно съборно послание на св. ап. Иаков, две на св. ап. Петър, три на св. ап. Иоан Богослов, едно на св. ап. Иуда и 14 на св. ап. Павел (до Римляни, до Коринтяни, до Галатяни, до Ефесяни, до Филипяни, до Колосяни, до Солуняни, до Тимотей, до Тит, до Филимон и до Евреите. Последната книга е Откровение (Апокалипсис) на св. Иоан Богослов.

Първият превод на Библията е осъществен по указание на цар Птоломей в Александрия, Египет, през III в. пр. Р. Хр. Езикът, на който говори Иисус Христос, е, както се счита, арамейски (диалектен вариант на староеврейския език). Но разселените евреи говорят и гръцки език (койне). Този превод е на говоримия гръцки език и е максимално близък до еврейските първоизточници. Наречен е „преводът на Седемдесетте“ (Септуагинта; 70 или по-точно 72 дни – по 6 за всяко от 12-те Израилеви колена). Част от текстовете на първия превод по-късно отпадат от каноничния корпус.

Риба и кошница с хляб. В римските катакомби са намерени следните раннохристиянски символи: котва, гълъб, феникс, паун, петел, агнец, лъв, маслинова клонка, лилия, риба, лоза, кошница с хляб. Гръцката дума „риба“ включва в себе си началните букви на думите Иисус Христос, Божи Син, Спасител. Кошницата с хляба напомня за тайнството на причастие.

Книгите на Новия Завет са записани на гръцки език и са утвърдени като канонични през периода II–V в. Преводът, наречен Вулгата, е осъществен през 384–405 г. на латински език от блажени Йероним.

Съществуват още множество евангелски и други **неканонични** текстове. В пещера край Мъртво море са открити т. нар. Кумрански ръкописи, в които се откриват повече данни за месианските движения сред юдеите и особено за сектата на есеите – „синове на светлината“. Сериозен интерес предизвикват и открити в Наг-Хамади (Египет) през 1945 г. ръкописи, предимно гностични, преведени на коптски език. Сред тях има Апокриф от Иоан, Евангелие от Тома, Евангелие от Мария, Пистис-София (Вяра-Мъдрост) и др.

Новият Завет полага за християнина ново начало чрез вътрешно обръщане на човека към светлината Христова, „истинската светлина, която просветява всеки човек, идващ на света“ (Евангелие от Иоана 1: 9). Старият Завет и Новият Завет се отнасят един към друг така, както се отнасят един към друг „външният човек“ и „вътрешният човек“, а във „вътрешния човек“ всички са единни и са единни с Бога.

Свещено Предание

Свещеното Предание е живата и неразкъсваема Традиция на общението на човека с Бога. Християнското Предание бива наричано още апостолско Предание, Предание на Църквата. То носи в себе си животворния източник на началото на християнския живот. Изворите на това Предание са вкоренени в „осевото време“. Свещеното Предание може да бъде писмено и неписмено. Свещеното Писание е писмената част на Свещеното Предание и може да бъде прието, разбираемо, тълкувано и да стане източник на образци и норми на религиозен живот само в контекста на Свещеното Предание. Разкъсването и дори противопоставянето на Писание и Предание е късен продукт на историческия живот на християнството и до голяма степен се дължи на външни спрямо религиозния живот обстоятелства.

Неписменото Свещено Предание включва преди всичко Божествената Литургия, „тайнственото и всесветейшо Служение“ (св. Григорий Палама), основата на литургичния живот на християните, единени в Църквата и причастни благодарение на централното тайнство – Евхаристията – в самия Божествен Литург, в Исус Христос като „Глава на Църквата“. Молитвата и всички богослужбени литургични действия са приведени в единство и се извършват в последователност според Божие установление, което не следва да бъде нарушавано от човека. Преданието включва още постановленията на Вселенските събори, писанията на боговдъхновените Отци и учители на Църквата, агиографията (житията на светиите). Част от Свещеното Предание става всичко, което е вдъхновено и осветено от Светия Дух и което води човека към спасение и към вечен живот. Част от Преданието са и църковното (канонично) право, иконографията, църковната музика и архитектурата.

4. Вероопределения на Вселенските събори

Вселенски са първите седем събора на Християнската църква, на които се утвърждават догматичните принципи на религията – истини на вярата.

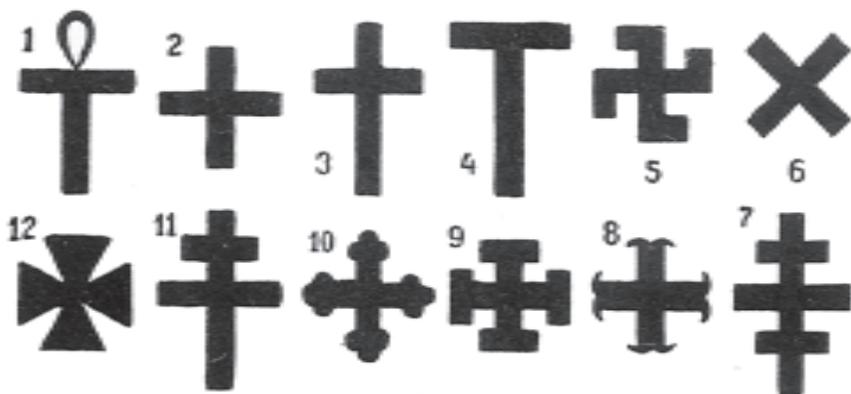
Първият Вселенски събор е свикан през 325 г. в Никея от император Константин. Свикването му е предшествано от разпространението на арианското учение, назовано така по името на Арий, повлиян от елинистичните възгледи за йерархия на висшата сфера. Арианското учение е остро еретично, тъй като отрича достойнството на Сина като равно на Отца Божие Лице, и счита Него, Логоса, за сътворен. Догматичното определение на събора, в който участват 318 отци, утвърждава вярата в Троичността на Бога. Тя е според това определение вяра в един Бог, Отец, Творец на всичко видимо и невидимо, и в „един Господ Исус Христос, Божия Син, единороден, роден от Отца, Бог от Бога, Светлина от Светлината, Бог истински от Бог истински, роден, несътворен, единосъщен на Отца, чрез Когото всичко е произлязло... и в Светия Дух“.

След това решение се зараждат спорове относно природата на Третото Божие Лице – на Светия Дух. Възниква т. нар. македонианска ерес, по името на Македоний. Македонианците биват наричани още духоборци, защото мислят, че Светият Дух няма достойнството на Отца и Сина, че не е равен на тях. **Вторият Вселенски събор** на 150 отци, свикан от византийския император Теодосий I в Константинопол през 381 г., постига догматична формула, в която се опровергава македонианството. Към приетото вероопределение на Първия събор се добавя още: вярваме „и в Духа Свети, Господа, Животворящия, Който от Отца изхожда, Комуто се покланяме и Го славим наравно с Отца и Сина, Който е говорил чрез пророците. Изповядваме едно кръщение за опрощаване на греховете...“

Третият Вселенски събор, който е свикан през 431 г. в Ефес и на който присъстват 200 отци, е посветен на догматична защита на разбирането за природата на Богочовека Исус Христос, а също и на това за Дева Мария като Богородица. Свикването на събора е предшествано от разпространението на възгледите на константинополския архиепископ Несторий, който отрича единството на двете природи на Христос (на Божествената и човешката) в една Личност. Съборът осъжда несторианството като еретично и утвърждава разбирането на Богочовека като съвършен по Божество и съвършен по човечество в една Личност (съвършенството на природите предполага личностност), предвечно раждащ се от Отца, а заради спасението на човека – родил се по човечество от Дева Мария. Светата Дева следва да се изповядва според това определение като Богородица, защото с въчовечаването си Бог Слово в самото зачатие е съединил със Себе Си възприетия от нея „храм“.

От това вероопределение произтича и възможността за обожение (теосис) на човешката природа, а обожението е религиозният идеал на православния християнин.

Четвъртият Вселенски събор, състоял се през 451 г., приема окончателната формулировка на христологичния догмат, т. е. на догмата за двете природи на Богочовека, единени в една Личност (Ипостас). Съборът е свикан в условията на разпространение на монофизитски възгледи (свързани с имената на Евтихий, игумен на манастир в Константинопол, и Диоскор), според които Христос има една природа, т. е. Божествената природа „поглъща“ у Него човешката и не може да се твърди, че Той е единосъщен на нас по човечество. На събора тези монофизитски възгледи са оборени и присъстващите 630 отци приемат „в угода на Светия Дух и нам“ догматичен принцип, известен като Халкидонско вероопределение: „Като следваме светите отци, всички съгласно поучаваме да бъде изповядван единият и същ Син, Господ наш Иисус Христос, съвършен по Божество и съвършен по човечество, истински Бог и истински човек, с разумна душа и тяло – единосъщен на Отца по Божество и единосъщен на нас по чове-

Различни видове кръстове: 1) древноегипетски; 2) гръцки; 3) латински; 4) Т-образен; 5) свастика; 6) кръст на св. Андрей; 7) папски; 8) котвообразен; 9) подобен на бесило; 10) трилистникоподобен; 11) лоренски (руски патриаршески); 12) малтийски

чество – във всичко подобен на нас освен в греха, роден преди всички векове от Отца по Божество, а в последните дни – заради нас и нашето спасение – роден от Дева Мария Богородица по човечество – единият и същ Христос, Син, Господ, Единороден, в две природи неслитно, неизменно, неразделно и неразлъчно познаван (тъй че със съединението съвсем не се отрича различието между двете природи, напротив – запазва се свойството на всяка природа и двете се съединяват в едно лице и в една ипостас)...“

Петият Вселенски събор, проведен в Константинопол през 553 г., е известен с осъждането на „трите глави“ – на епископите Теодор Мопсуестийски, Теодорит Критски и Ива Едески заради подкрепата, която са оказали за разпространение на несторианската ерес. Съборът от 165 отци осъжда също и възгледите на ранния християнски учител Ориген.

Шестият Вселенски събор е свикан в Константинопол през 680–681 г. В догматично отношение съборът има за цел опровергаването на разпространената се след монофизитството монотелитска ерес. Според монотелитите Христос има една воля – Божествената, а такъв възглед произтича от монофизитството, доколкото на едната природа принадлежи в случая и една воля. Монотелитството (Сергий, Пир, Павел) се разпространява по времето на византийския император Ираклий през първата поло-

вина на VII в. – той се надява така да постигне някакво равновесие между ортодоксите и монофизитите, но с цената на нов догматичен компромис и, разбира се, безуспешно. Догматичната работа на 170 души на събора е увенчана с приемането на вероопределение относно наличието на две воли на Богочовека, съответни на Неговите две съвършени природи. Решението на събора гласи, че „Христос има две природни желаниа или воли и две природни действия неразделно, неизменно, неразлъчно, неслитно: те не са противоположни едно на друго... Едната и другата природа искат и творят присъщото им в единение помежду си.“

Седмият Вселенски събор, свикан през 757 г. в Никея с 367 участници, формулира догматичното положение, отстояващо иконопочитанието в отговор на ереста на „иконоборците“. Иконоборческата ерес, осъдена на този събор, въпреки стремежа си да „отстоява“ строго разбиране за единността на Бога, което според еретиците предполага неизобразимост на Бога, се придържа всъщност към профанно разбиране на иконата: според иконоборците иконите представят множествен образ и това може да доведе до идолопоклонничество. Но ортодоксалният смисъл на иконопочитанието е твърде дълбок, той разкрива онтологията на символа и е всъщност недосегаем за профанното съзнание. Във вероопределението на събора иконопииста се отстоява като уверяване в истинното възплъщение на Бог Слово. В иконите реално присъства първообразът. Иконите могат да бъдат нарисувани с бои или направени от мозайка и друг материал и следва да се поставят в храма както Кръста. На иконите се изобразяват според това определение самият Иисус Христос (догматичните принципи не позволяват изобразяването на Бог Отец, а само на възплътеното Лице – на Сина, на Бог Слово), на света Богородица, както и на светците. Почитанието е насочено не към образа, а към първообраза, или, както е казано във вероопределението, „честта, отдавана на образа, се отнася към неговия първообраз и който се покланя на иконата, покланя се на съществуващото (на личността) на изобразения на нея“. Иконописваните образи на Иисус Христос, на Дева Мария, на светците представят в изображение „златната верига“, чрез която видимият лик е свързан с невидимия. Иконопочитанието има своя дълбок корен в евангелската традиция и завинаги остава в тази си дълбочина запазено и обогатявано в религиозния живот на православния християнин.

Символ на вярата

На основата на вероопределенията на Вселенските събори се формулира **Нико-Цариградския Символ на вярата**:

1. Вярвам в единия Бог Отец, Вседържител, Творец на Небето и Земята, на всичко видимо и невидимо.
2. И в единия Господ Иисус Христос, Сина Божи, Единородния, Който е роден от Отца преди всички векове: Светлина от Светлината, Бог истински от Бога истински, роден, съвършен, несътворен, единосъщен на Отца и чрез Когото всичко е станало;
3. Който заради нас, човеците, и заради нашето спасение слезе от Небесата и се възплъти от Духа Светаго и Дева Мария и стана човек;
4. И бе разпнат за нас при Понтия Пилата, и страда, и бе погребан;
5. И възкръсна в третия ден, според Писанията;
6. И възлезе на Небесата, и седи отдясно на Отца;
7. И пак ще дойде със слава да съди живи и мъртви, и царството Му не ще има край;
8. Вярвам в Духа Свети, Господа, Животворящия, Който от Отца изхожда, Комуто се покланяме и Го славим наравно с Отца и Сина, и Който е говорил чрез пророците.
9. Вярвам и в едната, света, вселенска (съборна) и апостолска Църква.

10. Изповядвам едно кръщение за опрощение на греховете.
11. Чакам възкресението на мъртвите.
12. И живота в бъдещия век. Амин.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Дискусия:* Кои са съществените черти на християнската религия и какво е нейното особено място в духовната история на човечеството?
2. *Направете съпоставка между мястото и ролята на Богочовека Исус Христос в християнството и това на пророци и основатели на други религии (Сидхарта Гаутама Буда, Мохамед, Заратустра и др.).*
3. *Какво представляват Свещеното Писание и Свещеното Предание? Какви компоненти включват в себе си и как се отнасят едно към друго?*
4. *Представете основните етапи във формирането на догматичните определения на седемте Вселенски събора на Църквата.*
5. *Как мислите, възможен ли е нов (Осми) Вселенски събор, и ако не – защо?*

ТЕКСТОВЕ ЗА ДИСКУСИЯ

(I. 1) 1. Пътят към добрия и изпълнен с блаженства живот ни открива истинната религия, която почита Единия Бог и която с най-чисто благочестие го признава за начало на всички природи, което създава вселената, което я съдържа и води към съвършенство. Така заблудата на онези народи, които са предпочели да почитат много богове, а не Единия истински Бог и Господ, би могла да се открие много полесно, тъй като мъдреците им, които се наричат философи, са имали различни школи и учения, но храмовете им са били общи. (...)

(8) 25. Всеки би могъл да види в какво се изразява високомерието на философите и да разбере, че не бива да търсим истинната религия сред онези, които заедно със своите съграждани взимат участие в езическите обреди, а в школите си, пред погледите на същите тези човеци, те застъпват най-различни и дори често противоречащи си възгледи относно природата на боговете и висшето благо. И никой не би могъл да отрече, че дори само за изкореняването на този порок християнското учение заслужава най-топли и похвални слова. 26. Защото безбройните ереси, които са отклонения от християнското правило на вярата, свидетелстват за това, че до тайнствата не следва да се допускат онези, които не споделят истинното учение за Бог Отец, за неговата мъдрост и за Божиите дарове, и онези, които се опитват да убедят останалите в собствените си заблуди. Ние, християните, вярваме и учим, че в основата на човешкото спасение стои разбирането, че не е едно философията, т. е. стремежът към мъдростта, а религията – нещо друго, и затова онези, чието учение ние не одобряваме, не могат да участват в нашите тайнства.

(Августин. За истинната религия. В: „Малки трактати“. С., ЛИК, 2001, с. 71, 77, прев. Т. Хрисчев)

ОБЛИК НА ПРАВОСЛАВИЕТО И ИСТИНИ НА ВЯРАТА

Православие (orthodoxia) означава в прекия смисъл на думата „правоверие“, а значи и правилно славене на Бога. Ортодоксалността на една религия е нейно автентично състояние, необременено от външни и случайни привнасяния. Названието „ортодоксия“ се употребява в християнската литература от II в. насам (за пръв път се среща у св. Климент Александрийски). Впоследствие, след Великата схизма (разкол) на Източната и Западната християнска църква през 1054 г., така се назовава християнството във формата, в която то продължава да се изповядва в Източната църква. Защото тя не се отклонява от правата вяра и поддържа чисти изворите на християнството, като не накрънява апостолското богословско и литургично наследство.

1. Мистичният реализъм на Православието

В Православието се разкрива „истинската светлина, която просветява всеки човек, идващ на света“ (*Евангелие от Йоана, 1: 9*). Православието призовава всеки човек да стане причастен в тази истинска светлина, неподвластна на мрака, на несъвършенството на съгрешилия човек и на накрънения поради греха свят. Дълбокото проникване от смисъла на Боговъплъщението придава на Православието просветленост. Смисълът на Боговъплъщението се разкрива чрез мистично реално присъствие на Бог в човешкия живот, чрез съучастие на вярващите и тяхна причастност към Божествения живот.

1. В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото.
2. То беше в начало у Бога.
3. Всичко чрез Него стана, и без Него не стана нито едно от онова, което е станало.
4. В Него имаше живот, и животът беше светлината на човеците.
5. И светлината в мрака свети, и мракът я не обзе.
6. Имаше един човек, пратен от Бога, името му Йоан;
7. той дойде за свидетелство, да свидетелства за светлината, та всички да повярват чрез него.
8. Той не беше светлината, а бе пратен да свидетелства за светлината.
9. Съществуваше истинската светлина, която просветява всеки човек, идващ на света.
10. В света беше, и светът чрез Него стана, но светът Го не позна.
11. Дойде у Своите Си, и Своите Го не приеха.
12. А на всички ония, които Го приеха, – на вярващите в Неговото име, – даде възможност да станат чеда Божии...
14. И Словото стана плът, и живя между нас, пълно с благодат и истина; и ние видяхме славата Му, слава като на Единороден от Отца...
16. И от Неговата пълнота всички ние приехме и благодат въз благодат;
17. защото Законът бе даден чрез Моисея, а благодатта и истината произлезе чрез Исуса Христа.
18. Бог никой никога не е видял. Единородният Син, Който е в недрата на Отца, Той Го обясни.

(*Евангелие от Йоана 1, 1–17*)

Законът е даден на народите, а благодатта е дадена на всекиго, на всеки човек, който е член на мистичното Тяло Христово. Православието пази за цялото християнство и за всички „в името на Христа“ откритата на човека истинска светлина на Преображението на Исус Христос на Таворската планина. Ето защо то е дълбинно

онтологично, мистично по основната си напаса и реалистично, неговият облик се определя от приемането на пълнотата на Боговъплъщението. Руският философ и богослов отец Павел Флоренски определя самата религия така: онтологично тя е живот на човека в Бога и живот на Бога у човека. Боговъплъщението се разкрива като основанието на такава битийна дълбина.

В своето „Слово за въплъщението на Бог Слово“ св. Атанасий Велики, един от най-почитаните отци на Църквата, разкрива единосъщият на пътя на Бога към човека и на човека към Бога: Бог се въчовечи, за да се обожим ние. Така **обожението (теосисът)** се открива като идеал на религиозния живот в Православието, то придава особения смисъл на този живот. Не заради „откуп“, който „удовлетворява“ дявола, както се проповядва в юридикализирания възглед за изкуплението при западните християни,

не заради каквито и да било частични цели на християнския живот е Боговъплъщението. Бог става човек, според православните възгледи, заради това човек да бъде обожан, да стане „бог по осиновяване“.

Обожението е „дело“ на Бога, което прави човека „бог по осиновяване“ – по благодат, а не по природа. Следва да го разбираме като принципно различно от „обожествяване“, при което човекът може да припише божествени черти някому. Обожението е основано в реалността на Боговъплъщението – то, въчовечаването, прави човека достъпен за действието на Божията благодат, за приемането на Светия Дух. И макар да не може да бъде резултат на човешко действие, обожението изисква от човека да измени пътя на своето духовно възрастване и го изисква от цялостния човек. Ето защо проблемът просто за свобода

И Словото стана плът...

дата на волята, така драматичен за религиозното съзнание на западния християнин, тук се оказва не толкова съществен. Психологичното равнище на религиозен живот е тук недостатъчно, няма го и остро противопоставяне на вяра и разум като обособени човешки способности.

Ако Иисус Христос е приел в пълната човешката природа, то и изкуплението от „първородния грях“ на прародителите Адам и Ева е в пълната осъществено. Затова и не следва да се очакват бъдещи посмъртни наказания, за каквито се говори в католическите учения за чистилището. Ако Боговъплъщението е в пълнота прието от човека, то и апелирането само към нравствени ценности на християнството е недостатъчно. Ценностите, изповядвани в религията, са тук производни от онтологичната пълнота в обожението (теосиса). Разбрано като приемане на Светия Дух, то означава единение с Бога, причастност в реалността на Божествения живот. Тази причастност е реална за православния християнин в централното свето тайнство – Евхаристията като свещено жертвоприношение – и тя лежи в основата на Священото Предание.

Теосисът, или приемането на Светия Дух, не може да бъде отнесен към отделен, изолиран от другите човек. Ето защо следва да се мисли определено качество на отношенията на свързаност на хората помежду им и с Бога – това качество е **съборност**. Разбирането за съборност е друга изключително важна отличителна черта на правос-

лавните възгледи. Отношенията в Евхаристайното тайнство са съборни: съборно единство на всички членове (множество личности или ипостаси) на Църквата като „Тялото Христо“ с един „Глава“ – самия Иисус Христос. Приемането на Светия Дух е възможно в съборност, съборността е условие за обожението. Евхаристията и светото причастие като част от нея разкриват човека като уникална и незаменима част от съборното цяло на Богочовечеството на Иисус Христос, а самата Евхаристия е благодарност за дарената на човека благодат. Съборните отношения са отношения на равенство пред Бога и единство в Бога. За висша степен на духовно възрастване и на причастност в Личността на Богочовека се признава приемането на Светия Дух. В религиозната практика то е реално за Църквата като цяло, като съвършена общност, представляваща според новозаветните разбирания „Тяло Христово“. И все пак има в историята на Православието двама светци, за които Църквата признава притежанието на Светия Дух – мистикът св. Симеон Нови Богослов (949–1022) и монахът от Саровската пустиня св. Серафим Саровски (1760–1833); те възплъщават в личен мистичен опит съборните отношения в „Тялото Христово“.

Мистикореалистичната напаса в Православието предполага, че и тук, в своя земен живот, човек може да достигне единение с Бога, че на човека са му дадени начатъци на блаженството, за което е предопределен според „предвечното Определение“ – според самото Божие Слово. Според основната идейна доктрина на католицизма блажено съзерцание е възможно за човека само след смъртта. А ето какво проповядва св. Симеон Нови Богослов: „Е и се нарича чисто онова сърце, което не открива в себе си вече никакъв мирски помисъл, а е изцяло прилепено към Бога и е съчетано с Него така, че вече не си спомня нищо мирско, нито печално, нито радостно, а витае високо в съзерцание, като се възнася до третото небе, възхищава се в рая и вижда наследството от блага, обещани на светците – и така си представя после, доколкото това е възможно поради човешката немощ, и вечните блага. Ето кое е знаменieto за сърдечната чистота и верният признак, по който всеки може да определи мярката на своята чистота и да вижда себе си като в огледало“ (*Добротолубие*. Т. V. М., 1992, с. 54). Онтологичната мистична напаса достига своя апогей в исихазма и намира израз в Иисусовата молитва като „умно възношение“.

Преображение. Теофан Грък, XV в.

2. Истините на вярата

В догматично отношение Православието е неразривно свързано с Традицията, т. е. със Свещеното Предание, формирано от зората на християнството. Неотменна част от това Предание са седемте Вселенски събора, на които се утвърждават догматичните принципи на религията – нейните истини на вярата.

2. 1. За символа на вярата

Православието приема **Никео-Цариградския Символ на вярата**, установен в резултат на решенията и като синтез на вероопределенията на седемте Вселенски събора. Този Символ верую е истинен поради непогрешимостта при формулирането на съборните вероопределения на тези седем събора. Присъствието на Светия Дух придава на тези събори самото качество съборност и прави възможно утвърждаването на истините на вярата. Формулираните решения на боговдъхновените свети отци на съборите са „в угода на Светаго Духа и нам“. Непогрешима е съборната Църква в нейната цялост и това намира израз в църковното учение на вселенските събори. Ето защо в Православието не се приема като правомерно извеждането на допълнителни догматични положения чрез умозаклучения, каквото се допуска в католическите възгледи.

В Православието се утвърждава идеята за църковен разум: той е разум, който мисли в съборно единство. Той е разумът на Църквата като Богочовешки организъм – за него е валидно разбирането за непогрешимост и това е позиция, различна, както се вижда, от католическото разбиране за непогрешимост на папата във верските (и нравствените) дела. Догматичните положения в Православието се разбират като „Божии мисли“ и тяхното пълно разбиране не е възможно за обособения несвършен човек. Такова пълно разбиране е възможно само при достигането „до състояние на мъж свършен, до пълната възраст Христовото свършенство“ (Ефесяни, 4: 13) на всички хора, сътворени и богородени, благодатно единени в живота на Богочовека.

2. 2. Догматично богословие

2. 2. 1. „Догматичното богословие, или догматиката, е наука, имаща за съдържание системното изложение на християнските догмати. За да се обозначи догматите на коя именно църква или на кое изповедание се излагат, се присъединяват съответните епитети: православен, католически и др.(...) Догмат (dogma) е гръцка дума от глагола *dokein* – мисля, полагам, вярвам – обозначава мисъл, напълно утвърдила се в човешкото съзнание, станала твърдо убеждение на човека, определила също така твърдото, неизменно решение на човешката воля.(...) Християнските писатели се възползват от този термин с опед на истините на откровената религия, добре изразяващ свойствата на християнската истина като истина безспорна и непреложна вследствие на нейния богооткровен произход и като такава общозадължителна за християните.(...) Съществените признаци на догматите са: 1) умозрителност или съзерцателност; 2) богооткровеност; 3) църковност и 4) общозадължителност за всички членове на Църквата. Умозрителният признак на догматите показва, че към тях се отнасят истините, съдържащи учението за Бога и Неговото отношение към света и човека, истините на вярата, които следва да бъдат приети от вярата. Догматите на християнската религия са богооткровени, а поради това са неоспорими и неизменни; те са открити от Самия Бог напълно и веднъж завинаги в Светото Писание и Предание, предадени са ни чрез единородния Син Божи и са ни възвестени от апостолите. Затова отците на Църквата наричат християнските догмати също и „Божии догмати, догмати на Исуса Христа, евангелски, апостолски“, и учение, което не възхожда към Исус Христос или Неговите апостоли, не е догмат на вярата. Вследствие на своя Божествен произ-

ход догматите са безусловно истинни и непреложни. Необходимата твърдост на човешките убеждения относно догматите на вярата се придава от тяхната църковност, т. е. от признаването на догматите за такива от Вселенската църква, пазителка и тълкувателка на Божественото Откровение за всички хора, която се пази от Светия Дух, пребиваващ с нея во веки веков, тъй че не може нито да сгреша, нито да лъже, нито да се лъже. Затова догматите нерядко са наричани „догмати на Църквата“. По-нататък, догматите трябва да бъдат общозадължителни правила или закони за всеки вярващ, който не желае да се отрече от Христа и да се отдели от основаната от Него Църква и чрез това да се лишава от надежда за спасение. Така догматите са богооткровени умозрителни истини, съдържащи в себе си учението за Бога и Неговото отношение към света и човека, пазени, определяни и преподавани от Православната църква като неоспорими, неизменни и задължителни за всички вярващи правила на вярата, а системното им изложение, изясняване и научно обосноваване представлява съдържанието на догматичното богословие. Православното догматично богословие е система на православното християнско вероучение, т. е. учението за триипостасния Бог, Неговите свойства и действия в отношението Му към света и човека. Всички други християнски истини – нравствени, богослужбни, канонични – имат значение за християнина в зависимост от догматите, имащи първостепенно значение. (...) Догматите на вярата във висша степен удовлетворяват потребностите на човешкия разум, отговарят на всички негови въпроси и духовни изисквания и имат мощно влияние върху религиозно-нравствения живот на човека. Ученията, отричащи значението на догматите в християнството в името на нравствеността или в името на религиозното чувство, са едностранчиви и не издържат на критика. Православната църква признава, че в учението на Христа и Неговите апостоли веднъж завинаги е дадена нужната на човека в неговото земно битие истина и не следва да очакваме от Бога непосредствено откровение на хората на нови догматични истини след Исус Христос. (...) Но признавайки неизменяемостта и невъзможността да се усъвършенства вероучението откъм съдържанието му, Православната църква не отрича възможността за определено усъвършенстване в неговото развитие.

Тази възможност за усъвършенстване и развитие Църквата предполага в точното определение и обяснение или разкриване на едни и същи неизменни по съществото си догмати – а не в умножаването на техния брой и не в изменение на самото им съдържание – по отношение на човешкото съзнание за усвояване и разбиране на догматите от хората, а то бива различно у различните хора и у всеки човек в различните възрасти през живота му.“

(Полный православный богословский энциклопедический словарь. Т. 1, 1992, с. 751–756)

2. 2. 2. Догматичното богословие и цялата система на православното вероучение се гради върху „потопеното“ в Светото Предание тълкуване на Светото Писание. Това тълкуване според православното разбиране има опора в ранните тълкувания (екзегеза) на светите отци и учители на Църквата, които са най-близо до живия източник на християнското учение. С други думи, човек не следва да разчита на проникване в смисъла на свещените текстове, ако застане сам лице в лице с „буквата“ на текста. „Духът“ на текста прониква тълкуванията на светите отци и с тяхна помощ и индивидуалният човешки дух може да се приближи до животворния източник на вероучението. В това свое разбиране Православието, а също и католичеството са категорични, за разлика от протестантството, което позволява субективно-индивидуален прочит на библейското слово. Като отхвърля изобщо Традицията, т. е. Свещеното Предание, което се приема в пълнота както в Православието, така и в католичеството, протестантството всъщност „губи“ и духовната традиция, благодарение на която може да се проникне в символния език на самото Свещено Писание. А символността на този език е носителят на „духа“ му. За разлика от десимволизирането и на езика, и на свещените предмети на култа в протестантството, за православните и за католиците е

от изключително значение тъкмо символната страна на свещения текст, както и символният език на богослужението. Символът при това непременно предполага Божествено присъствие, той не е „създаден“ или „измислен“ от човека.

Източните отци и учители на Църквата поемат върху себе си богословските спорове по време на Вселенските събори. В писанията на тези отци и учители на Църквата се отстоява чистотата на догматичните положения, получаващи завършен вид на Вселенските събори. Светли фигури съграждат „златната верига“ на съчетаващите в себе си богата богословска и философска култура ранни църковни учители. Сред тях

*Владимирска
Богородица, XV в*

се открояват св. Атанасий Велики (Александрийски), св. Василий Велики, св. Григорий Богослов (Назиански), св. Григорий Нисийски, всички те творили през IV в. От трудовете на св. Атанасий Велики се начева промислянето на изключително важната за Православието идея за Божовъплъщението и обожението. Св. Максим Изповедник (580–662) обосновава при споровете с монотелитите възгледа за две воли на Иисус Христос, съответни на Неговите две природи – Божествената и човешката. На св. Йоан Дамаскин (675–749) дължим богословското осмисляне на иконопочитанието.

В своето „Точно изложение на православната вяра“ св. Йоан Дамаскин систематизира основни принципи на догматичното богословие и представя тълкувания на догматичните положения. Ето фрагменти от тълкуването на някои от положенията на Символа на вярата:

За Светата Троица: „И така, ние вярваме в единия Бог, едното начало, безначален, несъздаден, нероден, хем неподвластен на смъртта, хем безсмъртен, вечен, безпределен, неопишуем, неограничен, безкраен, могъщ, прост, несложен, безтелесен, непреходен, недосегаем за страстите, постоянен, неизменен, невидим, благ и справедлив, мислен като светлина, непристъпен; могъщество, дето не се вмества в никакви представи и се измерва само със собствената Си воля, защото върши всичко, що иска (*Псалми, 134: 6*); и с това могъщество – Създател на всички твари (и видими, и невидими), Който съдържа и съхранява всичко, промишлява за всичко, властва и господства над всичко, заповядва чрез безкрайното Си и безсмъртно царство, няма никакъв противник, изпълва всичко, не може да бъде обхванат от нищо, а даже обратно – Сам обхваща всичко, съдържа го и го превъзхожда, прониква, без да оскверни, във всичко съществуващо и продължава след всичко, откъснат е от всичко съществуващо, понеже е надсъществуващ и **надсъщностен**, пребожествен, преблаг, пребиваващ над пълнотата, определящ всички **начала и чинове**, бидейки също над всяко **начало и чин**, над същността и живота, словото, мисълта; могъщество, което е самата светлина, самата благост, самият живот, самата същност, защото има битието Си и каквото и да е свое не от нещо странично, а Сам е източник на битие за съществуващото: за живеещото – извор на живота, за разумното – извор на разума, за всяко нещо – причина на всички блага; с могъщество да знае всичко преди раждането му, с една същност, едно божество, една сила, една воля, една дейност, **едно начало, една власт, едно господство, едно царство**, познат в три съвършени Ипостаси (Лица), почитани с един поклон, обект на вяра и служение от всяка разумна твар; в неслитно съединени и неразделно различавани Ипостаси, а това вече надхвърля всяка представа. В Отца и Сина и Светаго Духа, в Когото сме кръстени. Защото Господ повели на апостолите да кръщават така: „като ги кръщавате в името на Отца и Сина и Светаго Духа“ (*Мат. 28: 19*).

Вярваме в единия Отец, начало и причина на всичко, нероден от нищо, а Едничък **без причина** и нероден; в Твореца на всичко, разбира се, но по същност Отец само на Единородния Си Син, Господ, Бог и Спасител наш Иисус Христос, от Когото изхожда всесветият Дух. И в единия Син Божи, Единородния Господ наш Иисус Христос, роден от Отца преди всички векове, светлина от светлина, Бог истински от Бога истински, роден, несътворен, единосъщен на Отца, чрез Когото всичко е станало. „Роден преди всички векове“ означава, че раждането Му е **преди вековете** и безначално; защото Синът Божи, „сияние на славата и образ на Неговата Ипостас“ (*Евр. 1: 3*), жива „Божия премъдрост и Божия сила“ (*1 Кор. 1: 24*), ипостасно Слово, същностен и съвършен, жив „образ на невидимия Бог“ (*Кор. 1: 15*) не е получил битие от съществуващото, а винаги е бил с Отца и в Него, роден от Него вечно и безначално. Не е било да съществува Отец, без да бъде и Син; когато Отец, тогава и Син, от Него роден. Не може да бъде наречен Отец някой, Който няма Син. Ако е съществувал без Сина, не е бил Отец, ако е придобил Син по-късно, тогава е станал Отец, а преди това не е бил, и от състоянието да не е Отец е станал Такъв, ала това е по-страшно от богохулство. Знаем, че е невъзможно да отнемем на Бога естествената способност да ражда. Това е способност да роди от Самия [Себе Си], сиреч от Собствената Си същност, подобен по природа. (...)

Да обобщим: Син се нарича Слово и сияние, защото е роден от Отца без съчетаване и без болка, преди времената, безкръвно и неразделно. Син е и образ на Ипостасата на Отца, защото е съвършен, ипостасен и равен Нему във всичко, освен в неродеността. Единороден е, понеже Едничък е роден от единия Отец по този единствен начин. Няма друго раждане, подобно на

Иисусовото, както няма и друг Син Божи. И Дух Свети е от Отца, но не чрез раждане, а чрез изхождане. Това е друг начин на произхождане – непостижим и непонятен, както и раждането на Сина. Затуй всичко, що има Отец, е присъщо и на Сина, освен неродеността, която показва не разлика в същността, не някакви предимства, но начина на съществуване (...).

По същия начин вярваме и в Светия Дух, Господа, Животворящия, Който изхожда от Отца и Сина и е у Сина, и Го **славим и почитаме** наравно с Отца и Сина като единосъщен и съвечен; Дух от Бога, Дух **справедлив** и господаруващ, Извор на мъдрост, живот и святост; Бог както Отец и Син – истински и назван, несътворен, Пълнота, Творец, охраняващ и осъществяващ всичко, всемогъщ, безкрайно могъщ, неограничено господстващ над всички твари, без да се подчинява на нечия власт; Дух боготворящ, не боготворим; изпълващ, не изпълван; приеман, не приемащ; освещаващ, не освещаван; Утешител, до Когото достигат настойчивите ни молби, подобен във всичко на Отца и Сина; Който от Отца изхожда, Син Го огласява, а тварите Го възприемат; Който твори всичко чрез Самия Себе Си и осъществява всичко без изключение, освещава и подкрепя; ипостасен, пребиваващ в Своя Собствена Ипостас; Той не се отделя и не се разделя с Отца и Сина и притежава всичко като Отец и Син, освен нероденост и роденост. Отец е без причина и нероден, защото не е от някого, а получава битие от Самия Себе Си, каквото има не от друго, даже обратно, Сам Той е начало и причина на всяко нещо в природата. Син е от Отца по раждане, Св. Дух също е от Отца, но не по раждане, а по изхождение.“

(Св. Йоан Дамаскин. *Точно изложение на православната вяра*. С., 1996, с. 59–60, 62, 64, прев. В. Василева)

Върху христологичния догмат, или догмата за Личността (Ипостасата) на Богочовека: „Изповядваме съществуването на Божествената Ипостас преди времената и вечно като проста и несложна, несътворена и безтелесна, невидима, неосезаема, неописуема, притежаваща всичко, което и Отец, понеже Словото е единосъщно на Него, но различна от Ипостасата на Отца по раждане и отношение, съвършена, винаги в Ипостаста на Отца; твърдим още, че без да се откъсне от недрата на Отца, Словото по неописуем начин се всели **в последните дни** в утробата на Св. Дева, безтелесно и непостижимо, едничко То знае как, и в предвечната Си Ипостас прие плът от Св. Дева.

Дори в лоното на Св. Богородица Той пак бе във всичко и над всичко, ала в нея самата – чрез възплъщението. Той се възплъти и получи от нея началка на нашето **смесване**, плът, одухотворена от душа и дарена с ум и разум, по този начин Ипостасата на Бог Слово стана Ипостас на плътта и досегашната проста Ипостас на Словото стана сложна, съставена от две съвършени природи – божествена и човешка; тази Ипостас притежава

Напрестолен кръст от майстор Рафаил (XVIII в.). Музей на Рилския манастир

Своето характерно и разграничително свойство, божественото синовство на Бог Слово, което Я отличава от Отца и Св. Дух, притежава също и характерните и типични свойства на плътта, по които се отличава от Девата и останалите хора; с други думи, и свойствата на божествената природа, съединили Я с Отца и Духа, и отличителните белези на човешката природа, съединили Я с Девата и нас. Освен всичко Бог Слово се отличава и от Отца, и от Духа, и от Девата, и от нас по това, че е едновременно Бог и човек. Това е най-особеното свойство на Христовата Ипостас.

Затова изповядваме Христа като Син Божи дори след възплъщението и Син Човечески, един Христос, един Господ, един единороден Син и Слово Божие, Иисус – Господ наш; изповядваме две Негови рождения: едното – предвечно от Отца, без причина и възможност да бъде описано, без време и природа, а другото – **в последните дни** заради нас, подобно на нас и свръх нас: заради нас, понеже е заради нашето спасение; подобно на нас, доколкото се осъществи от жена и в обичайното време след зачатие; свръх нас, защото се роди не от семе, а от Св. Дух и Св. Дева Мария, свръх законите на зачеването; изповядваме Го не като човек без божество, не като едното или другото, а като едното и другото, едновременно Бог и човек, съвършен Бог и съвършен човек, напълно Бог и напълно човек, един и същ – напълно Бог и същевременно в плът, напълно човек и същевременно с пребожествено божество. Казваме съвършен Бог и съвършен човек, за да отхвърлим каквато и да е липса в природите, а напълно Бог и напълно човек, за да изтъкнем единичността и неделимостта на Ипостасата.“

(Св. Йоан Дамаскин. *Точно изложение на православната вяра*. С., 1996, с. 139–140, прев. В. Василева)

За възкресението: „Вярваме още във възкресението на мъртвите. Защото то наистина ще бъде, ще дойде възкресението на мъртвите. Когато говорим за него обаче, имаме предвид възкресение на телата. Защото възкресението е повторно повдигане на умрелия, а душите, които са безсмъртни, как да възкръснат? Определят смъртта като отделяне на душата от тялото и в такъв случай възкресението е повторно съединяване на душа и тяло и възстановяване на роденото и поинало се живо същество. Тялото, което се ражда и изтъпява, ще възкръсне за нетление. По силите на Създалия го от земна пръст е да го възкреси, след като то се е родило и се е върнало обратно в земята, отгдето е дошло пак по Божия повеля.

Ако няма възкресение, „да ядем и пием“ (1 Кор. 15: 32), да живеем за удоволствията и насладите. Ако няма възкресение, дивите животни са по-щастливи от нас. Но ако няма възкресение, няма и Бог, няма и промисъл, а нещата се развиват и движат от случайността. Нерядко виждаме праведници да търпят лишения и да страдат без утеха на този свят, а грешници да тънат в богатство и разкош. Кой здравомислещ би приел това като дело на праведния съд и мъдрия промисъл! Да, ще дойде, ще дойде възкресението! Бог е праведен и дава заслуженото на всички, устремили надеждите си към Него. (...)

И Сам Господ учи пределно ясно в Евангелието за възкресението на телата: „Всички, които са в гробовете, ще чуят гласа на Сина Божий и ще излязат: които са правили добро, ще възкръснат за живот, а които са вършили зло, ще възкръснат за осъждане (Иоан, 5: 28–29). А никой здравомислещ не би твърдял, че душите почиват в гробовете. (...) Той възкреси Лазаря, за да докаже собственото Си божество и да ни убеди във възкресението – Неговото и нашето, – Лазаря, който трябваше пак да умре. Бог стана Начатък на съвършено възкресение, вече неподвластно на смъртта. Във връзка с това божественият апостол Павел назидáva: „ако мъртви не възкръсват, и Христос не е възкръснал; ако пък Христос не е възкръснал, суетна е вярата ви: вие сте си още в греховете“ (1 Кор. 15: 16–17). (...)

Пак божественият апостол твърди: „тленното трябва да се облече в нетление, а това смъртното – да се облече в безсмъртие“ (1 Кор. 15: 53). И още: „сее се в тление – възкръсва в нетление; сее се в немощ – възкръсва в сила; сее се тяло душевно“, сиреч грубо и смъртно, „възкръсва тяло духовно“ (1 Кор. 15: 42–44), ще рече неизменно, чуждо на страстите, прозрачно като

тялото Господне след възкресението, кога минаваше през затворени врати, не сецаше умора и не се нуждаеше ни от храна, ни от сън, ни от пиене. Ще бъдете като „Ангели на небесата“ (Мат. 22: 30), казва Господ. „Нашето жилище е на небесата, отдето очакваме и Спасителя, Господа нашего Иисуса Христа, Който ще преобрази унизеното наше тяло т'й, че то да стане подобно на Неговото славно тяло“ (Фил. 3: 20–21), но не като приеме друг образ – да не бъде! – а като се преобрази от тление в нетление. (...)

Да, ние ще възкръснем, душите ни ще се съединят с телата и ще станат безсмъртни, и ще се освободят от тление, за да се явим пред Страшния Христов съд; тогаз и дяволът, и демоните му, и човекът му, сиреч Антихрист, нечестивците, и грешниците ще бъдат хвърлени във **вечния огън**, който не е веществен, какъвто го познаваме, а духовен, известен само Богу. А които твориха добро, ще възсият като слънце ведно с ангелите за вечен живот с Господа нашего Иисус Христа, безконечно ще се вглеждат в Него и Той ще пледа тях, та като се наслаждават на непрестанно извиращото от Него веселие, да славят Отца и Сина и Светаго Духа во веки веков! Амин!“

(Св. Йоан Дамаскин. *Точно изложение на православната вяра*. С., 1996, с. 226–227, 228, 229–230, прев. В. Василева)

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. В какво виждате отличителните черти на духовния облик на Православието?
2. Какво характеризира отношението към Свещеното Предание и Свещеното Писание в Православието?
3. Кое определя православно отношение към догмите като истина на вярата?
4. Коментирайте приведените тълкувания на св. Йоан Дамаскин на основни догматични принципи.
5. Напишете философско есе на тема „И Словото стана плът, и живя между нас, пълно с благодат и истина...“

ДУХОВНИЯТ ЖИВОТ В ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА И МОНАШЕСКОТО ПОДВИЖНИЧЕСТВО

1. Православната църква и нейният духовен живот

Православният възглед за Църквата: еклесиология и теoантропология

Разбирането за съборност е основополагащо в православното учение за Църквата (в православната еклесиология). Църквата е апостолска и съборна, основана на Петдесетница от Светия Дух, слязъл във вид на „езици, като че огнени, които се разделяха“ (*Деян. 2: 3*): неделимият сам по себе си Дух се спира върху всеки от събралите се в Йерусалимския храм апостоли и ученици на Христос. Съборните отношения в Църквата са отношения на членове на един благодатен Богочовешки организъм, части на цяло: всеки член е нужен на цялото така, както всяка част е нужна за пълнотата на цялото. „И кога страда един член, страдат с него всички членове; кога се слави един член, радват се с него всички членове“ (*1 Кор. 12: 26*).

Съборността е такова качество на отношенията на единство „в Христа“ и в Светия Дух, което ни разкрива нова антропология – теoантропология, защото самият човек е в тези отношения христоцентричен. В съборните отношения Исус Христос свързва всички и присъства неделимо, неумалимо и еднакво у всички. Руският философ и свещеник Василий Зенковски, представяйки православния възглед за Църквата, твърди, че в съборността се разкрива самата човешка същност, и обосновава разбирането за христоцентричност на човека.

„Църквата е за християнина „тяло Христово“, Христос пък е Глава на Църквата: с други думи, Църквата живее в Христа, целият ѝ живот е неотделим от Христа... Според нашето разбиране на Църквата като единосьщие на многоипостасното човечество понятието за Църква е онтологично неотделимо от понятието за човечество – следователно във времеви порядък то е идентично с него... В качеството си на „историческо битие“ Църквата е „наченала“ да съществува от деня на Петдесетница, но пък нима не са съществували и преди това люде и нима не го е имало следователно тяхното многоипостасно единосьщие, а значи – и Църквата? Имало ги е естествено. Нима не четем у ап. Йоан, че Христос просвещава всеки човек и преди Боговъплъщението, и преди явяването Си в историята? Църквата Христова, разбираана като многоипостасно единосьщно човечество, е съществувала откак съществува човечеството, но тогава още не го е имало въплъщението на това битие на Църквата в историята – тя е била в света само в душите човешки, всяка от които е била от Христос просветена и от Неговата светлина възвисена в достойнство човешко. Всички люде получават своята човечност (*humanitas*) единствено от Христа... Христос живее в човешките души чрез разума, чрез съвестта, чрез свободата им; ние сме „човечни“ чрез тази светоносна сила Христова, проникнала у нас. Душата човешка още от първия си миг чрез Христос живее, всичко в нея е от Христа, всичко е христоцентрично... Чрез тази христоцентричност на всяко нещо в човешката душа Господ присъства в света и Църквата, съществувала на Земята още от създаването на първите хора, представлява тъкмо тая христоцентричност... и казаното е вече достатъчно, за да утвърдим понятието „естествена съборност“ на човечеството като „естествено“, но многоипостасно единосьщие на човечеството, което е тъждествено на понятието Църква преди нейното въплъщение в историята.

А Христос, който идва на Земята в определен момент от историята, чрез страданието Си, чрез Възкресението Си е направил възможно (*Иоан, 7:39*) слизането на Св. Дух върху апостолите и така Църквата е била възплътена в историята.

(В. Зенковски. *Основи на християнската философия*. ВТ, Фабер, 2000, с. 77, прев. Е. Сярова)

За Православната църква остава неизменно и непоколебимо разбирането за един Глава на Църквата – самият Христос. Установлението на порядъка в Църквата е също неотменно. „Бог постави в Църквата първо апостоли, второ пророци, трето учители; после такива, които имат сили чудотворни и дарби за лекуване; след това застъпници и управници, и такива, които да говорят разни езици“ (*1 Кор. 12: 28*). Вътрешно съгласуваното единство на множеството членове на Църквата се разкрива във възгледите на византийските мислители като „симфония“. Ето защо за Православието е неприемливо католическото разбиране за „наместник“ на Христос във видимата Църква, за какъвто се счита в католицизма ап. Петър, и оттук – за продължение на това наместничество в лицето на папите. Поради това и Вселенският патриарх в Православната църква има по-различен статут: той има духовна мисия, но няма изключителна юрисдикция, подобна на папската, и следователно той следва решенията на съборите

Москва: на преден план – храмът „Василий Блажени“; на заден план – храмът на Христос Спасител

относно вероучителните и вероизповедните положения. Православните църкви от възникването си са автокефални (букв. „самоглави“) и се придържат към изворите на Свещеното Предание. А в Традицията вечният обновител е Светият Дух и той възвежда към единство Съборната църква. Литургичното единство е според Божествено установление и е насочено към една Божествена цел. Или както е прието да се смята, за Православието „в главното следва да има единство, във второстепенното – свобода, във всичко друго – любов“.

Исторически екскурс

Когато през 313 г. с Миланския едикт се дава свобода на изповядването на религиите в Римската империя и християнството вече е една една от тези официални религии, първите православни църкви вече са основани. През II в. започват своя живот Александрийската и Антиохийската църква. Малко след тях е основана и Йерусалимската църква. Утвърждава се Арменската църква, която е монофизитска, но остава в лоното на православия живот. През IV в. се създава Грузинската църква. От V в. се утвърждава и става водеща в живота на Православието Константинополската църква. Източното християнство укрепва при император Константин (285–337) в условията на държавен стабилитет. Константин дава на християнството статут на държавна религия в границите на империята с едикт през 324 г. Той става и покровител на църковния живот, по негова инициатива е свикан Първият Вселенски събор през 325 г.

След освобождаването на Рим през VI в. от нашествията на германските племена оказалие помощ за това византийски императори придобиват политическа власт, а Константинополският патриарх – духовна власт над Рим. Но Рим заздравява позициите си тъкмо чрез активността на своите епископи. Част от готите са покръстени от мисионера на Източната църква Улфила, който е привърженик на арианската ерес. През VII в. Византия преживява трусове поради нашествията от страна на Арабския халифат. При тези условия Западната църква отвоюва независимостта си от Византия, а Източната се оказва въввлечена в цялостната драматична политическа и духовна ситуация във Византия. Моравия, покръстена в началото от Рим, иска ново покръстване от византийски свещеници: осъществяват го братята Кирил и Методий. Канонизирани от Църквата, те са обявени от настоящия папа Йоан-Павел II за съпокровители на Европа заедно със св. Бенедикт от Нурсия.

Християнският Изток възприема като недопустимо отклонението от вероопределенията на съборите – в средите на Западната църква постепенно става общоприето разбирането за изхождение на Светия Дух „и от Сина“ (филиокве). В тези условия през 865 г. България приема кръщение от византийски духовници. През X в. е покръстена Киевска Рус.

Автокефални църкви днес

Понастоящем продължават да съществуват създадените в зората на християнството автокефални църкви: Константинополска (начело с Константинополския патриарх, който е Вселенският патриарх, и под негово ръководство са православните християни в Турция, някои гръцки епархии и епархии в Западна Европа, САЩ, Канада, Австралия); Александрийска, която обединява православните в африканските страни; Антиохийска и Йерусалимска, които обединяват православните в арабските страни, както и гръцки епархии. Руската православна църква е начело с патриарх, титулуван Московски и на цяла Русия. Украинската и Белоруската църква са обединени под върховенството на Руската. Освен това към Руската църква принадлежат православни християни от Западна Европа, от САЩ и други страни, предимно потомци на емигранти.

Българската църква е също автокефална. Такива са и Сръбската, и Румънската църква, възглавявани от патриарси; Гръцката (Еладската), Кипърската, Полската, Чешката и Словашката църква начело с митрополити и епископи. Грузинската църква е възглавявана от католикос-патриарх. В Сремски Карловци е установена задгранична Руска православна църква. Арменската апостолическа църква, която остава монофизитска, обединява и многобройните арменци, живеещи в диаспората. Монофизитски са църквите на християните копти в Етиопия и в Египет. Автономни църкви има в Унгария, Естония, Латвия и Литва, Финландия и др.

Светите тайнства

В Православието се приемат седем тайнства: кръщение, миропомазване, Евхаристия, брак, покаяние, свещенство, елеосвещение. Светите тайнства са действени според православното разбиране поради присъствието в тях на Светия Дух. С други думи, в тях вярващият получава **самата благодат**, а не само знаци на благодатта. И както също се счита, благодатта не детерминира човешките действия, не действа като необходимо предопределение – тя се отдава еднакво на всички, но се приема в съгласие с волята на приемащия, според неговите възможности да я приеме.

Кръщението е инициация, ново рождение – богорождение. То е кръщение „в Христовата смърт“ заради участието в Христовото Възкресение. Чрез него човек встъпва в християнската община и се приобщава към неподвластното на „първороден грях“ рождение на Бога по човечество. Кръщението е за човека дар, който следва да бъде приет свободно. То полага ново начало, началото на възстановения в Боговъплъщението истински „естествен“ живот на човека – неговия живот в Христа. Защото съществуването си човек може да получи от друг човек в своето физическо раждане, но същността си – само от Христос. Така човек в кръщението става член на мистичното Тяло Христово и се възвръща към истинския си живот, който е по естеството си христоцентричен. „Кръщение“ (инициация) с вода е познато и преди историческото възникване на християнството, и извън християнството. Но в християнството то е с вода и Дух. В една нощ Иисус Христос открива на Никодим свещена тайна – тайната на рождението свише. „Истина, истина ти казвам: ако някой се не роди от вода и Дух, не може да влезе в царството Божие; роденото от плътта е плът, а роденото от Духа е дух“ (*Иоан, 3: 5-6*). В Православието кръщението се извършва чрез потапяне във вода, както е било извършвано то в апостолските времена, докато в Католическата църква то се извършва чрез поръсване.

Миропомазването е тайнство, което придава на човека силата да възраства в Бога. Създаден по образ Божи и не изгубил този образ в грехопадението, осененият от силата на кръщението човек получава благодатния дар, който прави възможно неговото уподобяване на Бога. То се извършва непосредствено след кръщението, в него човек получава благодатните дарове на Духа, „печат на дара на Светия Дух“. Този дар му помага да различава истината от неистината, дава му критерий за „различаване на духовете“, за да узнава незалязващата Христова светлина от измамността на антихриста. „И вие имате помазание от Светаго и знаете всичко. И помазанието, което вие получихте от Него, пребъдва у вас, и нямате нужда да ви учи някой; но понеже самото това помазание ви учи на всичко и е истинско и нелъжовно, то пребъдвайте в него, според както ви е научило“ (*1 Иоан, 2: 20, 27*). Обредът се състои в кръстообразно помазване със свето миро.

Евхаристията е „тайнство на тайнствата“, тайнство на Святоото жертвоприношение и на причастието чрез плътта и кръвта Христови в съвършеното човечество на Христос, неделимо в Неговата Личност от съвършената му Божествена природа. Евхаристията утвърждава мистичното реално присъствие на Бога в живота на човека

и причастността на човека в Божествения живот. Първообразът на тайнството е тайната вечеря на Христос и Неговите апостоли. То открива дълбокия смисъл на Христовата жертва, която изчерпва необходимостта от други жертви. „И когато ядяха, Иисус взе хляба и, като благослови, преломи го и, раздавайки го на учениците, каза: Вземете, яжте, това е Моето тяло. И като взе чашата и благодари, даде им и рече: пийте от нея всички; защото това е Моята кръв на новия завет, която за мнозина се пролива за опрощаване на греховете“ (Мат. 26: 26-28). Причастието приобщава човека към възкресението, към вечния живот и е в центъра на Литургията.

В евхаристийното тайнство човек приема „Живия хляб“, който при това приемане не се умалява, защото е безкраен (*Н. Кузански*) – това е хлябът на Премъдростта според новозаветното разбиране за Христос, който „стана Премъдрост за нас“. Виното на причастието, жив символ на кръвта Христова, на езика на символите говори за онтологична дълбина на причастността в извора на живота (на философски език може да се нарече още съвпадението на противоположностите). Според св. Максим Изповедник тайната на Кръста разкрива смисъла на феноменалното, а тайната на „гроба Господен“ разкрива смисъла на ноуменалното. Чрез приемането на хляба на причастието човек се приобщава към мистерията на кръстната жертва, в която чрез смърт се преодолява смъртта (в смисъла на феноменалния свят), а чрез приемането на виното на причастието му се открива онзи смисъл на ноуменалния свят, в който „гробът Господен“ е символът на Възкресението и на вечния живот.

Специфично само за Православието е разбирането за присъствието в Евхаристията на истинното тяло и истинната кръв на Христос. В православния обред хлябът на причастието е с квас; това различава обреда от този в Католическата църква, където се употребяват безквасници. За всички кръстени са достъпни двата вида причастие.

Покаянието е духовно обръщане от грешността на човека към живот „по Бога“ – в него вярващият получава опрощение на греховете си, извършени след кръщението, и се изцелява от духовните си болести. Покаянието предполага изповед за сторените грехове и е необходимо, за да се открие на човека същинската сила на причастието. То изисква от човека цялостно обръщане, промяна на духовната нагласа на цялостната личност, само душевно-то разкаяние тук не е достатъчно.

Централният олтар в Храма на Христос Спасител, Москва

Бракът е тайнство на свято съединение на съпрузите – благословени са мисията на семейството и функцията на родителите за раждането и възпитанието на децата. В Посланието на ап. Павел до Ефесяни се разкрива новозаветният смисъл на свещения брак. „Вие, мъжете, обичайте жените си, както и Христос обикна църквата и предаде Себе Си за нея“ (Еф. 5: 25). Йерархичните отношения, които се освещават в това тайнство, са такива брачни отношения, които в съвършенство се уподобяват на брака на Христос като единствен Глава на Църквата с Църквата като Негово Тяло и Невеста Христова. Ето защо новозаветното послание за свещеността на брака не е просто нравствено предписание, а има дълбината на битийно съединяване, тъй както се съединяват в петицата – „брачното число“ и символното число на религията – нечетното и четното (мъжкото и женското начало), което в християнството достига висшия израз в брака на един Глава на Църквата с Църквата като Негово Тяло.

Свещенството е осветено като мисия за служене на Бога и същевременно за учителство по отношение на другите. Чрез ръкополагането (хиротонията) се поддържа жива традицията, свързаността с живоначалните извори на християнството. Свещенството, в което се обособяват като санове епископите, а след тях – свещениците (йереите) и дяконите, остава под върховенството на Главата на Църквата – самия Христос.

Елеосвещението (маслоосвещението) се извършва над тежко болни, то е съборно тайнство, чрез което телесните страдания могат да се видят в друга светлина – в светлината на страданията, изпитани от Христос на Кръста.

Религиозни празници

В Православието е прието празничният цикъл да е съобразен с Юлианския календар от времето на ранното християнство. През XVI в. Римокатолическата църква утвърждава Григориански календар (на името на папа Григорий XIII). Постепенно той бива приет в повечето европейски страни, сред които е и България. Повечето от православните църкви продължават да се придържат към Юлианския календар (т. нар. „стар стил“), а в другите страни, както в България, има старостилни манастири.

Централен в Православието е празникът **Възкресение Христово (Великден)**, най-светлият и жизнерадостен празник в живота на Църквата. Възкресението, или още новозаветната Пасха, се празнува като „празник на празниците“, като „изход“ от света на страданието и началото на нов живот, в който встъпват приелите кръщението „в Христовата смърт“, победила смъртта. Празникът се предшества от подготвителен период на пост, посветен на съпричастие в страданието на Христос, в „страстите Христови“ преди разпването Му.

Църковната година започва през септември. Установен е годишен цикъл от дванадесет празника (неподвижни, с постоянни дати): посветените на събития от живота на Иисус Христос Рождество, Богоявление (Кръщение), Сретение и Преображение Господне; посветените на света Богородица Рождество, Благовещение, Въвеждане в Храма, Успение; Въздвижението на Кръста и още три празника, които принадлежат към кръга Пасхални (свързани със събитието на Възкресението) празници: празника на Входа Господен в Йерусалим, Възнесение и Петдесетница.

Всеки ден от църковния календар е отреден за празнуване на знаменателни в историята на Православната църква дни, посветени на светци, на равноапостолни мъже и жени. В поводите за тези паметни празници се откроява и особеният духовен смисъл на мъченичеството за вярата – предимно то е, което възвежда в невидимо единство тези свети носители на духовната традиция на Православието. Почитанието на светците има особено място в православния култ. Всички те са свързани, както ще чуем у

св. Симеон Нови Богослов, в „златна верига“ и всеки има своето точно определено място в тази неразкъсваема верига, скрепена от присъствието на самия Христос в първите, в средните и в последните. „Златната верига“ на светците дава упование на онези, които ги почитат, да се възвисят чрез тяхното посредничество към Бога.

Иисус Христос, Богородица и светците се почитат в иконите, в които образът възвежда към Първообраза. По принцип Бог е изобразим чрез възплътеното второ Лице на Троица – Бог Син. Православието запазва дълбокия смисъл на иконопочитанието, основаващо се в реалността на възплъщението на Бога (*вж. в „Религия и култура“*).

2. Аскезата и монашеското ПОДВИЖНИЧЕСТВО

Монашеството като форма на религиозен живот възниква в източната част на Римската империя от времето на император Константин. В началото то е пустинножително и първият монах-пустинножител, който е образец на уединение и аскеза, е св. Антоний Велики, египетски християнин копт. Почитан сирийски монах е св. Симеон Стълпник (*V в.*), преживял години наред в молитвено уединение върху издигнат стълб. За ранното източнокристинско монашество е характерен стремежът за откъсване от несправедливо живеещия „тукашен“ свят, своеобразна съпротива срещу този свят чрез уединяването и откъсването от него. Египет става родината и на киновитското (общжителното) монашество – през 320 г. тук е основан от Пахомий първият общежителен манастир.

През *IV в.* св. Евагрий Понтийски представя нов, интелектуален облик на монашеството. Евагрий, който основава в пустинята на Египет скит, в съчиненията си разкрива смисъла на аскезата, на целомъдрието, на пътя към Бога – той говори за „умна молитва“, в която е съсредоточен човешкият разум. Св. Макарий Египетски в проповедите си разкрива живия опит на монаха от общението с Бога, за молитва на

сърцето, в което е съсредоточен цялостният човек. Образец на аскетично подвижничество е св. Йоан Лествичник (*VI в.*), който представя в съчинението си „Лествица“ „стъпала“ на духовно възрастване в Бога. И още много са благочестивите подвижници в Православието, образците на съвършен монашески живот.

Исихазмът. Иисусовата молитва

Исихазмът (от гр. „исихия“ – безмълвие) е в по-тесен смисъл на думата мистична практика, идваща от монашеските среди още

Великата лавра „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново

от IV в., но утвърдила се в Православието през XIII – XIV в. като практика на Исусовата молитва. В по-широк смисъл изразява цялостната нагласа на Православието за богосъзерцание в единение с Бога и имеславие – славене на Името Божие.

Исихастката молитвена практика има няколко необходими „стъпки“:

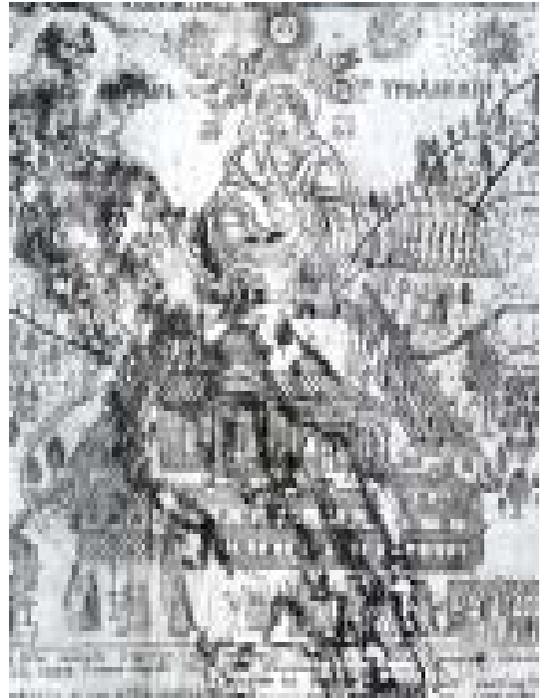
- Очищение на сърцето. Под „сърце“ се разбира реално възплащавач се център на цялостната личност, който събира в едно разума, емоциите, волята на човека. Но от него идват както добри, така и „лоши помисли“, ето защо е необходимо неговото очищение;
- Съчетаване на ума със сърцето и „свеждане на ума в сърцето“. Разпливяващият се в молитвите ум следва да „се въведе“ с „дихание навътре“ – да се сведе в централността на сърцето с човешки усилия. Но самото съчетаване на ум и сърце е Божие действие;
- Непрестанна молитва. Молитвата в исихазма не е просто умна, нито просто сърдечна молитва, а е умно-сърдечна молитва. Тя се повтаря непрекъснато, докато стане „самодвижна“ и започне да задвижва в единен ритъм целия живот на монаха. В Исусовата молитва присъства живоначалният център на цялостния живот на човека – самото име Исусово;
- Внимание, трезвение и безмълвие. Вниманието изисква човек да пази паметта за Бога, трезвението – умът да бъде предпазван от лоши помисли. А безмълвието не е просто безмълвие на тялото (уединение), нито просто безмълвие на устата (мълчание), нито просто безмълвие на ума (не-мислене, превъзможване на всяко движение на дискурсивната мисъл от предмет към предмет) – то е същинско безмълвие на сърцето, в което е сведен умът, или висше безмълвие, свещенобезмълвие, в същинския смисъл на думата исихия;
- Призоваване на Името Божие. Безмълвното сърце не бива да се оставя „пусто“ – на него се дават словата на молитвата. Исусовата молитва е кратка: „Господи Исусе Христе, Сине Божи, помилуй мене, грешния.“ Силата на тази молитва се дължи на присъствието в нея на Исусовото име като Името на всички имена, което е „по-горе от всяко име“ и което има мистична, реално преобразяваща човека сила. Тъкмо в този момент от исихастката практика, която има дълбоки корени в традицията от апостолските времена (първият исихаст е Исус Христос), се основава имеславието – славенето на Божието Име;
- Явяване на мистичната светлина и съединяването с нея – неслято, но и неразделно. Това е пределната степен на богопознание, което е и енергийно единение с Бога. Светлината, виждана от исихастките монаси, е същата тази светлина, в която се явява Христос на планината Тавор, светлината на Преображението Господне. И тази светлина, която монахът исихаст не знае „откъде идва“, е „вътрешна“ светлина. Но и това не е достатъчно, защото тя предобразява светлотата на вечния живот, а как да говорим тогава за обособяване на външно и вътрешно.

(Етапите на Исусовата молитва са представени по В. Лепяхин. Умное делание. ВРХД, Париж–Ню Йорк–Москва, № 164, 1/1992.)

По повод на този тип мистична практика възникват остри спорове между исихастите и представители на западната рационалистична ориентация. Според западната нагласа, представена в споровете от Варлаам и „варлаамити“, всичко, което е различно от същността на Бога, е сътворено, и тогава енергията, която се излъчва от същността, също е сътворена. Същността на Бога е проста и непознаваема и следователно няма достъп до Бога извън сътвореното и чрез сътвореното. Така позицията им се разкрива като агностична, а основанията на религиозния култ остават не съвсем ясни.

В богословските дискусии позицията на исихастите, с други думи – на Православието, се обосновава от св. Григорий Палама, солунски архиепископ, и често се говори за „Паламитско богословие“. Според Гр. Палама Таворската светлина и следователно светлината, в която е възможно исихасткото богосъзерцание единение, има несътворена природа. Енергиите се разбират като различни от същността на Бога, но и неотделими от нея. Енергиите са съсредоточени в Името Божие и чрез тях, т. е. чрез самото свое Име Бог е обърнат към човека. Бог присъства в пълнота в Името Си, защото е неделим по природата Си, при все че Той, разбира се, е повече от Своето Име. Божиите енергии правят възможно общението на човека с Бога и без обърнатостта на Бога към човека чрез енергиите на Божията същност не би била възможна самата религия. Разбирането за енергиите в най-висока степен прояснява православното разбиране за благодат. В Православието се отстоява възможността за енергийно единение на човека с Бога, за **синергия на Бог и човек**. Тази синергия е, според православните възгледи, най-дълбокото основание и на самото човешко творчество. Самата аскетика се разкрива в исихазма като същина на човешкото творчество. Дълбокият смисъл на исихастката практика на умното възношение е в пълнотата на преобразението на човека, в неговия живот отвъд есхатологичния предел на времената, в обожението на цялото човешко естество. На поместни събори в Константинопол през 1341 и 1351 г. се утвърждава учение за несътвореността на Таворската светлина.

Исихазмът става начин на живот в много византийски манастири. Образци на свещенобезмълвнически аскетичен живот откриваме у Никифор Исихаст, Григорий Синаит и др. В руските средновековни манастири исихазмът преживява свое ново рождение – исихасти са Нил Сорски, иконописците Андрей Рубльов, Теофан Грък и др. В България разпространението на исихазма е свързано предимно с името на св. Теодосий Търновски, под чието духовно наставничество център на исихазма става Килифаревският манастир.

Гравюра на Троянския манастир

Атон

Духовен център на православния живот днес е лоното на монашески живот Атон. От 1920 г. той има независимост и се управлява от самостоятелен съвет на монасите. Монашеските братства на Атон обитават 20 манастира, върховенството сред тях принадлежи на манастира на Великата лавра. Девет от манастирите са киновитски (животът в тях протича по правила на съвместно, общежително живеене), в 11 правилата на живот са по-мобилен, придържат се към ритмиката на прекия религиозен култ.

Седемнадесет от манастирите са гръцки, а останалите са по един български, руски и сръбски. Монасите в манастирите са около 800; освен живеещите в манастирите могат да се срещнат и странстващи монаси, които живеят в скални обители. На Атон не се допускат жени и деца, а този мъж, който се е заселил тук, следва или да приеме монашество (до 3 години), или да напусне полуострова.

Разпространение на Православието

От общо 150 милиона православни най-голям брой, около 65 млн., принадлежат към Руската православна църква. Към Румънската църква принадлежат около 15 млн. вярващи, към Гръцката – 10 млн., към Българската – 6 млн., към Сръбската – около 8 млн. В САЩ живеят около 4 млн. православни, в Канада – близо 800 хил., в различни страни на Западна Европа повече от 1 млн. (от тях във Франция – 400 хил.), в Полша – около 450 хил., във Финландия – близо 62 хил., в Австралия – близо 500 хил., в различни страни в Южна Америка – над 300 хил., в Япония – около 60 хил.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Кое е специфичното в православното разбиране за Църквата? Коментирайте възгледа на В. Зенковски за съборността във връзка с проблема за христоцентричността на човека.*
3. *Какъв е смисълът на Светите тайнства на Църквата в живота на православния християнин?*
4. *Какво място заемат според вас празниците на Православната църква в нашия живот? Какъв смисъл придавате на празника Възкресение Христово?*
5. *Какъв е според вас смисълът на монашеския живот? Какво е мястото на монашеството в днешния живот на Православието?*
6. *Какви са основанията на Исусовата молитва и кое придава спецификата на православното разбиране за общението с Бога и единението с Него, ако имаме предвид исихазма и аргументите на Паламитското богословие?*
7. *В какво откривате мисията на Православието в духовната история на човечеството?*

ПРИЛОЖЕНИЯ

**Из житието на св. Иван Рилски,
небесен покровител на българския народ**

Най-великият светец на българската земя, преподобни Иван Рилски, се родил около 876 г. в Скрино, разположено в гънките на Осоговска планина край реката Струма. Бил съвременник на княз Борис, на неговия син Владимир, на цар Симеон Велики и на Симеоновия цар Петър. От крехка детска възраст в душата на Иван започнала да се развива и крепне религиозната вяра. Благодатната светлина на

християнството се разливала навред по родната земя. Започнали да строят църкви и манастири из цяла България. След въвеждането на славянската писменост в българските земи новоосновените обители станали не само огнище на религиозен живот, но и книжовни и просветни средища. Чистият юноша Иван закопнял да се посвети напълно в служение на Бога и да изпълни съкровеното си желание – в някоя света обител да се отдаде на монашески живот – на молитва и труд. След като напуснал своето родно село, Иван постъпил вероятно в близкия манастир „Св. Димитрий“ под самия връх Руен. Тук той не само засилил своите заложби към духовно съзерцателен живот, но имал възможност да получи образование – да научи четмо и писмо и да придобие знания от свещените, богослужебните и другите религиозни книги. Св. Иван приел монашество, но не останал за дълго в манастира. Той имал влечение към уединен живот.

Преподобни Иван Рилски се подвизавал на много места, докато най-после се установил в прекрасната рилска планинска пустиня, дето завършил земния си живот и основал манастир, който съществува вече над 1000 години. Извършил много чудеса през живота си и подир смъртта си: чудесно нахранил овчари, излекувал с молитвата си един побъркан, изцерил и изцелява от разни болести благочестиви люде, опазва манастира си чрез своята благодатна сила.(...) Преди смъртта си преподобни Иван отишъл на пълно уединение в „горната постница“, дето съставил своето „завещание“. Там и починал самичък на 18 август 946 г. и бил погребан в притвора на църквата в каменна гробница, която се е запазила до

нас. Около 980 г. нетленните му мощи по негово откровение били открити и пренесени в гр. Средец (София). Това събитие, изглежда, съпада с неговата канонизация.(...) Подир други 247 години пребиваване в Търново монасите на обновения Рилски манастир пренесли св. мощи в своята обител през 1469 г., где те почиват и досега. Преподобният Иван Рилски е обявен за изключителен небесен покровител на българския народ и се ползва с народната благоговейна почит в България.

(Жития на светиите. С., 1991, с. 383–384)

Проповед на Великден от св. Иоан Златоуст

Който е благочестив и боголюбив, той да се наслади на това прекрасно и светло тържество. Който е раб благоразумен, той с радост да влезе в радостта на Господаря си (*Мат. 25: 21*). Който се е потрудил да пости, той да вземе сега динария (*Мат. 20: 9*). Който е работил от един часа, той да получи днес, каквато заплата му се пада. Който е дошъл на три часа, да празнува с благодарност. Който е успял да пристигне подир шест часа, никак да не се безпокои, защото от нищо няма да се лиши. Който се е забавил до девет часа, да пристъпи без никакъв страх. Който е сварил да пристигне едва на единадесет часа, и той да не се бои за бавежа си.

Защото щедрият Владика приема и последния, както първия; успокоява дошлия на единадесет часа също както и работилия от един часа; и последния милува, и за първия се грижи; и томува дава, и ономува дарува; и дела приема, и намерения приветства, и на дейността отдава чест, и разположението възхвалява (*Мат. 20: 1–16*).

И така, всички влезте в радостта на Господа нашего; и първите и последните ще получат награда; богати и сиромаси, ликувайте един с други; въздържани и нерадиви, почетете този ден; постили и непостили, веселете се днес. На трапезата има изобилие във всичко, наситете се всички; телецът е голям, нека никой не си отиде гладен; всички се наслаждавайте с пиршеството на вратата; всички се ползвайте с богатството на благостта. Никой да не се оплаква от бедност, защото се отвори ново царство. Никой да не плаче за грехове, защото нас ни освободи смъртта на Спасителя. Той я изтреби, като бе от нея обзет; Той опустоши ада, като слезе в ад; огорчи оногова, който се бе докоснал до плътта Му. И Исаия, като предугада това, възкликнал: адът, казва той, се огорчи, като те срещна долу (*Ис. 14: 9*). Той се огорчи, защото остана празен; огорчи се, защото се посрами; огорчи се, защото биде умъртвен; огорчи се, защото биде свален; огорчи се, защото биде свързан. Той взе тялото и намери в него Бога; взе земята и срещна в нея небето; взе това, което виждаше, и се подвергна на онова, което не виждаше. Де ти е, о, смърте, жилото? Де ти е, о, аде, победата? (*1 Кор. 15: 55*). Възкръсна Христос, и ти се строполи; възкръсна Христос, и паднаха бесовете; възкръсна Христос, и радват се ангелите; възкръсна Христос, и живот се въдворява; възкръсна Христос, и ни един мъртъв не остава в гроба. Защото Христос, Който „възкръсна из мъртвите и за умрелите стана начатък“ (*1 Кор. 15: 20*). Нему слава и държава во веки веков. Амин!

(В: Църковни поучения. С., 1900, с. 115–117, прев. Ст. Костов)

ОБЛИК НА КАТОЛИЦИЗМА И ПРИНЦИПИ НА КАТОЛИЧЕСКАТА ВЯРА

1. Облик на католицизма и щрихи от историята му

„Ти си Петър (камък), и на тоя камък ще съградя църквата Си“ (*Мат. 16: 18*) – тази особена мисия на апостол Петър приема върху себе си християнският Рим. И той превръща в свой основен стремеж запазването на единството на вярващите в земната Църква. А християнският Рим носи в себе си универсалистката и същевременно имперска идея: консолидиращият световната империя център следва да се утвърди като консолидиращ християнския свят фактор. Далеч преди схизмата от 1054 г. осъществяването на тази идея придава специфичен облик на християнския Запад. Църквата се оказва тук в ролята на обединител, покровител и спасител, особено пред лицето на нашествието на германските племена по време на Великото преселение на народите. Дейността на Църквата се оказва решаваща за християнизирването на тези племена. Още от V в. се формира папството като институция.

Християнската религия на Запад се оказва свързана много по-интензивно с политическия живот. Църквата, която през ранното средновековие замества неукрепналата държавност, успява да се конституира като стабилна, строго йерархизирана институция, способна да осъществи теократична идея – идеята за свещена власт, подчиняваща на себе си носителите на светска власт и простираща се върху целия живот на хората. Догматичните спорове по време на седемте Вселенски събора не ангажират особено активно Западната църква. Тя е обърната повече към себе си, към собственото си укрепване, както и към регламентирането на отношенията си със светската власт. Тя поема върху себе си мисията за християнизирване и я осъществява със сила по време на кръстоносните походи. А борбата с разпространяващите се по това време ереси и необходимостта от открояване и обосноваване на собствената идейна платформа довеждат до създаването и развитието на висока теология. Тази теология в нейния официално регламентиран вариант остава в служба на основната напаса на „Петровото християнство“.

Апостол Петър е поставил началото на това служение и се приема за пръв според апостолите, за наместник на Христос на Земята и за първи папа. Така всеки папа продължава първоапостолската мисия на св. Петър: за служение на образа на небесното царство на земята. Както е казано в Посланието на апостол Павел до Евреите: „Защото, ако Той беше на Земята, не би бил и свещеник, понеже има свещеници, които принасят дарове по закона и служат на образа и сянката на небесното“ (*8: 4, 5*). И още: „Дух Свети показва, че не се е още отворил пътят за светилището (светая светих), докле стои първата скиния, която е образ на сегашното време, през което се принасят дарове и жертви, що не могат да направят приносителя свършен в съвестта“ (*9: 8*).

Преди схизмата във вероучението на Западната църква е вече приета добавка към Никео-Цариградския Символ на вярата: добавката „филиокве“ – за изхождението на Светия Дух „и от Сина“. Тази „намеса“ в най-дълбинната догматична област, отнасяща се до разбирането „вътрешния“ живот в Троица, остава неприемлива за Православието.

Тук е и първата конфликтна в догматично отношение „точка“ между двете християнска деноминации – католическата и православната. Съществуват и някои различия в обредите. Обявената през 1054 г. схизма между Източната и Западната християнска църква довежда до официално обособяване на католицизма като християнска деноминация. Названието му произтича от *katholikos* (старогр.), т. е. всеобщ, универсален, разбирано и като „вселенски“. Това название оставя за себе си след схизмата Римокатолическата църква. Католически автори провеждат разграничение между католицизъм и католичество: ако „католицизъм“ се асоциира повече с историческата реалност на Римокатолическата църква, то „католичество“ – това е универсализмът, обърнатостта към всички, готовността всички да бъдат приети в лоното на тази съградена върху камък църква.

В историята на Католическата църква настъпват кризисни времена по време на Реформацията и с обособяването през XVI в. на протестантството. Вътрешните разногласия се отнасят предимно до правомощията на папата и тези на църковните събори. Те довеждат до решения на три поредни събора на тази Църква (през първата половина на XV в.) за отдаване на върховна власт на църковния събор като институция, като папата следва да се съобразява с решенията на съборите. Тези правомощия на съборите обаче са отнети окончателно на Латеранския събор (20-те години на XVI в.).

Изключителна роля за вътрешното заздравяване на Римокатолическата църква има Тридентският събор, проведен на три етапа (между 1545 и 1563 г.). След обособяването на протестантите този събор определя отново догматите и придава завършен вид на цялата вероучителна система на католицизма, потвърждава ролята на добрите дела за спасението на човека, стабилизира мястото на папската институция в ръководенето на Църквата.

Църквата преживява друга вътрешна криза по повод на тежните за реформиране, осигуряващо върховна власт на съборите и такава специфика на богослужението, която да е свързана с културните традиции и говоримите езици в отделните страни. Особено категорични са в това отношение настояванията на Френската църква, изразени в „Декларация на галиканското духовенство за църковната власт“ (1862). Искането включва и равноправие, и независимост на духовна и светска власт. Впоследствие във Франция се регламентира такова отделяне на религиозната и светската власт. Сериозно влияние имат идеите на Френската революция, онази нагласа за „свободомислие“, при която човешкият разум отстоява правото си да не се покорява на авторитета и сам да води към спасение и щастие. Но реакцията на централизираната Католическа църковна

Катедралата
„Св. Петър“
във Ватикана.
Интериор

власт е остра и довежда до свикването на събор през 1869–1870 г. във Ватикана (известен като I Ватикански събор). Съборът потвърждава върховната власт на папата и приема догматично положение за неговата непогрешимост във верските и нравствените дела.

Друг събор, който има много важно значение в историята на католичеството, е II Ватикански събор, проведен през 1962–1965 г. Този събор преразглежда позицията на Църквата по отношение на нейното присъствие в динамично променящия се свят. Регламентира се приспособяване на богослужението и на цялостната дейност на Църквата към национални, културни и езикови особености на вярващите католици в различните страни. Тази обща политика на адаптиране към динамиката на света, към нуждите на деня е известна като „аджорнаменто“. Съборът се оказва благосклонен и към вече съществуващото икуменическо движение – движението за единение на вярващите. Чрез приемането на идеята на икуменизма Римокатолическата църква очевидно вижда възможност да възстанови влиянието си върху християнския свят и дори да го разшири върху не-християнския свят.

2. Система на вероучителните принципи

2. 1. Символ на вярата (Credo)

Никейско-цариградски символ (325–381 г.) с добавка „и от Сина“ („филиокве“):

1. Вярвам в един Бог, Отец вседържител, Творец на небето и на земята, на всичко видимо и невидимо.
2. И в един Господ Исус Христос, Син Божи, Единороден, роден от Отца преди всички векове, Бог от Бога, Светлина от Светлината, истински Бог от истинския Бог, роден, несътворен, единосъщен с Отца, чрез Когото всичко е станало.
3. Който за нас, човеците, и за нашето спасение слезе от небесата и се възплъти от Светия Дух и Дева Мария и стана човек.
4. Разпнат беше за нас при Понтия Пилата, и страда и бе погребан,
5. И възкръсна в третия ден според Писанията;
6. И се възнесе на небесата, и седи отдясно на Отца;
7. И отново ще дойде със слава да съди живите и мъртвите, и Царството Му няма да има край.
8. Вярвам в Светия Дух, Господ животворящ, **Който произхожда от Отца и Сина**, Комуто се покланяме и Го славим наравно с Отца и Сина, и Който е говорил чрез пророците.
9. Вярвам в една свята католическа и апостолска Църква.
10. Изповядвам едно кръщение за опрощение на греховете.
11. Очаквам възкресението на мъртвите
12. И живота в бъдещия век. Амин.

2. 2. Специфични догматични принципи в католицизма

Специфичните догматични принципи, които отличават католическото вероучение от православното, са следните:

2. 2. 1. Добавката „**филиокве**“ („и от Сина“) към **Символа на вярата**. Първото и основно догматично различие на католическото вероучение от православното се отнася до изхождението на Светия Дух. Според приетите в Православието вероопределения на първите Вселенски събори Светият Дух изхожда от Отца; според Кредото

на Римокатолическата църква Светият Дух изхожда „и от Сина“. Тази добавка става предмет на остри спорове и основният догматичен разделител при схизмата на двете църкви. Тя се споделя в Католическата църква, както вече видяхме, и преди тази схизма. Формулирана е за първи път на поместен църковен събор в Толедо през 589 г. Но придобива по-специална значимост в средите на интелектуалния кръг около Карл Велики (в Аахенската академия) по време на Каролингския ренесанс и през 1014 г. е включена в Символа на вярата. Продукт по-скоро на случайни по отношение на теологичното съзнание обстоятелства, тази добавка води в сферата на спекулативната теология до редица следствия, които остават далече от смисъла на догматичните принципи, приети на първите Вселенски събори.

Из „Изповедание на вярата от папа Павел VI“ (1968 г.):

„Вярваме в един Бог: Отец, Син и Дух Свети, Творец на всичко видимо, на този свят, в който протича нашият преходен живот, и на всичко невидимо, като чистите духове, които наричаме също ангели, вярваме в Твореца на безсмъртната и духовна душа във всеки човек...“

И така, ние вярваме в Отец, Който непрекъснато поражда Сина; и в Сина, Словото Божие, вечно раждан от Отца; и в Светия Дух, несътворена Личност, произхождаща от Отца и от Сина като тяхна вечна любов...“

(В: П. Пупар. *Католическата вяра*. С., 1996, с. 125, 126, прев. В. Дечева, М. Младенова, Вл. Градев)

2. 2. 2. Догмат за **непорочното зачатие на Дева Мария**. Догматичното положение за непорочно раждане на Пресветата Дева от нейната майка Ана (а не само на Иисус Христос, както е според православно вероучение) се основава на разбирането за специфична **добавъчна благодат**, получена от Дева Мария при зачатие то ѝ. Преди нея, както се приема в католицизма, такава свръхестествена, добавъчна благодат е била получена единствено от Адам, но е загубена в грехопадението му. Така Дева Мария е при зачатие то си в състоянието, в което е бил първият човек преди грехопадението. Догматът е провъзгласен от папа Пий IX през 1854 г.

Из „Изповедание на вярата от папа Павел VI“ (1968 г.):

„Вярваме, че Мария е вечно девствена майка на възплътеното Слово, на нашия Бог и Спасител Иисус Христос, и че по силата на това особено избраничество и заради заслугите на нейния Син тя е била предпазена от нечистотата на първородния грях и облечена с благодат повече от всяка друга твар.“

(В: П. Пупар. *Католическата вяра*. С., 1996, с. 127, прев. В. Дечева, М. Младенова, Вл. Градев)

2. 2. 3. Догмат за **непогрешимостта на папата ex cathedra** („от амвона“) във верските и нравствените дела. Провъзгласен е от папа Пий IX на I Ватикански събор и утвърден на този събор през 1870 г., и потвърден на II Ватикански събор. Формулира се на основата на разбирането за **върховенството на римския първосвещеник в християнския свят**. Тъй като той е считан за приемник на св. ап. Петър и наместник на Христос на Земята, нему следва да принадлежи главната юрисдикция в Католическата (Вселенската) църква. Непогрешимостта му е в независимост от становищата на съборите, от съгласието на църковната общност.

„Разгърнатото в пространството единство на Светата Църква се корени във времето: в двойното – католическо и апостолско, общение, концентрирано около епископите, които на свой ред са свързани чрез верско общение с Римския първосвещеник, подобно на апостолите с тяхното тежние към Петър, утвърден от самия Христос като видим глава на цялата земя

Църква. Една и свята, Църквата едновременно с това е и неоспоримо католическа и апостолска, мисионерска по природа и вселенска по призвание.“ (*Догматическа конституция Dei Verbum, № 12*).

(П. Пупар. *Католическата вяра*. С., 1996, с. 104–105, прев. В. Дечева, М. Младенова, Вл. Градев)

Така решенията на съборите на Римокатолическата църква с догматичните положения, формулирани на тези събори, както и съжденията на папата по въпросите на вярата и нравствеността, биват считани за **част от Священото Предание**. Когато обособилите се от Римокатолическата църква по време на Реформацията протестанти отричат смисъла на Преданието и се възвръщат към „фундамента“ на вярата – Писанието, както и към идеала за християнски живот от апостолските времена, те имат предвид именно тази форма на Преданието.

2. 2. 4. Догмат за **телесното възнесение на Дева Мария**

За разлика от православното разбиране за Възнесение единствено на Исус Христос в тяло и за Успение на Света Богородица, в католицизма особено интензивният и силно психологически обогртен култ към Дева Мария довежда както до формулирането на

догмата за непорочното ѝ зачатие, така и до логично свързаното с него разбиране за телесното ѝ възнесение (подкрепено и с тълкуване на апокрифни текстове, според които след смъртта на Дева Мария на мястото на тялото ѝ бил открит букет от рози). В качеството на догмат е провъзгласен от папа Пий XII през 1950 г.

„Съединена пряко и неразривно с тайнствата на възплъщението и изкуплението, Пресветата и Пречиста Дева след края на своя земен живот е била отнесена с тяло и душа в небесна слава и подобно на своя възкръснал Син предвещава бъдещата съдба на всички праведни“

(П. Пупар. *Католическата вяра*. С., 1996, с. 127–128, прев. В. Дечева, М. Младенова, Вл. Градев)

2. 3. Специфични не-догматични вероучителни възгледи

Освен посочените приети на събори на Римокатолическата църква догматични положения католическата духовна традиция се установяват и други специфични вероучителни възгледи, отличаващи я от православната.

2. 3. 1. Преди всичко следва да посочим основанията за отдаване на **индулгенции** („милост“), т. е. за опрощение от духовенството на сторени от вярващите грехове. Мотивът за издаване на индулгенции се свежда в общи линии до това, че Църквата е натрупала „запас“ от добри дела на Христос, Дева Мария и светците, това са „свърхдължими дела“. Папата и духовенството притежават този запас от добри дела и от тях може да се черпи, за да се опрощават грехове на онези, които се разкайват. Това положение е утвърдено с була на папа Климент VI и от Тридентския и I Ватикански събор. Индулгенциите помагат за избягване на наказания за извършените грехове, но не и за придобиване на блажен живот. Клирът може по такъв начин, оказва се, да съдейства за оправдание на вярващите и така и за облекчаване на участието им в чистилището; така положението за индулгенциите се обвързва с друго специфично разбиране в католицизма – за чистилище.

2. 3. 2. В католицизма, за разлика от Православието, може да се смята за общоприето разбирането за **чистилище**. Представите за чистилище съществуват в западно-европейската духовна традиция още от Тертулиан. То се разбира и като продължително покаяние, т. е. свързано е с тайнството покаяние (напр. у Хуго от Сен-Виктор, у Гийом от Оверн). Но през XIII в. Тома от Аквино окончателно отнася времето на чистилището отвъд земния живот на човека, когато вече не може да има покаяние, а само наказания. Положението за чистилището е утвърдено на Флорентинския събор през 1439 г. Чистилището е „междинно място“ между рая и ада, където душите на покойните все още не

са опростени за греховете си, но и не са извършили „седемте смъртни греха“ (суетност, завист, гняв, униние, скъперничество, чревоугодие, разточителност). Мъките на душите в чистилицето могат да бъдат облекчени и от техните останали на земята близки чрез „добри дела“. А такива добри дела са и молитвата, и месата, но и материалните пожертвувания за Църквата (последното, както и практиката на индулгенциите, става предмет на остро критично отношение от страна на протестантите).

2. 3. 3. Католицизмът се отличава и с изискването за **целибат** (безбрачие) на духовенството. В Православието изискването за безбрачие се отнася за монасите („черното духовенство“), но не и за „бялото духовенство“. В католицизма то се основава в общото с ранното християнство и с Православието разбиране за смисъла на девството (целомъдрието), но става задължително за клира с „Диктата за папата“ на папа Григорий VII (понтификат 1073–1085 г.) в контекста клонийската реформа, целяща да заздрави църковния живот на Западната църква. Безспорно е и значението му с оглед на запазването на църковната собственост върху земята, която би се разделяла между наследници. Това изискване е закрепено окончателно с енциклика на папа Павел VI от 1967 г.

2. 4. Идейна доктрина на католицизма

Католическата теология е изключително богата на идеи и на различни възгледи и намира синтезиран израз в средновековната схоластика. Именно схоластичните учения придават облика на единната идейна доктрина на Католическата църква. В основата на католическата теология е заложен **томизмът**. Основните принципи на тази доктрина са проработени в теологично-философските възгледи на св. Тома от Аквино (1225–1274), титулуван „ангелския доктор“. Ученик и последовател на Алберт Велики в доминиканския орден и в Теологичния факултет на Сорбоната в Париж, автор на крупните съчинения „Теологична сума“ и „Сума против езичниците“, св. Тома от Аквино придава завършен облик на схоластичната ориентация в християнското мислене и придава християнско звучене на голяма част от възгледите на Аристотел. Той диференцира ясно свръхестествените истини на Откровението, непостижими за човешки разум (каквито са положенията за Творението от нищо, за Троицата, за първородния грях), от постижимите за човешкия разум истини на християнската вяра (каквито са постижимата по аналогия истина за съществуването на Бога, за безсмъртието на душата). Тома отстоява принципа на строгия монархизъм, разбран като неразделност на позициите на главата на Църквата (в случая – на папата), разглежда

Леонардо.
Тайната
вечера

в специфичен за католицизма вариант проблема за теодицеята (за „оправданието“ на Бога за съществуването на злото в света). През 1278 г. томизмът се утвърждава като единно учение на доминиканския орден, а през 1879 г. с енциклика на папа Лъв XIII е утвърден официално в качеството на доктрина на цялата Католическа църква. В своя съвременен вариант томизмът (чиито типични изразители са например Жак Маритен, Етиен Жилсон) остава основополагащ в католическата мисъл и папа Павел VI обявява „вечността на учението на св. Тома“ пред лицето на разнородни модернистки тежнения на католическата теология.

Доктор на Църквата (*doctor ecclesiae*) е титла, която Църквата признава официално за църковни учители с изключителен принос за развитието на католическата теология в различните ѝ пластове. Освен „ангелския доктор“ св. Тома от Аквино тук срещаме имената на „универсалния доктор“ Алберт Велики, на „серафическия доктор“ Бонавентура (1221–1274), проповядващ църковна (в противовес на еретичната) мистика и отстояващ приоритета на теологията пред всички науки. Открояват се фигурите на Августин (354–430), епископ на Хипон, проникнал в тайните на херменевтичния кръг вяра–разум, на онтологичното доказателство, в мистерията на „двата града“, и още на Йероним, на Амбросий Медиолански, на папа Григорий I Велики. През различни периоди Католическата църква освещава с титлата на църковното учителство още: Василий Велики, Григорий Богослов (Назиански), Йоан Златоуст, Атанасий Велики, Кирил Александрийски, Кирил Йерусалимски, Анселм от Кентърбъри, Исидор от Севиля, Петър Хрисолог, папа Лъв I Велики, Пиетро Дамиани, Илариус от Пиктавия, Бернар от Клерво, Алфонсо Лигуари, Франциск от Сал, Йоан Дамаскин, Беда Достопочтени, Ефрем Сириец, Петър Канизий, Хуан де ла Крус, Роберто Белармино, Антоний от Падуа, мистичката и основателка на ордена на босоногите кармелитки св. Тереза от Авила и още една мистичка – св. Екатерина от Сиена.

Теологичната мисъл би била трудно представима без фигурите на още много крупни западни християнски мислители. Ще отбележим, че биват назовани „доктори“ (извън църковното титулуване) още и Алан от Лил („универсален доктор“), късните схоластици Уилям Окам („непобедимият, или единствен доктор“), Роджър Бейкън („юдесният доктор“) и Дънс Скот („изтънченият доктор“). Спекулативната мистика достига своя апогей у доминиканеца Майстер Екхарт.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Кои основни черти открояват облика на католицизма като християнска деноминация?*
2. *Коментирайте изведените чрез разсъждения и утвърдени на събори на Римокатолическата църква нови догматични положения? На какви аргументи се основават тези догматични положения?*
3. *Коментирайте основанията на католическите възгледи за чистилицето и за индугенциите.*

4. По какво се различава отношението към проблема за непогрешимостта при решаването на въпросите на вероучението в католицизма от това в Православието? Нека да започнем от позиция, по нагласата си филозофска, например: „София (Премъдростта) не греши...“, или „който се съмнява, не може да не греши...“
5. Коментирайте принципните основания за това дали е приемливо или не да се приема в християнството една единна идейна доктрина, която да е свързана с името на отделен мислител.

ТЕКСТОВЕ ЗА ДИСКУСИЯ

Две взаимно допълващи се идеи стоят в основата на християнската култура: че човечеството от момента на пришествието на Христос по принцип е спасено и че след изгонването от рая всеки човек по принцип заслужава да бъде заклеен, ако оставим настрана благодатта и имаме предвид неговия чисто природен статут; тези две идеи трябва да бъдат разглеждани заедно, за да се противодейства или на бодрия оптимизъм, или на отчаянието, които би породила всяка една от тях, взета поотделно (Паскаловата тема).

Църквата действително е споменавала поименно много хора, дочакали спасение, но никога не е посочила някого, който да е бил заклеен. В учението на Римокатолическата църква няма нищо, което категорично изключва възможността адът да е празен, но няма и нищо, което позволява да се предположи, че ад няма. Съществуването на дявола несъмнено потвърждава тезата, че злото е трайна част от света, която никога не може да бъде напълно изкоренена, и че не бива да очакваме универсално помирение. Това е един от принципите на католическата вяра – че Христос е умрял за всички, не само за избраниците; че човек е свободен единствено да приеме или да отхвърли благодатта, но не и да усили нейната енергия (отрицание на непреодолимата благодат); това е било едно от важните поучения на Тридентския събор (*бел. ред. – препотвърдил след протестантската реформистка дейност необходимостта от добри дела заради спасението*) и то произтича естествено от доктрината за първородния грях.

Вярата, че всички ценности и всички енергии на света ще се окажат в края на краищата разклонения от общия божествен корен на битието, многократно се появява в неоплатонистичните гранични области на историята на християнството. Тя може да бъде открита в „За разделението на природите“ на шотландеца Ериугена и във „Феноменът човек“ на Тейяр (дьо Шарден), а Хегеловата „Феноменология на Духа“ би трябвало да бъде смятана от християнска гледна точка за незаконна рожба на същата теодицея... При окончателния баланс всичко ще бъде оправдано, ще се разкрие, че всяка частица от света и всяка случка, всички борби и всички противоположности са допринасяли за делото на спасението. (...)

Нашето несъвършенство се проявява между другото в способността ни да се съмняваме, но тази способност поддържа крехко равновесие между нашия обществен и индивидуален живот. Съмнението е играло ключова роля в

сдобиването ни със статута на разумни същества и ние трябва да браним своята способност и нашето право да се съмняваме. Самият факт на нашето несъвършенство не е достатъчен, за да ни направи способни да се съмняваме; необходимо ни е освен това да опознаем нашето несъвършенство. (...)

Много добре знаем, че няма такова постижение на разума, такова дело на човешкия гений, което да не може да бъде обърнато срещу човека и по някакъв начин да бъде използвано като оръдие на дявола. Нашата изобретателност никога няма да бъде толкова голяма, че да можем да надхитрим дявола и да му попречим да обръща срещу нас най-благородните резултати на нашето творчество. Съмнението е един от естествените ресурси, които можем да използваме срещу него, то може да отслаби прометейската ни вяра в себе си и да ни даде средства за посредничество между противоречивите изисквания, които ни налага животът. Излишно е да добавям, че дяволът умее да впрегне в своя полза даже съмнението, като направи от него претекст за бездействие и немощ тъкмо тогава, когато е необходима решителност и готовност за започване на несигурна борба. Дадените ни от природата сили не могат да намерят надеждно укритие от злото; всичко, което можем да направим, е да упражняваме изкуството за уравнивяване на противоположни опасности. Точно това проповядва християнската традиция, като казва, че някои последици от първородния грях са неизбежни и че ако спасението е възможно, то е възможно единствено чрез благодатта.

(Лешек Колаковски. Може ли дяволът да бъде спасен? В: Политиката и дяволът. С., 1994, с. 118–119, 127, 128–129, прев. М. Милева)

ДУХОВНИЯТ ЖИВОТ В РИМОКАТОЛИЧЕСКАТА ЦЪРКВА И МОНАШЕСКИТЕ ОРДЕНИ

1. Единството и йерархията на Римокатолическата църква

Църквата е според възгледите на католиците създадена от Бога, в нея присъства Светият Дух, според обещанието изпратен от Иисус Христос след Неговото възнесение като Утешител (Параклет), а в Евхаристийното тайнство в нея присъства самият Син Божи. Има невидима Църква, в която са единени всички – живи и вече неживи – чрез вярата им и чрез Светия Дух. Има и видима Църква, видимо „Тяло Христово“, което, според установлението за особената апостолска мисия на св. Петър, се ръководи от неговия духовен наследник – папата. Във видимата Църква са свързани всички кръстени, всички те по човешки грешни и в немощ. И те следва да признават върховенството на папата и на епископите. Има и „Мистично Тяло Христово“, което е „душата на Църквата“: в него са свързани всички верни, неизвършили смъртни грехове.

Единството на Римокатолическата църква се поддържа от възприетата мисия да се пази единството на християнския свят, но не подлежи на съмнение, че това единство във висока степен е поддържано векове наред и от унифицираната форма на богослужението. Важен консолидиращ фактор се оказва и регламентираният език на богослужението – латинският. Едва през 1965 г. официално по решение на II Ватикански събор се разрешава то да се извършва на националните езици на различните страни. Позицията за ролята на латински език като запазващ единство на участниците в култа се отстоява и днес и важен момент във възгледите на учените от йезуитския орден например е разбирането, че „най-живият език е мъртвият език“.

Римокатолическата църква придобива строга йерархична структура, в основата на която според католиците остава структурата на ранната християнска община. Избраният папа (думата „папа“ има коптски произход и означава „отец“, а така са се обръщали в началото към всички епископи) остава възглавяващ Църквата до края на живота си. В досегашната история Църквата е възглавявана от 264 папи (първият е ап. Петър). Най-много сред тях са били италианци, но могат да се срещнат имената и на четиринадесет французи, на десет гърци, на шестима сирийци, на трима африканци, на произхождащи от Холандия, Испания, Португалия и др. Сегашният папа Йоан Павел II (Карол Войтила), както е известно, е поляк. Колегията от кардинали епископи представлява следващо йерархично равнище. Преобладаващата част от кардиналите изпълняват функциите си в своите страни, част от тях остават във Ватикана. Църквата има около 4000 епископи. Папски пратеници – нунции, осъществяват управлението на католическите църковни общности в различни страни по света.

Функцията на духовен, но и административен център в католическия свят осъществява Ватиканът. В тази малка държава живеят около 1000 души, тя има свой герб и химн, поддържа дипломатически отношения с над 100 страни. Най-крупното обединение на свещеници и миряни в католическата общност носи названието „Опус Деи“ (Божие Дело) – със свои представители „Опус Деи“ присъства в близо 90 страни по света, има свои представители във властовите структури и в близо 480 университета.

Църквата осъществява активна и мащабна мисионерска дейност, включително и чрез монашеските конгрегации (братства) в различни страни, тъй като споделя разбирането за единство на човечеството, вярващо в един Бог и съединено в една видима Църква. Но след решенията на Ватиканските събори последователно се придържа към принципа за призоваване на всички, но свободно обръщане на всекиго към нейното лоно.

2. Специфика на богослужението

Тайнства

В тайнствата на Църквата се осъществява среща с Христос като въплътен Бог. В тях се извършват видими обреди, в които присъства по особен начин невидимото, ето защо в тайнствата са единни „външният“ и „вътрешният“ човек, телесното и духовното. В католицизма се приемат седем тайнства: кръщение, конфирмация, евхаристия, брак, покаяние, маслоосвещение, свещенство (ръкополагане).

Кръщението, извършвано „в името на Отца и Сина и Светия Дух“, прави кръстените сънаследници на Христа, причастници в Христовото съвършенство и с това „Божии деца“. Кръщението се извършва чрез поръсване или поливане (за разлика от Православието).

Конфирмацията (първото причастие) потвърждава за кръстените силата на Светия Дух в съзнателна (на 10-, а по-късно и на 7-годишна) възраст и така те „се посвещават да бъдат духовен дом и свято свещенство за принасяне на духовни жертви чрез всички християнски дела, за да възвестят съвършенството на Този, Който ги призовава от тъмнината в Своята вечна светлина“ (енциклика *Lumen Gentium* 10). Вярващите получават седемте дара на Светия Дух: мъдрост, разбиране, подкрепа, сила, знание, набожност, страх Божи.

Катедралата „Св. Павел“ в Лондон

Евхаристията е и тук, както в Православието, централно тайнство, обединяващо вярващите, възпроизвеждане на жертвената Тайна вечеря на Христос. Има специфично разбиране за транс-субстанциация (изменение на субстанцията) на плътта и кръвта Христови в хляба и виното на причастието. „Христос наистина ни се дава като животворна храна под видовете на хляба и виното – така както и на последната Своя трапеза с учениците на Велики четвъртък, в навечерието на смъртта – на тази Тайна вечеря, увековечена от Леонардо да Винчи. Възпоминание за миналото, по този начин продължено във времето, възпоминание за жертвата на Христос, евхаристията е храна за настоящето и залог за вечен живот... Даряваният на хората като храна Христос става за тях източник на живот, любов, вяра, надежда и милосърдие“ (*П. Пунар. Католическата вяра. С., 1996, с. 114, прев. В. Дечева,*

М. Младенова, Вл. Градев). Причастието освен с хляб и с вино е привилегия дълго време на духовенството. След II Ватикански събор до причастието и с вино имат достъп всички вярващи. За разлика от православния обред тук за причастие се приема безквасен хляб. Приемането на безквасници е според православните възгледи по-близко до юдейски обред и то не е приемливо, защото квасът в обредния хляб изразява възплъщението на Христос не само в човешко тяло, а и в човешка душа – без душата тялото би било мъртво.

Бракът е тайнство, което свързва съпрузите пред Бога. Свята е както съпрузеската любов, така и семейството, което се счита за „семейна църква“ и в нея се осъществява мисията за възпитанието на децата в духа на католическата традиция. Във Франция например, където Църквата е отделена от държавата, преди венчавката се изисква сключване на граждански брак.

Покаянието извежда вярващия от всекидневната му грешност, пред свещеника в своята изповед той „обръща“ наличното си състояние към животворна вяра благодарение на полученото опрощение. На изповедта се придава особено значение. Християнинът католик пристъпва към покаянието и изповедта с очакване за своята участ след смъртта – оправдание или осъждане за греховните му постъпки – и това е свързано и с представите му за чистилицето. Той, с други думи, изповядва особена индивидуална есхатология – преди всеобщото Възкресение, докато за православния християнин подобни представи не са характерни – той очаква всеобщо Възкресение и всеобща (съборна) есхатология.

Свещенството утвърждава живата традиция в Църквата – чрез ръкополагане се препредава свещена мисия за служение и за ръководене на Божия народ; ръкополагането свързва във верига апостолите, епископите и всички свещенически санове.

Маслоосвещението е тайнство на помазване на тежко болни и на хора, които са пред прага на края на земния си път.

Меса

В центъра на богослужebния ритуал е **месата** – католическата литургия. Тя е общо молитвено богослужение, каквото е литургичното действие и в Православието, но има свои особености и се изпълнява в съпровод на инструментална музика (най-често на орган). Дълго време месата е изпълнявана на латински език. След II Ватикански събор освен възможността тя да се изпълнява на съответни национални езици се допуска и музиката да бъде със специфичен национален и традиционален характер.

Култ към Дева Мария и светците

Почитанието на Дева Мария е съществен момент в култа и в Православието, но в католицизма то е особено подчертано и емоционално наситено. Тя се почита като „съзкупителка“ заедно със своя Син на човечеството, като Нова Ева, като „майка на вярващите“ и „образец на майчина любов, която трябва да вдъхновява всички, които участват в апостолската мисия на Църквата и се трудят в името на възраждането на човечеството“. „Както на небесата, където тя е прославена с душа и тяло, така и на Земята, майката на Исус предвещава и разкрива чрез себе си Църквата на бъдещия век в очакване на пришествието Господне (срв. 2 Петр. 3: 10), тя блести пред странстващия Божи народ като знак на непоколебима надежда и утеха.“

Апостолическа конституция Lumen Gentium, 21 ноември 1964 г., № 65 и 68.

(П. Пупар. *Католическата вяра*. С., 1996, с. 58–59, прев. В. Дечева, М. Младенова, Вл. Градев)

Предобразяването в Дева Мария бѣдно единство на човечеството, нейното дълбоко емоционално преживявано присъствие в живота на човека, специфичното за

средновековната западноевропейка култура свързване на нейния образ с този на Прекрасната Дама на рицарите – вероятно достатъчно много обстоятелства обуславят спецификата на този култ. Заедно с молитвата „Отче наш“ тук най-често произнасяна е молитвата „Ave Maria“ („Радвай се, Марийо“).

Култът към светците е мотивиран от идеала за святост, за уподобяване на човека на Бога. Близки посредници в човешкото общение с Бога, светците представят идеал за мъченичество, за добродетелство заради спасението на всички вярващи. Човек става причастен в святостта им чрез причастието, приобщава се към съкровището на Църквата – към „запаса“ от извършените от тях добри дела, помагачи за спасението на всички. Светците се почитат в икони, но характерът на иконичните изображения става в средновековната иконопис по-близък до всекидневните нагласи на вярващите. В храмовете присъстват и статуи, и неканонични изображения.

Римокатолическата църква обявява за блажени (*беатификация*) мнозина, които имат особени заслуги в нейния живот, при все че имената им не се свързват с чудеса, удостоверяващи необходимостта да бъдат канонизирани светците.

Религиозни празници

Католическата общност поставя в центъра на своя живот празника Рождество Христово, който се празнува на 25 декември (неподвижен). Празнува се появата в

света на Младенеца, на когото езическата мъдрост в лицето на тримата вълхви принася дарове – това означава преображението на земната мъдрост и приемането на безумната за всекидневното съзнание мъдрост на Кръста. Привично е етнологите да отбелязват близостта на датата на този празник със зимното слънцестоене. Привнесената от езическата традиция на германите елха на Рождество става символ на вечната младост и вечния живот, който е всеменен в света с идването на Христос.

Празнуват се неподвижните празници Богоявление, Сретение Господне и подвижните празници от богослужебния цикъл, отбелязвани според Григорианския календар: Връбница, предшестван от 40-дневен пост Великден (Възкресение), Възнесение, Петдесетница. Възкресение Христово (Пасха) се празнува като светъл християнски празник със символиката на преход от тленен живот, подвластен на телесното, към вечен живот. Всеки ден от религиозния календар се отбелязва в памет на канонизирани светци.

Катедралата в Сиена. Интериор

Денят на Все Светии се празнува на 1 ноември. През VIII в. празникът е официално установен от папа Григорий III; в англосаксонската традиция в навечерието на този ден (Hallow even) е празнуван друидски маскараден празник.

Има и други празници, специфични за католицизма, като: денят на Възнесението на Богородица, „кralицата на небесата“ (5 август); денят на Тялото Христово (на втория четвъртък след Петдесетница); денят на Сърцето Христово (4 юли) и др. Отдаването на специално почитание на Сърцето Христово се утвърждава през XVII в. и е свързано с мистично видение на Мария Алакок (монахиня от XI в.): тя видяла как Христос ѝ дарява своето сърце в отговор на дареното Нему нейно сърце, с кръвта си записала Неговото обещание – да бъде Негова любима ученичка, „игралище на Неговото благоволение“.

3. Католически монашески ордени

Аскетика

Аскетичните нагласи в западното християнство в началото са различни и определено може да се каже, че пустинножителното монашество и съответният тип аскеза не са били особено популярни тук. През ранното средновековие подобен начин на живот имат само странстващи келтски монаси. Спецификата на западохристиянската аскетика се определя от разбирането за смисъла на телесното, от дълбоко преживяваната необходимост от смирение на грешния човек. Особено влияние има сред вярващите трактатът „За подражанието на Христа“ („Imitatio Christi“), чийто автор е фламандският йеромонах Тома Кемпийски (1379–1471). Проповедта на Тома, повлиян от Бернар от Клерво, призовава за презрение спрямо суетния свят и обръщане към Бога, за саморазбиране и вътрешно утешение, за смисъла на страданията на Христос и на Дева Мария и за Евхаристийното тайнство. Образецът за следване е нищият и отрекъл се от всички земни страсти Христос. Аскетичното съвършено подражание на Христа е идеал и ако го съпоставим с обожението в Православието, ще открием известни различия в религиозната устременост на хората в двете традиции. Възгледите за аскетично подвижничество и характерът на аскетичните практики придобиват свои специфични среди в различните католически монашески ордени.

Бенедиктинци

Орденът носи името на св. Бенедикт от Нурсия (480–550). През 529 г. Бенедикт се установява в манастира в Монте Касино, който става център на бенедиктинската монашеска общност. Св. Бенедикт се ползва с изключителен авторитет сред вярващите, с името му се свързват чудеса. През 1947 г. той е провъзгласен за покровител на Европа. Западноевропейската монашеска традиция е изключително повлияна от Устава, който носи неговото име. В този устав се търси умереност на принципите на монашеско общежитие, избягване на крайния аскетизъм. Освен изискването за целомъдрие и изискването за „молитвен подвиг“ уставът изисква интелектуален труд, състоящ се преди всичко в преписване и коментирание на съчинения, в „благочестиво четене“ (което изключва езически съчинения), а също ръчен труд, както и занимания с религиозно изкуство. Смирението и скромността („майка на всички добродетели“) са онези характерни за бенедиктинска качества, разкриващи добродетелност. Изисква се и постоянно местоживееене на монасите. Освен в Италия бенедиктинският орден се установява в Англия, след това в Германия и в скандинавските страни и през IX в. става най-широко разпространената и стабилна монашеска общност в католическия свят.

Цистерцианци (бернардинци)

Орденът е основан през 1098 г. и реформиран от св. Бернар от Клерво, който го оглавява през 1115 г. Св. Бернар е мистик, който трудно възприема схоластичното мислене (известни са рязката му критика на възгледите на Пиер Абелар и предизвиканите събори за осъждането му). Ревностен защитник на църковното учение и противник на всяка ерес, той става един от вдъхновителите на Втория кръстоносен поход (1147 г.). Смиреността и възхождането към Бога, „сливането на душата с Бога“ следва да бъде според него целта на християнския живот. Преобладава ориентацията на „откъсване“ от суетността на светските дела, изискването за смирение и самовплъбяване. И към папата се поставят изисквания за строг монашески живот.

Кармелити, кармелитки

Орденът е основан през 1155 г. в Палестина. Основателите на ордена начело с Бертолд от Калабрия се заселват първоначално в планината Кармел (оттук идва и названието на ордена). В Западна Европа се установяват от XIII в. Орденът преживява вътрешно реформиране и след Тридентския събор (1545–1563) се обособяват женски и мъжки орден на босоногите кармелитки и кармелити. Те живеят доста изолирано от официалните институции. Основно се грижат за възпитанието и обучението на деца и извършват милосърдна дейност, свързана със здравеопазването.

Францисканци

Това е първият орден на бедните монаси. Създаден е в началото на XIII в. в Италия от св. Франциск от Асизи. Следовниците на св. Франциск наричат себе си първоначално минорити („малките братя“ на Христа). Самият св. Франциск е една от най-светлите фигури в историята на християнството. Наричат го „огледало на Христа“, според

Сцени от живота на св. Франциск

легендите е умее да се разбира с всички, да разговаря дори и с животните. Приел по време на кръстоносен поход в Египет да се опита да обърне към християнството даже султана. Последните години от живота си изживял в усамотение в Апенините. Там имал видения, след което по ръцете и нозете му се появили стигмати (знаци, появяващи се без участие на волята на човека на местата, където Христос е имал рани от гвоздеите, с които е бил прикован, и от трънния венец). Св. Франциск отрича мрачната аскеза и проповядва духовна веселост в смирено приемане на целия свят като Божие творение, видимите и невидимите творения Божии са свързани според него с братско-сестринска връзка. Дори и смъртта (телесната смърт) той посреща според легендата с „добре дошла, смърте, сестро моя“. Канонизиран е през 1228 г. и е провъзгласен за покровител на Италия. Главният обет, който дават той и неговите следовници, францисканците, е обет за „свята бедност“, за пълен отказ от каквато и да било собственост. Идеал за тях е „нищият Христос“. Установени са и изисквания за целомъдрие и за повиновение. Францисканците влизат в спор с доминиканците през XIII в. за правото на преподаване в университетите и макар и да не придобиват в това отношение мощта на доминиканския орден, получават от папата правото да преподават. Осъществяват и активна мисионерска дейност.

Базилката „Св. Франциск“ в Асизи

Клариски

Орденът е основан през 1215 г. от св. Клара от Асизи и също както францисканците е характерен с обета за следване на „нищия Христос“ и с милосърдна дейност.

Доминиканци

Орденът е основан през 1215 г. от св. Доминик. Доминик, родом от Испания, разгръща проповедническа дейност против катарите (дуалистична ерес) във Франция и тук, в Тулуза, основава ордена. Основно изискване към монасите е да бъдат високо образовани. Орденът откроява спецификата си тъкмо с образователната си дейност, ето защо и от монасите се изисква добра теологична подготовка. Доминиканците стават тези, които дават облика на университетите в Западна Европа още от XIII в. Доминиканци са такива авторитетни схоластични мислители като св. Алберт Велики, св. Тома от Аквино. Доминиканците се ползват с особеното покровителство на папската институция. Висока е активността им в продажбата на индулгенции, а също и по време на инквизицията. Орденът развива и мисионерска дейност.

Августинци

Орденът е основан през XIII в. в Италия и принадлежащите към него монаси следват устава, приеман като устав на Августин. Правилата за монашески живот, които той предписва, се основават, както във францисканския орден, на изискване за непритежаване и за целомъдрие. През XVI в. в рамките на ордена се обособяват конгрегации на „босите августинци“, а през XIX в. – общност на „братята съзерцатели“.

Йезуити

Орденът, представляващ по названието си „общество на Иисус“, е основан в средата на XVI в. в условията на активна борба на Римокатолическата църква за вътрешно заздравяване по време на Реформацията. Така че самият орден възниква като един от главните рупори на Контрареформацията. Основан е от испанецът Игнаций Лойола в Париж. Разработените от Игнаций Лойола „Духовни упражнения“ предполагат постигането на вътрешна дисциплина у човека, отричане от собствената си воля в името на повиновението пред авторитетните йерарси. Изискват се пълно отдаване в ръцете на по-старшия в йерархията, строго съблюдаване на послушание и всичко това е подчинено на идеята за пълноценно служение на ордена и за неговото единство. Типично йезуитско е правилото за мекота в начина на действие, но твърдост в същината на действието. Целта тук наистина оправдава средствата и това става един от принципите на живот в ордена. За особено важно се смята добре да се познават възможностите на монасите и да им се отрежда да вършат тъкмо онази дейност, за която са най-подходящи (молитвено служение, мисионерска, преподавателска, домакинска и др.). Изповядва се т. нар. принцип на пробабилизма: човек греша само когато извършва определена греховна постъпка, в противен случай греховността е само вероятна, тъй като постъпката не следва с необходимост от греховния помисъл. Предназначението на йезуитския орден е да заздравя цялата Римокатолическа църква след разклащането на устоите ѝ с реформационните движения. Още от създаването си орденът се ползва с особено покровителство от страна на папството. Освен във Франция, Италия, Португалия, Испания йезуитски общности се установяват и в Полша, Англия, Швеция, Парагвай, мисии достигат дори до Индия, Китай и Япония, Абисиния.

Особено активна е образователната дейност на ордена и до ден днешен, а също така и изследователската и издателската дейност. Той има 33 университета и 200 училища, а също и авторитетни изследователски центрове, издава около 1000 вестника и списания на 50 езика.

Капуцини

Орденът, обособил се в средите на францисканците, от 1619 г. е вече самостоятелен и става типичен изразител на контрареформационните тенденции. Основната мисия, около която се разгръща дейността на неговите монаси, е укрепването на папството. Наименованието си носят от „капуцио“ – островърха шапка на монасите.

Микеланджело.
Пиета

Разпространение на католицизма

Понастоящем в света има около 850 млн. католици. Редица европейски страни са преобладаващо католически: Франция, Италия, Белгия, Испания, Португалия, Австрия, Ирландия, Полша, Чехия, Словакия, Унгария, Хърватска; значителен процент католици има в Германия, в Швейцария, в Холандия и др. Голяма част от католиците живеят в латиноамериканските страни, а също и в Канада (около 46 % от населението) и в САЩ (около 27 % от населението). Сред азиатските страни католицизъм се изповядва във Филипините. Представителни католически общности има в Австралия и Океания, в някои африкански страни.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Кое определя специфичния облик на Римокатолическата църква и характера на нейната дейност?*
2. *В какво е сходно и в какво не разбирането за тайнствата с това в Православието? Кои са различията в извършването на тайнствата?*
3. *Кои са специфичните моменти в католическото богослужение, включително и в религиозния празничен цикъл?*
4. *Представете основните черти, определящи облика на различните монашески ордени. Направете съпоставки между тях. Опитайте се в диалог да съпоставите позициите на францисканец, доминиканец и йезуит. В какво откривате ролята на монашеските ордени в живота на католическата общност?*
5. *Какви са ценностните послания на католицизма и на католичеството?*

ПРОТЕСТАНТСТВО

Протестантството се заражда през XVI в. в условията на Реформацията и като част от Реформацията. Конкретният повод то да бъде названо „протестантство“ става протестен документ на група привърженици на религиозно-реформаторските идеи на Мартин Лутер, адресиран към католиците в сейма на гр. Шпайер (Германия). Въпреки протеста решението е да не се допуска разпространението на новите радикални по отношение на Църквата религиозни идеи и това довежда до обособяване на новата християнска деноминация.

Религиозно-идейният заряд на Реформацията се изразява в:

- отстояване на правото на свободна съвест на вярващия. Реформаторите се обявяват срещу обсебващата мощ на Римокатолическата църква, потискаща личността на вярващия;
- прокламиране на свобода на човешкия разум. Строгата догматична система на католицизма и схоластичният тип мислене се смятат за ограничаващи и сковавачи човешкия разум;
- отстояване на принципи на религиозен живот, близък до апостолските времена. Реформаторите се обявяват срещу клерикализма на Римокатолическата църква, срещу експлоатирането на някои религиозни действия с цел материално облагодетелстване (по-специално срещу покупко-продажбата на индулгенции);
- отстояване на идеята за национално самосъзнание. Реформаторите искат запазване на националните и културните специфики и чрез религиозния култ, за да бъде той в съзвучие с националната традиция, с културата и с говоримия език на участващите в него.

1. Общи принципи на протестантството

Протестантството не регламентира единна църковна организация и допуска множество на своите религиозни общности – това се потвърждава от по-нататъшното му многолико развитие. Независимо от многобройните различия, които се появяват между протестантските движения и оформилите се за твърде кратък исторически период протестантски църкви и по-малки религиозни общности, могат да бъдат открити няколко основни принципа, валидни за всички протестанти и заложили в самата същност на протестантството.

- **Върховен авторитет има Священото Писание (sola scriptura). Авторитетът на Священото Предание се отрича.** Придобиват различна модификация представите за църковна институция, но така или иначе функцията ѝ като носител на традицията се променя радикално. Преобладава разбирането, че всеки може да тълкува словото на Священото Писание без посредници. Като много важна се приема евангелизаторската мисия.
- **Спасението на човека е възможно единствено чрез вярата (sola fide)**, за разлика от католическото разбиране за особената роля на добрите дела за спасението на вярващия.
- **Вярващите са равни пред Бога и в този смисъл „всички християни са свещеници“.** Невъзможно е според протестантите да се приема повече разбирането за „първи сред равните“, характерно при определянето на статута на свещените санове при католицизма. Духовенството за протестантите няма авторитета на Божествена власт.

- **Признават се само две тайнства:** кръщение и причастие. Отричат се всички други, приемани в Православната и в Римокатолическата църква. А и тези две тайнства, както се счита, са ни дадени само като знаци, които са действени **единствено поради силата на вярата**. Тайнствата, както и изобщо религиозният култ, биват доведени до пределно лишаване от реалистичния и символния им аспект.

Богослуженията се опростяват до предел и това опростяване започва от десимволизирането на компонентите на самото богослужение. Не се приема иконопочитанието, в новите храмове няма икони и олтари. Не се почитат светци, смисълът на тяхното посредничество се оспорва заедно с отричането на смисъла на Свещеното Предание, поради това в протестантските храмове няма мощи. Богослуженията се извършват на местните езици. Не се приемат основанията за целибата на духовенството. Смята се, че монашеството не е необходимо. Демократизира се структурата на Църквата.

2. Форми на протестантството

2. 1. Лутеранство

Лутеранството е първата и най-широко обхватната протестантска общност. Зародила се е в Германия и е наречена така на името на своя основател Мартин Лутер (1483–1546). Младият Лутер преподава учението на Аристотел в Ерфуртския университет, но скоро под действие на силна набожност и „страх Божи“ взема решение да постъпи в манастир. По-нататъшният му духовен път е определен и от дълбокото влияние на новозаветната мистика на ап. Павел и на немските мистици, особено на Майстер Екхарт. Мистичната „искра“ в човешката душа, за която говори Майстер Екхарт, се открива на Лутер като Божия воля, която следва да покори човешката воля. Искрената вяра и Христовите заслуги са истинският път на човека към спасение и поради това не са нужни удостоверявани от Църквата добри дела. Човек не може да бъде опростен чрез индулгенции, мисли Лутер, защото така се пренебрегва вътрешното разкаяние, а продажбата им предизвиква истинска буря от гняв у него и у неговите последователи.

На своята църква във Витенберг Лутер окачва тезиси (95 тезиса), в които са формулирани възгледите му и които съдържат основните принципи на протестантската вяра. Основен момент в тях е прякото обръщане към Свещеното Писание, към Евангелието, и в това се крие желанието за възвръщане към фундамента на религията: към апостолското християнство без посредничеството на Преданието, което за протестиращите е облечено в одеянията на Римокатолическата църква, считана дори за „антихрист“. Друг основен момент в тезисите е положението, че „всички християни са свещеници“. Това свещенство предполага равенство на всички пред Бога, ето защо постепенно протестантите открито отричат йерархичната структура на Римокатолическата църква. Категоричен е техният протест срещу привличането на материални средства за Църквата, която злоупотребява с желанието на вярващите да облекчат страданията на „попадналите“ в чистилицето души. През 1520 г. Лутер е отлъчен от Католическата църква с папска була, която той пък публично изгорил.

М. Лутер превежда Библията на немски език. Популярността на Лутер се дължи вероятно на оживотворяващото възвръщане към евангелския тип проповед, на приближаването на езика на тази проповед към говоримия език, изобщо – демократизирането на религиозния култ и приобщаването на национално-културната специфика

към него е естествено да привлекат широки кръгове вярващи. Проповедта на Лутер е обладана от остър усет за Божия гняв, от увереността, че има лична мисия за борба с дявола и за слово, предупреждаващо за Божия съд. Така изглежда у него личната вяра, на която всички протестанти придават особено значение. Още сред лутераните се оформя, но получава краен вид у калвинистите и идеята за предопределението – всичко според тях е предначертано от волята на Бога.

Основни документи на лутеранството са „Аугсбургското изповедание“, „Апология на Аугсбургското изповедание“, съставени от „кроткия спътник“ на Лутер и проникновен богослов Филип Меланхтон, Голям и Малък катехизис на Лутер.

Църквата бива разбирана като невидима общност на „равни свещеници“. За разлика от тях видимият човек е обладан след грехопадението от зло – типично за протестантските възгледи е разбирането на човека като зъл по своята природа.

„Ние учим, че макар всемогъщият Бог да е сътворил и да промишлява за творението, грехът продължава да се поражда от дявола и от поробената от греха човешка воля, която презира Бога. Без Божията помощ и въздействие човешката воля, сама по себе си като поробена от греха ще се отвърне от Бога към злото, както казва Христос в Иоан (8: 44): „Кога говори лъжа, (дяволът – уточн. наше) своето говори.“ (Из Аугсбургско изповедание, XIX. Изд. Българска Лутеранска църква. 2002 – WELS – BWM, прев. Ант. Миндова) Поради това и основният стремеж е да се възстанови чистотата на учението за вярата. „Започваме с учението, че нашите дела не могат да ни помирят с Бога, нито пък посредством тях можем да придобием благодат, защото това става единствено чрез вяра, тоест – когато вярваме, че греховете ни са опростени в името на Христос, Който е единственият Ходатай, помиряващ ни с Ощеца“ (нак там, XX, 9). И светците не са в този смисъл ходатаи, те могат да бъдат само пример за вярващите и „да се възпоменават, за да се укрепва вярата ни, когато виждаме каква благодат са получили и как вярата ги е подкрепяла“ (нак там, XXI, 1), но не и да им се оказва религиозно почитание.

От лутераните води началото и приемането само на две тайнства: кръщение и причастие, както и отричането на смисъла на иконопочитанието.

От Германия лутеранството прониква в скандинавските страни.

2. 2. Калвинизъм

Калвинизмът е основно протестантско направление, възникнало през XVI в. в Швейцария. Носи името на основателя си Жан Калвин (1509–1564), французин по произход. През 1536 г. в гр. Базел е публикувана книгата на Калвин „Наставления в християнската вяра“, преработвана от него и преиздавана няколко пъти. Теолог и юрист по образование, Калвин има по-рационалистична нагласа от тази на М. Лутер и се опитва да обоснове ново „рационално“ понятие за Бога. Той отстоява възгледа за трансцендентност на Бога и Негова независимост от света и от човешките добри дела. Според него самото понятие за Бог е накърнено във възгледите на Римокатолическата църква, твърде много е „иманентизирано“ и сведено сякаш до „зависимост“ от добрите дела на човека.

Калвин провежда пределно строго идеята за предопределението на човека. Не е възможно човешко знание за Божията воля, която предопределя участта на всички. При това не всички са предопределени за спасение, а само неголяма група „избрани“ и никой човек не може да има знание за това Божие решение. Човешките дела, колкото и да са богоугодни, не биха могли да променят тази изначална предопределеност. На човека му остава само да вярва искрено и да изпитва боязън от Бога. Нищо не може да

облекчи участта на онези, за които е предначертана гибел. Суровостта на калвинисткия възглед за предопределението се приближава твърде много до старозаветното разбиране, според което е „страшно да попаднеш в ръцете на живия Бог“.

От друга страна, в калвинизма се откроява желанието на вярващите да покажат не само чрез благочестивост, а и чрез външни действия, че принадлежат към групата на избраните за спасение. Това в твърде висока степен стимулира трудовата и социалната им активност.

Начинът на живот на калвинистите от този първоначален период също е доста суров. Пълното подчинение на волята Божия, спрямо която човек следва да е послушен роб, изключва каквито и да било „отклонения“ от избрания религиозен път и разпиляване на усилията и на даденото от Бога време на човешкия живот. Известно е, че в Женева, където Ж. Калвин живее, по негово внушение за известно време са забранени всякакви светски празници, танците и забавленията, затворени са увеселителните заведения, животът на гражданите е организиран около религиозни събирания и проповеди.

Този тип реформиране на религията бива наричан романски тип, защото по изисквания към вярващите и по проникването си в светския живот е близо до католическата практика. Към вярващите се предявяват строги изисквания за безпрекословно подчинение спрямо калвинистката църква, за строг нравствено регламентиран начин на живот. Безпрекословно се провежда също така и основният протестантски принцип за придържане към изключителния авторитет на Свещеното Писание. Следствие от нагласата на калвинистите да се следва изключително Божествената воля и авторитета на Божието Слово е и постепенното създаване на негативна нагласа спрямо светските властови институции, формирането на антимонархическа ориентация. При проникването си в различни страни калвинизмът се изменя и все повече се демократизира, стигайки действително до създаването на общини от равни помежду си вярващи.

През 1573 г. калвинизмът е приет като официално вероизповедание в Холандия. От Швейцария калвинизмът прониква в Шотландия, където под ръководството на сподвижника на Калвин Джон Нокс се установява **презвитерианска църква**: както в Шотландия, така и в Англия са „снети“ пълномощията на епископския сан, презвитерите и пасторите биват избирани. Характерна нагласа на английските калвинисти е **пуританизмът** – възгледът за „очистяване“ на Църквата, което предполага както демократизиране на ръководенето на църковния живот, така и опростяване на богослужебните действия. В крайните си варианти тази религиозна практика вече не се обръща към Литургията, нито към Символа на вярата, нито към символиката на Разпятието.

В Англия в рамките на калвинисткото вероизповедание се утвърждава и направлението, наричано **конгрегационалисти** (от „конгрегация“ – братство), които съсредоточават религиозния си живот в местни общини начело с пастори. Тези пастори се избират чрез вот на общината, като в избора участват и миряни, и имат мандатност. Богослужението е до предел модифицирано с оглед на спецификите на общините, като някои от тях имат дори собствени вероизповедни принципи.

2. 3. Англиканство

Англиканската църква е официално утвърдена през 1534 г. от крал Хенри VIII. Конкретен повод за нарушаването на хармоничните отношения с папската институция става желанието на краля да бъде прекратен един от браковете му, но обособяването на англиканците се вписва в цялостния контекст на реформационното движение. Един

от основните мотиви тук, както и изобщо по време на Реформацията, става желанието за национална самостоятелност на религиозния живот. Кралят се обявява и за глава на Църквата. Англиканската църква се формира като близка до католичеството по представите за църковна структурираност и йерархия и остава епископална. Същевременно в нея се утвърждават протестантски идеи, следващи предимно калвинистката ориентация. През 1549 г., по времето на крал Едуард VI, със специален акт е утвърдена литургията на Англиканската църква. Основен документ на Църквата остава „Книгата за общи молитви“, утвърдена с този акт. Времето на Мария Тюдор е

мрачно за тази Църква поради острата католическа реакция, изразена в политика на преследвания и кървави разправи. При все това устоялите англиканци дооформят и регламентират спецификата на структурата на Църквата, на богослужението, характера на молитвите и дори утвърждават свой символ-верую (през 1571 г.).

Църковната йерархия е изградена от архиепископи (Кентърбърийски и Йоркски), епископи, свещеници и дякони. Архиепископите и епископите се утвърждават от кралицата по предложение на премиер-министъра. Свещените санове не се отличават с божествен авторитет за извършване на богослужението. С времето в Църквата се обособяват две вътрешни тенденции. Едната, т. нар. „Висока църква“, е по-близко до католическата традиция по строгост на йерархичните отношения и до разбирането за спасителна сила на Църквата, за необходимост от при-

частност в Църквата, като при това се придържа към протестантския принцип за спасение с вяра, както и към идеята за предопределението (в калвинисткия му вариант). Другата, т. нар. „Ниска църква“, е по-демократизирана – споделя идеята за спасение на всички вярващи и се стреми да отстоява правото на всекиго да проповядва. Допускането на жени до проповедническа дейност предизвиква остри спорове и негативно отношение от страна от елитарните кръгове на „Високата църква“. Из средите на „Ниската църква“ се обособява движението на методистите, прераснало в самостоятелна Методистка църква.

В Англиканската църква се признават, както по принцип при протестантите, две тайнства – кръщението и причастието, но до католическия ритуал я приближава месата като литургично богослужение, както и култът към Дева Мария и светци.

2. 4. Анабаптисти

Анабаптистите, или „прекръстените“, се обособяват като самостоятелно движение през XVI в. Не бива, според анабаптистите, кръщението да се извършва в детска

Англиканската книга
за общи молитви

възраст, то следва да се приема съзнателно и с пълно разбиране, като апостолска мисия. Приемайки за себе си ново кръщение, те споделят идеята за непрекъснато „вътрешно откровение“ в душата на човека, озарен с Христовата светлина. Вътрешното озарение е особен род пророческа дарба, която човек получава, и за осъществяването ѝ, както и за „съд“ над самия себе си, не е необходима църковна институция. Що се отнася до „външното откровение“, то приемливо е само това откровено Божие слово, което е дадено в Новия Завет.

За основател на анабаптисткото движение се смята Николай Щорх от гр. Цвикау (Саксония), обявил себе си за пророк. Твърде радикални стават действията им, след като движението е възглавено от Томас Мюнцер, който подтиква към социални бунтове в името на представите за равенство. Издигнатият лозунг за „равенство в образованието“ се обръща в бунт срещу елитарното образование и науката. Град Мюнстер бива провъзгласен за Новия Йерусалим със свой „цар“ – за такъв се обявява Йохан Бокхолд. Оттук анабаптистите се опитват да разпространят влиянието си в цяла Германия и други страни, но срещат активна съпротива. Понастоящем има малка анабаптистка група в САЩ – наричат се „амиши“ и живеят в затворена и пазеща традициите си община. Отличават се по начина на обличане (характерни за мъжете са брадите, за жените – дългата коса, дрехите им са собствено ръчно тъкани и без копчета, само с връв), по негативното си отношение към продължителността и характера на образованието, но отстояват възгледа за ненасилие.

2. 5. Менонити

Менонитите са основана през XVI в. религиозна община, носеща името на основателя си Симон Менон (1496–1561) от Холандия. Менон приема възгледа на анабаптистите за кръщение на възрастни. Но за разлика от войнствените анабаптисти, той и привържениците му изповядват такова равенство на вярващите, което предполага ненасилие, несъпротива срещу злото, а също и забрана за употреба на оръжие (обявява се против воинската служба с оръжие). Организираны са в самостоятелни общини и освен в Холандия се установяват още в Германия, Русия. Много гонени и преследвани, те все пак се запазват като общност. Днес имат общини в САЩ, Холандия, Канада, Русия.

2. 6. Баптисти

Началото на баптиското движение е положено през XVII в. от Джон Смит в Лондон. Баптистите (названието им произлиза от baptizo – кръщавам) се отличават в началото от другите протестанти предимно по начина на кръщаване. Те считат, че е нужно да се възстанови кръщението чрез потапяне във вода, също както са се кръстили Иисус Христос и Йоан Кръстител и както се е извършвало апостолското кръщение. Кръщават се възрастните хора, а не децата, защото човек следва съзнателно да е приел вярата. Основите на общността са положени в Лондон, като кръщението чрез потапяне се приема от кръстен по този начин свещеник, поканен за целта от Холандия. Възникнала „на фона“ на калвинизма, баптистката община е една от най-интензивно разрастващите се. По-представителното направление на общите баптисти е по-либерално: до участие в религиозния ритуал се допускат и кръстени чрез поръсване, мисионерството се смята за необходимо заради разрастването на общината. Според тях човек не е фатално предопределен в принадлежността или в непринадлежността си към „групата избрани“ за спасение, с волята си самият човек също е активен и съпричастен към делото на спасението. Докато по-затворената и предявяващата по-сурови изисквания към религиозния живот група на „настните баптисти“ се придържа еднозначно към идеята за предопределението; според тях трябва да бъде ограничаван кръгът от участващи в

богослужението – те да бъдат само кръстени чрез потапяне и да се придържат строго към принципите на живот в общността. Съществуват и група баптисти, различаващи се от другите по това, че празнуват като ден на Божествен покой съботата (оттук те се наричат съботяни или баптисти от седмия ден), като в този ден се отвръщат от всички мирски дела и се отдават на молитва и размишление за Бога. Разпространението на баптизма в САЩ е твърде широко и се свързва с т. нар. ривайвализъм (пробуждането) от средата на XVIII в.

2. 7. Квакери

Квакерите са мистична религиозна общност, основана от Джордж Фокс (1624–1691) през втората половина на XVII в. Названието им идва от „quakers“ (треперещи, тръпнещи). На съдебен процес над Фокс заради религиозните му убеждения той се обръщал към присъстващите в залата с думите „треперете пред Божия Съд“. Неговите последователи не без гордост приели названието „квакери“ като израз на свещен трепет пред Бога. Наричат се още „приятели на вътрешната светлина“. Според тях на човека е дадена „вътрешна светлина“ като непрекъснато Божие откровение и ако прозрем в скрития смисъл на Писанието, ще открием такава светлина на вътрешното откровение. Ето защо придържането към външния изказ на Писанието не е достатъчно, нужни са вътрешно обръщане и мистично вглъбяване. Не е възможно, смятат квакерите, да се приема исторично тълкуване на библейските събития, по-скоро става дума за дадено зад формата на свещения текст мистично движение на човешката душа към Бога. Дори и възплъщението на Иисус Христос не бива според тях да се счита за реален факт. Тъй като се стремят към непосредствено духосъзерцание, квакерите намират за ненужна такава „външна обвивка“ на религиозния живот, каквато е Църквата с нейната йерархия, с литургията и тайнствата ѝ. Срещата с Бога и осенението за проповядване се дават лично на всеки човек чрез „вътрешната светлина“. Квакерите се отдават на тиха молитва и обръщане към Бога без посредници. Смятат за ненужно приемането на специални догматични принципи.

2. 8. Методисти

Методистите се обособяват из средите на Англиканската църква през XVIII в. Братята Джон и Чарлз Уесли създават „Свят клуб“ на студенти в Оксфорд. Проповедта, считат те, е най-важната християнска мисия. Всеки човек според тях има още от рождението си особена благодат – за проповядване на Божието слово. В това отношение свещеникът не се различава от мирянина, мъжът не се различава от жената. Благодестивата проповед разкрива всички тях като равнопоставени в религията. Тази проповед не изисква нито църковен сан на проповядващия, нито никакви специални „места“, обособени от света. Всяко място е пригодно, защото Духът присъства навсякъде. Така проповедта „напуска“ храма, мястото на присъствието на Светия Дух, и „излиза“ в клубовете, по площадите. „Границите“ на свещено и мирско стават трудно проницаеми. Те се виждат по-скоро в изискванията към самата проповед: тя да бъде методически промислена, да бъде насочена към предварително поставени религиозни цели, съзвучни тук с представите за християнството като носител на нравствени ценности. Основният акцент на проповедта остава типичното за протестантите призоваване за спасение с вяра. Покаяние е нужно, за да се утвърди оправдаваща вяра, в която всички постигат радост, умиротворение и любов, свързани са в Христовата любов. Проповедта призовава към „духовно възвисяване“. Сред целите на бързо разрастващата се „методична“ религия можем да установим и някои конкретни предписвани норми, напр. да се извършва полезен труд и да се цени времето, да се спазва и да се посвещава изцяло на Бога почивният ден, да не се употребяват алкохол

и наркотици и т. н. Словото на странстващите проповедници, произнасяно пред събрания и митинги на вярващи, се придружава и с изпълнение на песни (самият Джон Уесли е автор на над 5000 песни).

В средите на методистката община през втората половина на XIX в. се формира Армията на спасението, предназначена да осъществява евангелизираща мисионерска дейност в началото в Лондон, а след това разширява обхвата си на действие в цяла Европа, в Индия, в Австралия, в САЩ и в други страни, като главно насочва усилията си към подпомагане на бедни и нуждаещи се, към борба със социални пороци и др.

2. 9. Адвентисти

Адвентистите са протестантска общност, възникнала из средите на баптизма и основана от Уилям Милър в Ню Йорк през 30-те години на XIX век. Основният момент в проповедта на У. Милър е очакването на второто пришествие на Христос и на края на света. Адвентизмът (от „adventus“ – пришествие) възвръща към строго придържане към казаното в Светото Писание, следвайки го доста буквалистично. По изчисления, основаващи се на пророчествата на Даниил и на други моменти в Откровеното слово, адвентистите „фиксира“ времето на настъпването на второ пришествие на 21 март 1843 година. Есхатологичните очаквания не се оправдават (според казаното в Священото Писание, че никой човек не може да знае кога ще настъпи краят на света) и за адвентистите остава скритото очакване за идването на Христос, встъпил, според тях, в светилицето на небесния храм.

Адвентистите от седмия ден, днешната утвърдена форма на адвентизма, поддържат напрегнато очакване за идването на Христос, за което човек следва да се подготви. Водеща фигура в това движение е Елена Уайт (1827–1915), автор на книги, тълкуващи библейски текстове, и на наставления за религиозния живот. Основните норми, около които се организира този живот, се съсредоточават в празнуването на съботата и в провеждането на т. нар. „санитарна реформа“. Особеност при адвентистите е еднозначно проведеното разбиране за това, че душата умира заедно с тялото. Възкресението се очаква за цялостния човек в единството на душа и тяло. „Санитарната реформа“ има за предназначение тялото да бъде подготвено за бъдещото Възкресение чрез очистване, а това предполага да се съблюдават определени правила за здравословно хранене, да не се употребяват пикантни храни и свинско месо, алкохол, кафе, някои медикаменти, да не се пуши и др.

2. 10. Петдесетници

Харизматична протестантска общност, възникнала към края на XIX в. в САЩ. Основните религиозни усилия на петдесетниците са насочени към непрекъснато оживотворяване на паметта за слизането на Светия Дух върху раменете на апостолите при тяхното събиране в храма на петдесетия ден след Възкресението на Христос. А тогава всеки получил своята „дарба“ или мисия – да проповядва, да говорят на „други“ езици... И така, според петдесетниците всеки човек може да бъде осенен от Светия Дух, получавайки неговите дарове, при това в зрима форма – дар за проповед, за изцеляване на болни, за говорене на чужди езици (глосолалия). Кръщението със Светия Дух и получаването така на особена харизма е в центъра на религиозния култ – в кръщението самият човек става онзи, чрез когото Светият Дух действа в света. Богослужението е емоционално наситено. Злото се проявява предимно като болестни състояния.

Петдесетните църкви са много и различни по спецификата си, напр. в някои има ясно съсредоточаване върху глосолалията (в САЩ има около 40 такива). Петдесетни са и евангелските Божии църкви.

Разпространение на протестантството

Общият брой на протестантите е около 400 милиона души. Най-многобройни, около 85 млн., са лутераните, съсредоточени предимно в Германия и в скандинавските страни. Калвинистите общо са около 35 млн., живеещи в САЩ, Холандия, Шотландия, ЮАР, Швейцария, Канада и др. Англиканската църква е държавната църква в Англия и е утвърдена с присъствието си в Шотландия, Ирландия, Нова Зеландия, САЩ, Канада. Към англиканското изповедание принадлежат около 55 млн. души.

Баптистите са около 48 млн. души, като най-големите баптистки общини са в САЩ (80 % от баптистите); представителни баптистки общини има още в Русия, Бразилия, Нигерия, Япония и Китай и др. Методистите са около 40 млн., като голяма част от тях живеят в САЩ, Канада, Южноафриканската република, Австралия, Великобритания. Петдесетниците наброяват повече от 20 млн. души и движението показва тенденция към интензивно разрастване. Адвентистите от седмия ден наброяват приблизително около 5 млн. души. Квакерите са понастоящем около 200 хил., предимно в Северна Америка и Англия.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

- 1. Анализирайте общите принципи на протестантството.*
- 2. Направете съпоставка между основните нагласи на лутерани, калвинисти, англикани, анабаптисти.*
- 3. Кои са съществените моменти във възгледите на баптисти, квакери, методисти, адвентисти, петдесетници?*
- 4. Какви са според вас ценностите, които изповядва протестантството, и какво е специфичното му място в религиозната история на човечеството?*
- 5. Дискусионен клуб: Определете три дискутиращи групи, участниците в които да проведат диалог „от името“ на православния християнин, католика и протестанта за смисъла на християнския живот. Търсете сходни и различаващи се моменти в трите позиции.*

Раздел III. ИСЛЯМ

ИСЛЯМ: ПРИНЦИПИ НА ВЯРАТА И РЕЛИГИОЗЕН ЗАКОН

Ислямът, най-младата от световните религии, възниква през VI век. Названието „ислям“ произхожда от трибуквения корен *slm* и се разбира като „отдаване, покоряване“ на Аллах. От този корен води началото си и названието „муслим“, „мюсюлманин“ (отдал се на Аллах), както и думата „селям“ („мир“). Религията е дадена според мюсюлманите направо от Аллах и Неговият пророк е Мохамед.

1. Пророк Мохамед. Коранът

Животът на Мохамед

Пророк Мухаммад (Мохамед) е роден около 570 г., син е на Абдуллах („служител на Аллах“) и Амина („вярна“) и произхожда от племето на курайш, живеещо в Мека. Курайшите се грижат за съществуващия вече храм Кааба (Кябе), в който по онова време арабите се покланят на множество племенни божества. Останал рано сирак, Мохамед става пастир и живее при свои родственици. Хадиджа (Хатидже), негова по-възрастна роднина, го приема при себе си като помощник в търговията с кervани и по-късно той се оженва за нея. Тя е и първият човек, който го подкрепя през цялото време на осъществяването на приетата от него пророческа мисия. За първи път той чува глас на архангел Джибрил (Гавраил) с откровени слова в пещерата Хира в планината Нур. Трудна е в началото неговата проповедническа дейност, трудно убеждава другите да приемат неговото пророчество. Той проповядва срещу идолопоклонничеството, призовава всички да се обърнат към единия единствен Аллах, да следват правилния път към Него, да бъдат готови за настъпването на Съдния ден. Недоверието го тласка да напусне Мека и да замине за Медина (тогава Ясриб) с най-верните си сподвижници, които се побратимяват. Това събитие е известно като „хиджра“. Хиджра е „бягство“, което напомня как Агар се спуска в пустинята, за да намери вода за сина си Исмаил (от когото води началото това семитско коляно); това е болезнено отделяне от родовия корен, от така присъщата на арабите родова свързаност, в името на нова, духовна свързаност. От годината на хиджра – 622 – води началото си летоброенето в исляма. В Медина Мохамед основава религиозната община – умма (от „умм“ – „майка“), състояща се от 75 братски двойки (мухаджири). Установява богослужение със задължителна петкратна денонощна молитва, ръководено от него в качеството на имам.

По пътищата между Мека и Медина често избухват размирици поради взаимните нападения на преминаващите кervани със стоки. Управникът на меканците решава да усмири с военни действия привържениците на Мохамед. Две години след хиджра в битка при Бадр малобройните и по-зле въоръжени мюсюлмани обаче побеждават меканците. Това бива възприето като знак за подкрепата на Аллах и Неговите ангели и за силата на новата религия и тази битка се смята от мюсюлманите за първообращец

на свещената война (джихад) в името на религията (дин) на Аллах. Мохамед е допуснат до Мека, проповедите му привличат жителите на града. През 630 г. те приемат окончателно пророка и се обръщат към новата религия. Всички езически идоли в Кябе са унищожени и храмът става центърът на поклонение на Аллах – „Домът на Аллах“.

Общността на приелите исляма започва да се разраства бързо. Мохамед изисква приемащите исляма да се отрекат от идолите си, да се молят по пет пъти на ден, да признаят него като пророк на Аллах, да даряват средства на религиозната община. Той обръща киблата (къбле – посоката, в която се обръща молещият се) от Йерусалимския храм към храма Кааба в Мека. С името на Мохамед са свързани и първите стъпки в религиозното образование на мюсюлманите, той основава религиозно училище (медресе). До края на дните си (632 г.) Мохамед проповядва, че ислямът установява равенство на верните пред единствения Аллах.

Така с усилията на Мохамед, на близкия му сподвижник Абу-Бакр и други последователи ислямът се утвърждава като нова универсалистка, наднационална религия, чиито привърженици се саморазличават както от народностните вярвания на арабите, така и от вярата на юдеите и на християните. Религиозната община, без да има Божествена санкция (както има Църквата в християнството), става носител на единството на вярващите, а също и важен фактор в осъществяването на общественото и държавното единство.

Коранът

Коранът е Свещеното Писание на мюсюлманите, Книгата, която съдържа даденото от Аллах Откровение. За разлика от Библията, словото на Корана (калам Аллах – слово на Аллах) е получено само от пророка пратеник Мохамед в недълъг период от време – 23 години (от тях 10 в Медина и 13 в Мека). Мохамед само приема словото на Аллах и го изразява в проповедите си. Повечето сури (глави) на Корана са дадени чрез посредничеството на архангел Джибрил (Гавриил), а някои направо от Аллах. Сподвижниците на Мохамед учат словата на Корана наизуст и ги препредават устно. Първите записи са направени върху палмови листа и каменни плочи. Още по времето на първия след смъртта на Мохамед халиф Абу-Бакр текстовете са обединени и този първоначален вид на Корана не се различава много от сегашния. Окончателното установяване на текста на Корана се извършва по времето на халиф Осман (управлявал през 644–656 г.), като всички копия, които не съответстват на установената по реда и формата си книга, са унищожени.

Свещеният Коран съдържа 114 сури. Сура означава „редица, ред“ (като в градежа на здание) и не се употребява за назоваване на глави в други книги – така е подчертана уникалността на Корана. Най-дългата, втора сура „ал-Бакара“ („Кравата“) съдържа 286 айята („айят“ означава знак, знамение – всеки стих е такова знамение, „свърхчовешка изява на Божията воля и мъдрост в потвърждение на Неговото могъщество“ – *Цветан Теофанов. Превод на Свещения Коран. С., 1997, с.6*). Дължината на сурите постепенно намалява, най-кратките са в края на Корана. В края се намират сурите, които са получени най-напред, а в началото на Корана са онези, които са получени от Мохамед последни и те съдържат по-обстойното представяне на основните религиозни принципи.

Първата сура, „ал-Фатиха“ (откриваща, отваряща Книгата) представя основната, „детска“ молитва на мюсюлманина и се чете при всяко всекидневно богослужение:

1. В името на Аллах, Всемиловичия, Милосърдния!
2. Хвала на Аллах – Господа на световите,
3. Всемиловичия, Милосърдния,

4. Владетеля на Съдния ден!
5. Само на Теб служим и Теб за подкрепа зовем.
6. Насочи ни по правия път,
7. пътя на тези, които си дарил с благодат, а не на [тези], над които тегне гняв, нито на заблудените!

(Бележка: Кораничните текстове са приведени по: Превод на Свещения Коран на Цветан Теофанов. С., 1997.)

С особен авторитет се ползва 112 сура „Пречистването“, с която се обявява Божието единство:

В името на Аллах, Всемиловичивия, Милосърдния!

1. Кажи [о, Мухаммад]: „Той е Аллах – Единствения,
2. Аллах, [Целта на всички възжелания]!
3. Нито е раждал, нито е роден,
4. и няма равен Нему.“

В Свещения Коран, „неръкоотворна“ и боговдъхновена Книга, се съдържат всички вероучителни принципи; всички изисквания към религиозната практика и норми на религиозен живот се черпят от него – пряко или непряко (опосредствано от Предаването). Той е даден „на ясен арабски език“ (26: 195). В този смисъл арабският език се приема за свещен. Божествен е произходът и на Книгата, и на езика, на който е дадена тя. Названието „Коран“ произлиза от арабския плагол „кара’а“, т. е. чета на глас, декламирам. Словото в Корана има своя вътрешна ритмика, която се губи при различните преводи. Независимо от разбирането за сакрален характер на езика, на който е даден Коранът, твърде скоро се допуска той да бъде превеждан на други езици заради разпространението на новата религия.

По своите функции Коранът е аналогичен на смисъла на личността на Исус Христос в християнството, за мюсюлманите Коранът е спасителното начало. Словото, което в християнството се разкрива като Личност, в исляма е изразено в Книгата и е опора на спасението. Защото според мюсюлманите действително съществуване има всъщност един Коран – Книгата на книгите, Книгата-майка (Умм ал-Китаб).

Тази Книга е първообразът на всеки записан Коран, тя лежи под престола на Аллах и „Аллах изличава и утвърждава, каквото пожелае, у Него е Книгата-майка.“ (13: 39). Умм ал-Китаб е недостъпна за човешка ръка и за изменчивостта на човешкото слово. Или, иначе казано, тя е тждествената Книга и следователно тждествената страна на всяко изразено във външна форма слово на Аллах.

С по-различно отношение към статута на Корана се отличават **муатазилитите** (края на VIII–началото на IX в.), чиито възгледи се смятат за еретични, но остават компонент на ислямската теология. Според

Илюстрирана
страница от Корана

тях е възможно вероучителните принципи, представени в Корана, да бъдат обосновани и от човешкия разум и дори той да търси в Книгата противоречия. Но имат и други основания: считат, че да се приписва на Корана вечност, то означава да се въздига „втори Бог“ наред с Аллах. Муатазилитите, повлияни от античната, особено от елинистичната философия, се обявяват за по-свободно тълкуване на свещеното слово, като привнасят в разбирането му и редица философски постановки.

2. Петте принципа на вярата

Според едно предание Мохамед се отправил в молитвения дом в Йерусалим и там след нощната молитва му били поднесени три чаши: с мед (символ на естествената сладост и сетивност в езическите вярвания), с вино (символ на кръвта Христова, изразяващ християнската духовност) и с мляко. Мохамед, гласи преданието, избрал третата – „здравата и общодостъпна храна“, която да бъде добре възприемана от всички вярващи, без да ги оставя в сферите на сетивното или пък да ги изправя пред високите изисквания на спекулативна теология. Догматичните принципи в исляма са почерпени пряко от Корана, не са били предмет на догматични спорове, ислямските богослови (улеми) не са привнасяли в тях нови положения.

Петте принципа на вярата, или петте догматични положения, опора на ислямското вероучение, могат да се открият в казаното в сура 4 („Жените“): „О, вярващи, вярвайте в Аллах и в Неговия Пратеник, и в Книгата, която е низпослал на Своя Пратеник, и в Писанието, което е низпослал преди! А който отрича вярата в Аллах и в Неговите ангели, и в Неговите писания, и в Неговите пратеници, и в Сетния ден, той дълбоко се е заблудил“ (4: 136). И така, принципите на вярата са:

1. **Вяра в Аллах.** Вярата в единствеността на Аллах е изразена най-лаконично в: „Аллах е единственият Бог“ (4: 171); „Аллах – няма друг бог освен Него!“ (4: 87). В това верую се заключава същината на мюсюлманската вяра. В отношението към него се определя съвършенството на самата вяра и единството на вярващото човечество. Особено важно е, че мюсюлманите приемат Аллах за Творец, но не и за Отец – Аллах не е роден, но и не ражда, „Пречист е Той, за да има рожба!“ (4: 171). Християнската вяра в Троица е неприемлива за мюсюлманина. „... И не казвайте: „Троица!“ Престанете! Това е най-добро за вас“ (4: 171). Иса (Иисус) се смята за пророк пратеник на Аллах наред с други пророци и неговата майка Мариам (Мария) е просто майка на пророк.

Аллах, Комуто няма съименен, се явява на Мохамед предимно откъм Своето безкрайно величие, като носител на сила, като всемогъщ Вседържител. Той се именува още и „Аллах, Истинния (18: 44), а в 17-а сура („Нощното пътешествие“) четем: „Кажете: „Зове [Го] Аллах или зове [Го] Всемиловития! Както и да [Го] зове, Негови са Най-прекрасните имена“ (17: 110). Сурите на Корана започват с „В името на Аллах, Всемиловития, Милосърдния!““. Сред мюсюлманите съществува разбирането за 99 имена на Аллах, изразяващи съвършените Негови качества (атрибути), и на оновова, който ги знае, е открит пътят към Рая. Смята се, че освен тях, откривани в Корана, пак там има още едно, което е Неговото собствено име. Но никой човек не може да знае това име, в противен случай той би имал власт над самия Аллах (според популярно предание, ако бъдат изгорени всички писмени образи на Корана, това Име не би било изпепелено). Теологичният възглед, разбира се, за разлика от популярните представи, не би могъл да бъде друг освен разбиране за безкрайно много съвършенства (атрибути) на Бога, изразявани в Неговите имена.

Аллах е създал и устроил целия свят заради човека. И на Аллах принадлежат началото и краят на всички неща. „И разпростряхме земята, и положихме върху нея непоклатими планини, и сторихме от нея да поникне от всяко нещо, което се мери. И сторихме там препитание за вас и за онзи, когото вие храните. И няма нещо, съкровищниците на което да не са при Нас, и го спускаме Ние само в знайно количество... Наистина Ние съживяваме и умъртвяваме, и Ние сме наследниците“ (15: 19–21; 23).

Аллах е истинното Същество и всичко друго, което човек призовава, е суета. „Всичко тук погива. Но пребъдва Ликът на твоя Господ, Владетеля на величието и почитта“ (55: 26–27). Един от най-тежките грехове, грях непростим, е признаването на други божества или същества като равни на Него, като „съучастници“ – признаването на съучастничество (ширк) означава идолопоклонство.

А към сътвореното Аллах е милосърден и благосклонен. „И ако пресмятате благодеянията на Аллах, не ще ги изчислите. Аллах е опрощаващ, милосърден“ (16: 18). Той е достатъчен покровител на всичко. А животът на човека? „Знайте, че земният живот е само игра и забава, и украса, и хвалба между вас, и умножаване на имотите и децата, подобно на растения след дъжд – възхищават сеячите, после изсъхват и ги виждаш пожълтели, после стават на съчки. А в отвъдния живот има сурово мъчение или опрощение от Аллах и благоволение. А земният живот е само измамна наслада“ (57: 20). В ръцете на Аллах е и да твори чудеса, но ако би показвал себе си чрез чудеса, хората не биха били достатъчно вярващи. Ето защо им дава знамения, които би могъл да открие и да разбере всеки, който има вяра, подобна на тази на пророк Ибрахим (Авраам).

Аллах е всезнаещ, всевиждащ и всечуващ. „У Него са ключовете на неведомото. Не ги знае никой друг освен Него. Той знае какво е на сушата и в морето; не пада и лист дори, без Той да знае; и няма зрънце в тъмнините на земята, и нито мокро, нито сухо, без да е записано в ясна книга. Той е, Който ви прибира [душите] пред нощта и знае какво сте придобили през деня, после ви възкресява през него, докато се приключи определен срок. После при Него ще се завърнете и Той ще ви извести какво сте извършили“ (6: 59–60).

2. Вяра в ангелите. Според Корана, преди да създаде човека от пръст, Аллах сътворява от „зноен“, „фин“ огън ангелите, своите крилати вестители. Те са всепроникващи и се покоряват на повелите на Аллах. „Той низпослава ангелите, разкривайки Своята повеля комуто пожелае от Своите раби: „Предупреждавайте, че няма друг бог освен Мен! И да се боят от Мен!“ (16: 2).

Говори се за четири архангела: Джибрил (Гавриил), пратеник на Аллах, предвестил и даването на Откровението в Корана; Микал (Михаил), пазител на сътвореното; Исрафил (Серафил), който с тръба възвестява възкресяването за Съдния ден, и Асраил, ангела на смъртта. Всеки човек има двама ангели (джинове) пазители, които записват делата му за пред Страшния съд. Ангелите се покланят на Адем (Адам), на човека. Само един от тях, Шейтан (сатана) на име Иблис, отказва да му се поклони. „Каза тогава Иблис: „И когато казахме на ангелите: „Сведете чела пред Адам!“, те се поклониха, освен Иблис. Рече: „Нима да се поклоня на този, когото Ти сътвори от глина?“ (17: 61). Над възгорделия се Иблис тегне проклятие до Съдния ден.

Знанието на ангелите е по-ограничено от това на човека. Той е поставен по-високо от ангелите като „наместник на Земята“. „И когато твоят Господ рече на ангелите: „Ще създам на земята наместник.“ – рекоха: „Нима ще създадеш там някой, който ще сее по нея развала и ще лее кръви, докато ние Те славим с възхвала и възнасяме Твоята святост?“ Рече: „Знам, каквото вие не знаете“ (2: 30). И Аллах, сътворил Адем и

Хава (Ева), научава него, човека, на имената на всички неща, за да знае той тайните на небето и земята, на онова, което ангелите разкриват и което скриват – ето защо изисква от ангелите преклонение пред човека.

3. Вярa в Книгите (Писанията). Почтително е отношението на мюсюлманина към всички народи, получили Откровение и имащи Книги (Писания). Идеята за постепенно откровение на Аллах в съответствие с равнището на духовно развитие не е присъща на проповедта на Мохамед. Ето защо Коранът откъм съдържанието си едва ли може да се счита като даден с оглед на някаква по-висока степен на духовно развитие. Превъзходството на словото, дадено чрез Корана, се състои, както и вярата на Ибрахим (Авраам), по-скоро в това, че тук истината е в първоначалната си чистота и простота. Всички пророци са получавали чиста вяра свише, но сетне тя се е изопачавала поради действието на зли духове или по вина на хората. И все пак – всички Откровения, записани в Книги, са дадени направо от един Бог, макар и поотделно. „Той ти низпосла Книгата с истината, потвърждаваща онова, което бе преди нея. И низпосла от по-рано Тората и Евангелието“ (3: 3). *(В Свещения Коран под „Евангелие“ (Инджил) се имат предвид не познатите ни евангелия от Новия завет, а цялостно Писание, низпослано на пророка Иса, мир нему, което идва, за да потвърди истината от низпосланото на пророка Муса, мир нему.)* „Не видя ли ти дарените с дял от Писанието? Те са позовани към Писанието на Аллах, за да отсъди помежду им. После някои се отвърщат, противейки се“ (3: 23).

Коранът е Писанието, предназначено за арабите, и то не отменя предишните откровения. Всяка от откровените религии запазва своя закон и според този закон всеки ще бъде съден в Съдния ден, както и според своята Книга. Всъщност и юдеи, и християни са имали, според Корана, първоначално чиста вяра – тя е дадена на всички от единия Бог и е една, но отклонилите се от нея са получили различни заповеди. Ето защо от юдеи, от християни не се изисква да приемат задължително Корана, достатъчно е, за да бъдат спасени, да спазват своите заповеди.

4. Вярa в пророците. Според Корана пророците са изпратени от Аллах, за да възвестят за Неговото милосърдие и да предупредят за Съдния ден. Различават се пророк пратеник (расул) и вдъхновен от Аллах пророк. Расули са Адем (Адам), Нух (Ной), Ибрахим (Авраам), Муса (Моисей), Иса (Исус) и Мохамед. Смята се, че Аллах е изпратил на всеки народ на Писанието пророк от собствената му среда, за да бъде разбрано словото Му. Мохамед дори не е основател на „нова“ религия в обичайния за нас смисъл, защото ислямът е религията на пророците расули; истински вярващите „хора на Писанието“ са били мюсюлмани преди Корана. Мохамед е изпратен на арабите и е последен расул, „печатът на пророците“: „Мухаммад не е баща на никого от вашите мъже, а е Пратеника на Аллах и последният от пророците. Аллах знае всяко нещо“ (33: 40). На него не му се приписва нито свръхчовешко достойнство, нито божествено знание, мюсюлманите го считат за образец на добродетелен човек.

Особено почиттелно е отношението на мюсюлманите към Ибрахим. Вярата, с която Ибрахим е готов да принесе в жертва сина си (според Корана Исмаил, родоначалникът на арабите), се приема за образец на истинна, на чиста вяра.

5. Вярa в Съдния ден. Този „ден“ – на последния Съд, е ден „неизбежен и непогрешим“. В него Аллах изпълнява обещаното на всички според установения завет, според „договора“, сключен с всекиго с приемането на истинната вяра и на Писанията. „Изчакай Деня, в който небето ще донесе явен дим! Той ще обгърне хората. Това е болезнено мъчение“ (44: 11). „Денят, в който близък не ще избави близък с нищо. И не ще им се помогне, освен когото Аллах пощади“ (44: 41–42).

„Който възжелае преходното, в него му ускоряваме каквото пожелаем за когото поискаме. После му отреждаме Ада, там ще гори порицаван, прокуден. А който възжелае отвъдния живот и както подобава, се старее за него, вярвайки – на тези старанието им ще се отплати... а отвъдният живот е по-велик по степени и по-велик за предпочитание“ (17: 18–19, 21). На всекиго от предстоящите пред престола на Аллах хора се връчва книга със записаните в нея дела. От тях зависи участта му в отвъдния свят: дали ще попадне в Рай (джанна – „градина“), дали в Ад (джаханнам – „геена“), или ако не се е определил с вярата и с делата си – в Чистилице („стените“). Коранът убеждава във всеобщо Възкресение – Аллах е всемогъщ да възкреси мъртвите, за да застанат всички пред Неговия съд.

Коранът е Книга на предопределението. Сред ислямските богослови (улама – знаещи) разбирането за предопределение има статут, близък до догматично положение. Вярва се, че всеки човек и всеки народ „си има свой предел“. Когато дойде този предел, никой не може да избегне участта си. Според Корана ще бъдат спасени всички истински мюсюлмани, всички, възстановили своята истинна, изначална вяра. Смята се, че не са истински мюсюлмани и онези, които приемат Корана само външно – истинната Книга следва да бъде не просто четена, а преживяна.

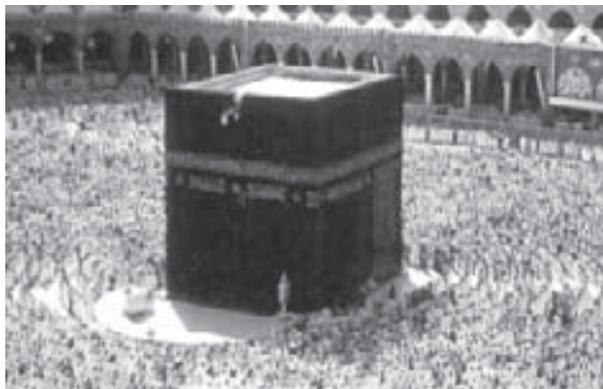
Изключително колоритно е описанието в Корана на бъдния Рай – той е действителното място на наслаждение. Тук, на земята, има само преходност и близкият нам живот е ползван, докато Раят е „място“ на пребиваване, жилище, по-добро само за ония, които са богобоязливи. „Богобоязливите ще са на сигурно място – сред градини и извори, ще са облечени в коприна и брокат, един срещу друг. Така! И ще им дадем за съпруги красавици с големи очи. Ще пожелават там всякакъв плод – в сигурност. Не ще са вкусили там друго освен първата смърт [в земния си живот]. Ще ги опази Той от мъчението на Ада – благодат от твоя Господ. Това е великото спасение“ (44: 51–57).

3. Дванадесетте заповеди на Аллах (Додекалог)

Според Корана на народите на Книгите е дадено едно Откровение, но различни закони, които те да спазват. И в Съдния ден те ще бъдат изпитвани и съдени според дадените им закони. На мюсюлманите са дадени Дванадесет заповеди:

- I. 22. **И не взимай друг за Бог заедно с Аллах**, та да не се окажеш порицаван, унизен!
- II. 23. **И повели твоят Господ да не служите другиму освен Нему, и към родителите – добрина!** Ако единият от тях или и двамата достигат старостта при теб, не им казвай: „Уф!“ и не ги навиквай, а им казвай ласкави слова!
24. И от милосърдие спусни за тях крилото на смирението и кажи: „Господи мой, помилвай ги, както и те ме отгледаха от малък!“
25. Вашият Господ най-добре знае какво е в душите ви. Ако сте праведни, на разкайващите се Той опрощава.
- III. 26. **И отдай на родината правото му, и на нуждаещия се, и на пътника [в неволя], но не пилей с пряхосничество!** –
27. Прахосниците са братя на сатаната. Сатаната към своя Господ е голям неблагодарник.
28. И ако се отдалечиш от тях, търсейки от своя Господ милост, на която се надяваш, кажи им поне блага дума!

- IV. 29. **И не сторвай ръката ти да е прикована към шията [в скъперничество], и не я разтваряй всецяло**, та да не станеш упрекван, безпомощен!
30. Твоят Господ увеличава препитанието за когото пожелае и Той го намалява. За Своите раби Той е сведущ, всезрящ.
- V. 31. **И не убивайте децата си поради страх от бедност!** Ние храним и тях, и вас. Убиването им е голям грях.
- VI. 32. **И не пристъпвайте към прелюбодеянието!** То е непристойност и е злочест път.
- VII. 33. **И не убивайте човек – Аллах е възбранил това, освен по право!** А който бъде убит с гнет, Ние даваме власт на неговия наследник, но да не прекалява в убиването! На него се дава подкрепа.
- VIII. 34. **И не пристъпвайте към имота на сирака**, освен с добронамереност, докато не достигне зрелост!
- IX. **И изпълнявайте обета!** За обета се носи отговорност.
- X. 35. **И изпълвайте мярката, когато мерите**, и претегляйте с точни везни! Това е най-доброто и най-хубавото за изход.

Храмът Кааба в Мека

- XI. 36. **И не следвай онова, което не знаеш!** И слухът, и зрението, и сърцето – за всички тях ще бъде питано.
- XII. 37. **И не върви по земята с надменност!** Ти нито ще пробиеш земята, нито ще се въздигнеш колкото планините.
38. Лошото във всичко това е омразно при твоя Господ.

(Сура 17, Нощното пътешествие)

Седмата заповед съдържа т. нар. „закон на талиона“, позволяващ възмездие по справедливост (за неверници, за убийци). В единадесетата заповед се крие възгледа за това, че е невъзможно човек да има знание за бъдещето и да го предсказва. Основата на религиозното нормиране на живота на мюсюлманина и принципите на религиозното законодателство се полагат преди всичко от тези Дванадесет заповеди, дадени от Аллах.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Направете типологична характеристика на исляма. По какво е сходен с други монотеистични и откровени религии и кое му придава уникалност като религия?*
2. *Каква е ролята на пророк Мохамед в исляма? Съпоставете каноничното разбиране за пророк Мохамед в исляма с това за Иисус Христос в християнството и с това за Сидхарта Гаутама Буда в будизма.*
3. *По какво е сходно и по какво се различава отношението на мюсюлманите към Писанието от това на юдеи, на християни?*
4. *Коментирайте религиозните идеи в исляма през призмата на петте принципа на вярата.*
5. *Дискусионен клуб: Направете съпоставка между Дванадесетте заповеди на Аллах и Десетте Божии заповеди, получени чрез Моисей. Кое е сходното и кое е различното в нравствените императиви, заложен в тези заповеди?*

ФОРМИ И НОРМИ НА РЕЛИГИОЗЕН ЖИВОТ В ИСЛЯМА

1. Сунна (Свещеното Предание)

Сунна е Свещеното Предание в исляма. Предназначението на Сунната е да обясни откровеното в Корана и да разкрие приложимостта на едни или други предписания на Корана в конкретни жизненни ситуации на вярващите. Така Сунната става вторият след Свещения Коран източник на образци за религиозния живот и на религиозното законодателство (шариат), чрез нея се оформят предписаните в Корана норми на религиозно законодателство. Сунната първоначално се препредава устно. По-късно се съставят сборници, в които се описват конкретни ситуации от живота на пророк Мохамед и неговите непосредствени ученици, както и слова от проповедите му. Описаните начини на поведение, на отношения в конкретни ситуации и т. н. представят образци, които вярващите да следват. Счита се, че първоначалните свидетелства са най-достоверни и се търси верига от предания, които да следват най-близко първоначалните образци, достигане до самите източници на Преданието.

Основното съдържание на Сунната са **хадисите**, в които освен описание на поведението на пророка се съдържат слова, изразяващи неговото одобрение по повод на едни или други жизненни ситуации на вярващия, а също и знаци за неговото мълчаливо одобрение на определени възгледи и постъпки. При съставянето на сборниците с хадиси е особено важно да се посочи точно източникът на препредаваното слово. Най-висок статут на достоверност имат свещените хадиси (кудси), или още хадисите илахи (Божествени хадиси), които представляват не идващо от пророка слово, както останалите хадиси, а слово на самия Аллах, само препредадено от пророк Мохамед.

След многогодишно устно препредаване първите сборници с хадиси и други предания се появяват през IX в. и съдържат 7275 от съществуващите тогава, както се предполага, 600 хиляди предания. Съставени са и по-кратки сборници. За всяко от словата или преданията се отбелязва и името на лицето, което се удостоверява като негов източник.

Ето някои от тези хадиси, включени в сборника „Сахих“, съставен от имам Ал-Бухари:

„Който извърши деяние, което не е в съответствие с нашата религия, то ще бъде отхвърлено.“

„Никой от вас не вярва (истински), докато не пожелае за брат си това, което пожелае и за себе си.“

„Дълг на всеки човек е да върши по една милостиня с всеки свой орган всеки ден, когато слънцето изгрее. Да действаш справедливо между двама е милостиня, да помогнеш на човек да сложи вещите върху животното си е милостиня. Добрата дума е милостиня, всяка твоя стъпка към молитвата (по пътя към джамията) е милостиня. Да премахнеш нещо вредно от пътя е милостиня.“

„Пратеникът на Аллах, Аллах да го благослови и приветства, ме хвана за рамото и каза: „Бъди в този свят сякаш си странник или пътник.“

„Вечер не чакай да доживееш до сутринта (за да вършиш добри дела) и сутрин не чакай до вечерта (за същото). Взemi от здравето си за болестта си и от живота си за смъртта си.“

(По: *Четиридесет хадиса на имам Яхия ибн Шараф ад-Дин ан-Науауи. С., 1994*)

2. Направления в исляма

2. 1. Суннити

Суннитите приемат Свещеното Предание и считат за законни приемници на пророк Мохамед в качеството на имами живелите един след друг халифи Абу-Бакр, Омар, Осман и Али (зет на Мохамед). При управлението на първите трима халифи по същество е оформено самото Предание. Суннитите не смятат, че в религиозната община трябва да има наследяване по род; според тях имаъмът, който е и халиф, има статут на духовен водач на уммата. Така самият халиф според тях олицетворява единението на религиозната община в следването на закона на Аллах.

За суннитите, които са категорично преобладаващата част от мюсюлманите, несъмнено плавен е авторитетът на словото на Аллах – на самия Коран, но този авторитет се допълва според тях от авторитета на Сунната (Традицията). Допуска се също така да се правят заключения по аналогия със сходни ситуации от предшестващата история на религиозната община, предимно относно правните ситуации, регламентирани в религиозното законодателство (шариата). Като достоверен източник при решаването на определени проблеми, отнасящи се до обредите и до начина на живот в уммата, се приема и консенсусът (съгласие – иджма) на самата община. В разбирането си за статута на тези достоверни източници, предписващи характера на решенията относно религиозния живот и правните норми, самите суннити се различават помежду си и съществува относително вътрешно обособяване на различни направления, или правни школи:

- **ханифити** (на името на основателя на школата Абу-Ханифа, VIII в.) – допускат по-голяма свобода при тълкуването на принципите на религиозен живот и правните норми, като условието е решенията да са насочени към добруването на общността; преобладават в Турция, Ирак, Афганистан, Пакистан, Индия;
- **маликити** (на името на Малик б. Анас, VIII в.) – смятат за валидно съгласието в религиозната община, това съгласие намира израз според тях във възгледите на теолозите; преобладават в африкански страни, особено в Северна Африка (Тунис, Мароко, Алжир);
- **шафити** (на името на основателя си Аш-Шафии, VIII–нач. на IX в.) – придържат се най-строго към сунната и към съгласуването на всички обреди; утвърждават се с широко присъствие в Египет, Судан, Йордания, Индонезия, в източноафрикански страни (частично в Сирия, Турция, Саудитска Арабия, Афганистан);
- **ханбалити** (на името на основателя Ибн Ханбал, IX в.) – близки по възгледите си до маликитите, като поставят акцент върху значимостта на теологичните тълкувания; преобладават в Саудитска Арабия.

Религиозните правила на живот на мюсюлманите не са обособени от сферата на социалния и правовия ред, нормите на живот в държавата и обществото са обхванати в системата на **шариата**. Шариатът регламентира области на частния живот като семейните отношения, наследяването, задължителния данък и др.

2. 2. Шиити

Шиизмът възниква като сектантско направление в исляма. С названието „шиити“ се обозначават обособяващи се постепенно една след друга групи мюсюлмани, които се различават от суннитите по въпроса за това кой е законният наследник на Мохамед в качеството на духовен водач в религиозната община (имам). Шиитите считат, че единствено законен е онзи имам, който е свързан с кръвнородствена връзка с пророк

Мохамед. А първият негов родственик по мъжка линия е неговият зет халифът и имам Али (четвърти поред след Мохамед и следващите халифи Абу-Бакр, Омар и Осман). Ето защо те не приемат Сунната, която свързват с дейността на халифите преди Али. Общото им название „шиити“ произхожда от „ши'а“ – „партия“ (на Али). По-дълбокото основание на шиитската ориентация лежи в разбирането за божествена природа на властта, а тази божествена власт може да има за носител само прекия наследник на Мохамед.

Според едно предание самият пророк Мохамед предсказал, че в исляма ще се появят 73 секти и само една от тях ще се спаси от „адския огън“. Шиизмът се утвърждава предимно там, където етнокултурните традиции говорят за по-особено значение на

*Джамията
„Ал-Акса“ в
Йерусалим (VII в.)*

родовата връзка. Привържениците на Али успяват да си създадат позиции предимно в Персия, след като претърпяват поражение и синът на Али Хюсеин е убит (другият му син Хасан се оттегля). В памет на мъченичеството на Хюсеин шиитите ежегодно извършват поклонение, като дори си нанасят с хладно оръжие рани по тялото, за да изпитат мъченията, преживяни от Али и Хюсеин. За шиитите е изключително висок статутът на имама, комуто се отрежда сериозна не само религиозна, но и социално-политическа власт. При тях се утвърждава духовенство начело с аятолах.

По-нататък шиитите се разделят според това кого от потомците на Али признават за законен имам. Част от тях се придържат към схващането, че законни са само потомците на жената на Али, дъщеря на Мохамед. Сред тях бил и Заид, също убит след организиран от него въоръжен бунт (744 г.). Все пак неговите привърженици, **заидитите**, запазват убежденията си – за тях единствен той остава законният наследник. Други шиити отричат претенциите на Зияд и признават правото само на неговия брат Мохамед – така се открояват привържениците на т. нар. **имамат**. Те признават дванадесет следващи един след друг имами, сред които особено се откроявал според тях с благочестивостта си наследникът на въпросния Мохамед – Али ар-Ридх.

Исмаилити. Но други шиити признават за легитимен имам не Али ар-Ридх, а неговия брат Исмаил. След смъртта на Исмаил е предложена версията за „скрития имам“. Шиитски теолог обосновава възгледа, че историята на човечеството се разделя

на седем главни периода, като всеки от тях започва с появата на един от големите пророци – Адем, Нух, Ибрахим, Муса, Иса и Мохамед. Но тези периоди са вече отминали и приближава краят на седмия. Във всеки период има по седем имами и Исмаил е седмият след Мохамед. Исмаилитите считат, че световната душа се въплъщава в тези имами. И тъй като след Мохамед не може да се очаква появата на нов пророк, приема се, че може да се очакват само появата на скрит имам и край на света. Като такава месианска фигура – махди (месия, спасител) – се очаква да се появи в друг образ самият Исмаил, който, като въплъщение на световната душа, е неподвластен на физическа смърт и остава „скрит“ до осъществяването на спасителната му мисия. Имамът е благословен от Аллах посредник между самия Него и хората и има изключително висок духовен статут. Духовната власт той получава непосредствено от предшествания го имам, предимно по наследяване (така Исмаил е „седмият скрит имам“). Приема се също, че Откровението е развиващо се и в края на всеки период се появява „тълкувателят“ на съответния пророк. Исмаил е тълкувателят на Мохамед.

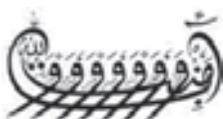
Привърженик на исмаилитските възгледи е владетелят на Египет Хаким (началото на XI в.), обявил себе си за въплъщение на Аллах. Изведнъж той „изчезнал“ по необичаен начин и неговите последователи продължили да го почитат. Последователят на Хаким Исмаил ал-Дарази станал основателят на нова секта (XI в.), известна под името **друзи** и утвърдила се предимно в Ливан. Друзите остават твърде далече от обичайния култ – те не признават нито специалните култови места, нито утвърдения богослужебен ритуал.

2. 3. Хариджити

Хариджитите са сектантско в основата си направление, което се обособява (от VII в.) и от суннитите, и от „партията на Али“. От суннитите се отделят поради възгледите си за наследяването. Но и по отношение на шиитите са настроени в началото твърде войнствено поради раздорите заради власт. В началото хариджитите са твърде радикални и допускат дори убийство на мюсюлмани. Приема се, че самият Али е убит от хариджит в джамията „Куфа“ в Ирак. Хариджитите оспорват властта на Омеядите, чиято династия (сирийска династия, към която принадлежи халиф Осман и Моауия, изместил с хитрост Али от властта и преместил столицата на халифата от Медина в Дамаск) е издигната без съгласието на религиозната община. Но приемат, че трябва да се покорят на установената власт, дадена, за да се изпита търпеливостта на верните. Прибягват към скриване на собствените си възгледи, прикриване (китман), или, иначе казано, благоразумие (такя), в случай на преследване и някаква опасност. Днес съществува малка група хариджити – ибадити, които се отличават с толерантност. Те приемат, че за имам може да бъде избран човек, достоен във вярата, дори да не е от същия етнически произход.

3. „Петте стълба“ на религиозната практика

Коранът предписва за всеки мюсюлманин пет ритуални задължения и те са опора на религиозното служение. Това са:

1. **Шахада (свидетелство)**. Това е веруюто, което се произнася задължително при встъпването в религиозната община, след очистване от нечистотата на идолопоклонничеството: „Няма божество освен Аллах, и Мохамед е неговият пратеник“ („Ла илаха илла-Аллах уа Мухаммад расуулу Аллахи“).

2. **Молитва (салат, намаз)**. Молитвата е главното култово действие. Извършва се пет пъти дневно: при зори, по пладне, след обяд, при залез слънце и вечер (или през нощта). Молитвите се извършват предимно в джамията. Има общи и индивидуални молитви. Мястото, на което се произнася, следва да е чисто и да е „оградено“ от външната нечистота (от суетата на света), затова вярващите постилат молитвено килимче. Към молитва се пристъпва в ритуална чистота (външното очистване се състои в ритуални умивания, събуване на обувките). Но то е само видим израз на вътрешното очищение в обръщането „в името на Аллах“. Молитвите се произнасят с лице в посока (кибла) към Мека с обърнати напред длани. Регламентират се специалните молитвени поклони. В петъчните дни на големите богослужения се произнасят и проповеди от имама и на тези молитвени служения се събират всички мюсюлмани. Съществуват молитви за специални случаи – по време на пост, за покойник и др.

3. **Милостиня (закат)**. В съответствие с имущественото си състояние всеки мюсюлманин е религиозно задължен да внася в общината определен налог, предназначен за бедни, за страдащи, за сираци. „Милостинята **закат** е за бедняците и за нуждаещите се, и за онези, които я събират, и за приобщаването на сърцата [към Исляма], и за [откуп на] робите, и за длъжниците, и за тези по пътя на Аллах, и за пътника [в неволя] – задължение от Аллах. Аллах е всезнаещ, премъдр“ (9: 60). Освен това има и незадължителна, доброволна милостиня (садака).

4. **Пост (саум) по време на Рамадан (Рамазан)**. През свещения за мюсюлманите месец Рамазан, месецът, който предшества получаването на първите сури на Откровението от Мохамед, се изисква постене според определени норми, пълно въздържание от алкохол и тютюн, от благовония. Месецът се изчислява по лунен календар

Джамията на
Омаядите в
Дамаск (VIII в.)

и може да се падне по различно време на годината. Краят на поста се отбелязва с празника Рамадан-байрам. Има и правила за постене при конкретни случаи заради очистване след извършване на определени лоши постъпки.

5. Хадж (свещенопоклонничество). Извършва се ежегодно и центърът му е храмът Кааба (Кябе) в Мека. Освен Мека включва посещение и на свещените места в Медина, другия свещен за мюсюлманите град. Маршрутът на поклонението е точно определен, а по време на поклонението се извършват определени символни действия. „И довършвайте поклонението *хадж*, и поклонението *умра* (бел. ред – „малко“ поклонение) заради Аллах! А ако сте възпрени, [дайте] жертвено животно според своите възможности! И не бръснете главите си, докато жертвеното животно не стигне местоназначението си! А кой-

Джамията на Хасан в Кайро (XIV в.)

то от вас е болен или има страдание по плавата, тогава – да се откупи с говеене или подаяние, или жертвоприношение. А ако сте в безопасност, онзи, който използва поклонението *умра* и за поклонение *хадж*, [да даде] жертвено животно според своите възможности. А който не е в състояние, да говее три дни по време на поклонението *хадж* и седем, щом се върне, та пълни десет. Това е за онзи, чиито роднини не живеят в околностите на Свещената джамия. И бойте се от Аллах, и знайте, че Аллах е строг в наказанието!“ (2: 196).

Освен тези ритуални задължения, удостоверяващи правилността на религиозната практика, съществуват множество конкретни правила на поведение, както и религиозно-нравствени изисквания към всеки мюсюлманин. Строго се съблюдават правилата на очищение. Специални изисквания има към употребата на храни, като нормите в това отношение са сходни с тези в юдаизма (напр. не се употребява свинско месо или месо на животни, убити не по установени правила, и др.).

Празниците се отбелязват по религиозния лунен календар. Централният празник е след изтичането на големия задължителен пост през месеца Рамадан (Рамазан) – Рамадан-байрам. В чест на Ибрахимовата готовност за жертва се установява празникът курбан-байрам (коч-байрам): според Корана Ибрахим бил готов да жертва за Аллах дарения му син Исмаил, но Аллах спуснал от небето жертвен овен. На 27-ия ден на месеца Рамадан се отбелязва „Нощта на предопределението“, в която се припомня за „спуснатото“ на Мохамед от Аллах Откровение. Празнува се (от XII в.) и рожденият ден на пророк Мохамед.

Свещена война (джихад)

Разбирането на исляма като религия на единния и единствен Бог поставя пред правоверния мюсюлманин изискването да съдейства за „възвръщането“ на всички към Аллах, а това допуска принудително покоряване на неверниците. Първообраз на свещената война са военните действия, водени от самия Мохамед с помощта на сподвижниците му в Медина срещу идолопоклонниците в Мека. В сура 2 („Бакара“) е казано: „И се сражавайте по пътя на Аллах с онези, които се сражават с вас, и не престъпвайте! Аллах не обича престъпващите. И ги убивайте там, където ги сварите, и ги прогонете оттам, откъдето и те ви прогониха! Да заблуждаваш е по-тежко, отколкото да убиваш. И не се сражавайте с тях при Свещената джамия, докато не започнат там да се сражават с вас! А ако се сражават с вас, убийте ги! Такова е възмездието за неверниците“ (2: 190–191). „А ако Аллах пожелае, би им отмъстил, но иска Той да изпита едни от вас чрез други. А на онези, които бъдат убити по пътя на Аллах, Той не ще провали делата им. Той ще ги напъти и ще подобри положението им. И ще ги въведе в Рая, за който ги е известил. О, вярващи, ако подкрепите [делото на] Аллах, и Той ще ви подкрепи, и ще утвърди стъпките ви. А които не повярват – гибел за тях! Ще провали Той делата им“ (47: 4–8). Мотивът на свещената война е, че заблужденията, всявани от идолопоклонството, са „по-лошо от убийство“. Целта ѝ е тъкмо преодоляването на идолопоклонството, а не насилствено обръщане в мюсюлманска вяра. Не се допуска мюсюлманин да напада пръв – предполага се, че идолопоклонниците са вече осъществили своето нападателно действие спрямо „чистата вяра“, като са се отклонили от тази вяра. Правоверните, т. е. изповядващите религията на Аллах, се различават от неправоверни – онези, които са „народи на Писанията“, и от неверници – езичници. Свещената война е насочена не срещу неправоверните, а срещу неверниците, смятани в исляма за идолопоклонници.

Сред ислямските теолози има разбиране за „малък“ джихад и за „голям“ джихад. Именно „малкият“ джихад се извършва под формата на външни военни действия срещу идолопоклонниците. Този джихад се приема като временна практическа мярка, а не като устойчив религиозен принцип. Но по-важен е „големият“ джихад – а това е същинската война на човека със самия себе си, неговата вътрешна борба срещу собствените му отклонения от „чистата вяра“ и срещу изпадането му в идолопоклонничество.

4. Суфизъм и дервиши

Суфизмът е мистично движение, разкриващо своя облик в ислямска среда. Названието си има вероятно от „суф“ – вълна; привичното облекло на суфиите аскети е от груба вълна. Исторически се разпространява успоредно с разпространението на исляма, най-активно присъствие в света има от VIII до XVII в. Самите суфии считат своето духовно братство за вътрешно спояващо човечеството от древността. Суфизмът има свой непрекъснато проявяващ се в различни форми живот, а ислямът е, както приемат самите суфии, най-пълно изразяващата го формална религия. Все пак остава неотменно за суфия разбирането, че той е причастен към вътрешната истина на всички религии.

*Семената на суфизма са били посетени по времето на Адем,
напънили са по времето на Нух,
разцъфтели са по времето на Ибрахим,
започнали са да се развиват по времето на Муса,
съзрели са по времето на Иса,
дали са чисто вино по времето на Мохамед.*

„Чистото вино“ е символ на чистата непрекъсната същност, която се разкрива в пределно явна форма чрез исляма. След интензивно присъствие в света след XVII в. движението на суфиите остава в скрити форми в духовното пространство на човечеството.

Без да бъдат строго обвързани с религиозна догматика и да имат специални места за поклонение, суфиите изповядват единствеността на Бога и единността Му с всичко съществуващо, споделят идеите за равновесност и хармония на външните и вътрешните

форми на живот, на микрокосмос и макрокосмос, за усъвършенстването на човека, за значението на разбирането и на любовта в отношението към Бога и между хората. Сблъсъкът с ортодоксалните ислямски възгледи става причина суфият ал-Халадж да бъде осъден на смърт (922 г.) заради твърдението, че е едно с божествената Истина.

Състоянието „фана“ („изчезване“, „угасване“) е състояние на екстаз, блаженство на мистика, който е свършен. Свършенството му е възможно в прякото общение с Бога. Разработва се учение за пътя на суфия. Идеал на суфия е „да бъде в света, но не от света“. Суфистките общности се обединяват около учител (шейх). Отношенията учител–ученик са сакрални, непосредствени и не се институционализират. Учителят съблюдава конкретни подходи към всеки ученик и е в състояние да му предава духовна енергия (барака).

Танцуващи дервиши

Един от най-авторитетни суфистки учители е андалусецът Ибн ал-Араби (XII в.). Според него Мохамед е свършен човек, но можем да мислим за конкретен Мохамед и за вечно Мохамед, който е гъждествен с всички пророци. Видимите форми са само завеса на истинната, вътрешна реалност:

*Сърцето ми може да приеме всяка форма:
за монаха то би станало манастир,
за газелите – пасбище, за правоверния – Кааба,
то би могло да стане свитък от Тората или Корана.
Моята вяра е любов;
накъдето и да свърнат нейните камили,
любовта ще си остане моята религия и вяра.*

Името на Фаридуддин Атар–Химика (1150–1229) е свързано със суфисткото упражнение „стоп!“ – в определен момент ученикът спира всякакви движения по заповед на учителя и тъкмо тогава става възможно предаване на енергия (барака) от учителя на ученика. Персиецът Ал-Газали (1058–1111), крупна фигура във философията, успява да примири мистиката на суфизма с ортодоксалните възгледи на ислямски улама (теолози). Основателят на ордена на въртящите се дервиши Джелаладдин Руми (XIII в.) търси пътища за проникване в „затвореното“ съзнание на привързания към света човек чрез притчи и алегории. Не оставайте свързани със

стената, върху която се виждат само отраженията – призовава Руми, – търсете вечния източник на светлината. От идеите и настроенията на суфизма са проникнати стиховете на Саади Ширази, на Омар Хаям, притчите за Настрадаин Ходжа, приказките от 1001 нощ, „Дон Кихот“ и др.

Една известна сред суфиите притча би могла да ни помогне да проникнем в същината на различието между преклонението пред даденото във видими форми, а следователно и пред външните форми на самата религия, и пред дълбинното, същностното. Тази притча разказва за момък, който срещнал девойка и ѝ се признал в любов. „След мен идва сестра ми – казала тя, – която е по-красива от мен.“ Момъкът мигом се обърнал, за да види по-красивата жена. „Самохвалко – казала му тогава девойката. – Когато те видях отдалече, ти ми се видя мъдър. Когато се приближи, помислих, че си влюбен. Но сега виждам, че ти не си нито мъдър, нито влюбен.“

„Пътят на суфия“ като метод предполага единство на външно и вътрешно пътешествие и се основава на разбирането за изначално дълбинно знание (маа рифа), в постигането на което човекът става съвършен. Допуска се аскетична практика, характерна за **дервишите** (монашеските братства на „бедните“). По принцип ислямът не признава монашеството като външна, задължителна форма на отделяне от света. Според суфиите монашеството е „в сърцето на всекиго“, така че става дума по-скоро за „вътрешно монашество“. Дервишеството е само временен израз на такова монашество. Първообразът на дервишеското братство са заклелите се в братство и вярност един към друг през 622 г. сподвижници на Мохамед, с които той отива в Медина, а през 651 г. е основан първият дервишески орден на побратимени. Начинът на живот в дервишеските братства не подлежи на публично разискване и за него не е известно много. По-популярни са братствата на „виещите дервиши“, на „музикантите“, на „танцуващите“, и особено Накшбанди – „безмълвниците“.

Разпространение на исляма

Ислям изповядват над 900 милиона души. Сред тях най-многобройни са суннитите (89 %) в Индонезия, Пакистан, Индия, Пакистан, Саудитска Арабия, Турция, Египет, Сирия, Афганистан, Нигерия и др. африкански страни. Шиитите са около 11 %, предимно в Иран и отчасти в Ирак. Хариджитите са под 0,4 % (в африкански страни). Групи исмаилити живеят в Афганистан, Таджикистан, Сирия, Индия и др. страни. Друзите са около 600 хил. (в Ливан, Сирия).

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Каква е ролята на Сунна и кои са отличителните черти на суннизма като основно направление в исляма?
2. Коментирайте приведените хадиси.
3. Какво отличава шиитите от суннитите? Представете основни моменти във възгледите на шиитите.
4. Обсъдете нормите на религиозен живот, предписани на мюсюлманина в петте ритуални задължения.
5. Опитайте се да опишете чрез характерни възгледи облика на ислямския мистик. Какво го сближава и какво го отдалечава от „ортодоксалните“ ислямски възгледи? А кое го сближава и кое го отдалечава от мистичните нагласи в други религии (напр. в християнството, в даоизма и др.)?
6. Дискусионен клуб: Какви са според вас ценностните послания на исляма?